

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK

BULLETIN D'ETHNOLOGIE

XXXIII (75) 2016/1

ZALOŽEN 1906

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK

Bulletin d'ethnologie

Založen 1906

Ročník XXXIII (75), 2016, číslo 1

Vydává Česká národopisná společnost, z. s., za grantové podpory Odboru regionální a národnostní kultury Ministerstva kultury České republiky
Adresa vydavatele: Národní třída 3, 117 20 Praha 1

Národopisný věstník je recenzovaný odborný etnologický časopis, vycházející dvakrát ročně.

Pravidla pro publikování a veškeré informace pro autory jsou zveřejněny na internetových stránkách České národopisné společnosti:
<http://www.narodopisnaspolcnost.cz/index.php/narodopisny-vestnik>

Předseda redakční rady: doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D.

Redaktor: PhDr. Daniel Drápala, Ph.D.

Juniorní redaktor: Mgr. Aleš Smrčka

Redakční rada: PhDr. Karel Altman, CSc., PhDr. Helena Beránková, Dr. Zorica Divac (Beograd), PhDr. Daniel Drápala, Ph.D., Anna Drozd, dr. (Cieszyn), doc. PhDr. Hana Hlůšková, CSc. (Bratislava), PhDr. Markéta Holubová, Ph.D., Mgr. Marta Kondrová, PhDr. Helena Mevaldová, dr. Małgorzata Michalska (Wrocław), Mgr. Markéta Palowská, Dr. Marketa Spiritova (München), PhDr. Tereza Šlehoferová, Ph.D., doc. PhDr. Irena Štěpánová, CSc., doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D.

Jazykové korektury: doc. PhDr. Josef, Štěpán, CSc.

Překlad do angličtiny: PhDr. Zdeňka Šafaříková, Mgr. Eva Bumbálková

Grafické zpracování, tisk: Metoda spol. s r. o., Brno

Národopisný věstník je zapsán do evidence periodického tisku pod evidenčním číslem: MK ČR E 18932. Časopis je evidován v mezinárodních bibliografických databázích ERIH PLUS (*European Reference Index for the Humanities*), AIO (*The Anthropological Index Online of the Royal Anthropological Institute*), CEJSH (*Central European Journal of Social Sciences and Humanities*) a je zařazen na Seznamu recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v České republice.

Číslo vychází k 28. červnu 2016

ISSN 1211-8117

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK

BULLETIN D'ETHNOLOGIE

XXXIII (75)

2016/1

MORAVO, MORAVO,
MORAVIČKO MILÁ,
CO Z TEBE POCHÁZÍ
CHASA UŠLECHTILÁ!

M

MORAVO, MORAVO,
MORAVIČKO MILÁ,
CO Z TEBE POCHÁZÍ
CHASA UŠLEHTILÁ!

20

Obsah

Studie

Radek Bryol, <i>K současným hodnotám vesnického prostředí moravského Záhoří</i>	5
Stanislav Brouček, <i>Válka jako stav provizoria (Na příkladu Čechů ve Francii 1914–1918: František Kupka, Otto Gutfreund)</i>	15
Lenka Libichová, <i>K aktivitám příslušníků Sokola v průběhu I. světové války</i>	32
Margita Jágerová, <i>Vojenský pohřeb jako výraz příslušnosti k profesijní skupině</i>	46
Blanka Soukupová, <i>K problematice využívání a funkcí obrazu venkova, lidu, lidové kultury a národopisu během II. světové války</i>	75

Polemika

<i>Glosy k některým tezím v textu Blanky Soukupové K problematice využívání a funkcí obrazu venkova, lidu, lidové kultury a národopisu během II. světové války (pracovníci Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity)</i>	98
---	----

Materiály

Martina Dašková, <i>Zmizelé stavby Podorlicka a jejich dokumentace v kronice Aloise Beera</i>	102
Věra Kovářů, <i>Dokumentace lidové architektury východní Moravy v díle Antonína Kuriala</i>	112

Personalia

Gratulace Martě Toncrové (<i>Jana Pospíšilová</i>)	118
Narozeniny jsou když... K životnímu jubileu Jaroslavy Zastávkové (<i>Marie Brandstettróvá – Jiřina Veselská</i>)	127
Věra Frolcová jubilující (<i>Ludmila Tarcalová</i>)	131
Blahopřání Vladimíře Jakoubčové (<i>Ilona Vojancová</i>)	137

Knihy

Peter Salner: <i>Požehnaný spravodlivý sudca. Súčasný formy židovského pohrebu (Jiřina Veselská)</i>	141
Daniel Drápala (ed.): <i>Dotazníky České národopisné společnosti (Karel Pavlišťík)</i>	142
Eva Večerková: <i>O čem vyprávějí rukopisné knihy z etnografických sbírek Moravského zemského muzea (Markéta Holubová)</i>	143

Mojmír Benža: Tradičný odev Slovenska. Traditional Clothing of Slovakia (<i>Alena Jeřábková</i>)	144
Markéta Holubová: Panna Marie Svatohorská. Příspěvek k barokním vazbám jezuitské rezidence a poutního místa (<i>Barbora Valešová</i>)	146
Daniel Drápala a kol.: Výroční obyčeje, zvyky a slavnosti (<i>Karel Pavliščík</i>)	148

Výstavy

Lidový oděv na Moravě 1850–1950 (<i>Ludmila Tarcalová</i>)	149
Tramping na Příborsku (<i>Karel Altman</i>)	152
Rituály smrti (<i>Markéta Holubová</i>)	154
Příběh nový a zároveň starý 120 let (<i>Vít Smrčka</i>)	156

Konference

Jubilejní valné shromáždění Polské národopisné společnosti ve Lvově (<i>Miroslav Válka</i>)	158
---	-----

K současným hodnotám vesnického prostředí moravského Záhoří

Mgr. Radek Bryol

Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, Palackého 147, 756 61
ROŽNOV POD RADHOŠTĚM
bryol@vmp.cz

Moravské Záhoří vnímáme jako zemědělskou oblast v Podbeskydské pahorkatině mezi Bystřicí pod Hostýnem a Lipníkem nad Bečvou, kde lidová kultura navazovala na jihovýchodní část Hané. Poloha Záhoří mezi dvěma exponovanými etnografickými regiony Valašskem a Hanou a jeho určitá *přechodnost* předznamenala ve srovnání se svými sousedy nevelký zájem o zdejší lidovou kulturu. Z nejvýraznějších aktivit spjatých s regionem zdůrazňujeme kromě topografických prací jednotlivých okresů či lokalit především dění kolem časopisu *Záhorská kronika* a dokumentaci místní lidové kultury Ludvíkem Kunzem. V současnosti se zejména etnokulturními tradicemi regionu intenzivněji zabývá Daniel Drápala.¹

Z geografického hlediska můžeme moravské Záhoří zařadit do širěji chápaného prostoru Moravské brány ohraničené na jihovýchodě Hostýnskými a na severozápadě Oderskými vrchy. Vnímáme-li Záhoří z úvalu řeky Bečvy v okolí Lipníka, dobře cítíme, že prudce se zvedající lesnatý hřeben Maleníku se značným převýšením vymezuje prostor *za horami*. Zvlněná krajina Záhoří předurčuje mnohá bezlesá vyvýšená místa k zajímavým rozhledům a průhledům. Vidíme, jak majestátné Hostýnské hory se Svatým Hostýnem a nejvyšším vrcholem Kelečským Javorníkem, tak vzdálenější Beskydy. Západně se celý prostor s různou intenzitou svažuje a otevírá do úvalů řeky Moravy. Přestože některé výzkumy na základě vybraných projevů tradiční lidové kultury přesně vymezují obce patřící do regionu, v úvahách o jejich současném charakteru je nutné Záhoří vnímat v souvislosti se širším prostorem Moravské brány.

Větší průmyslová sídla leží daleko vně regionu. Jen panorama Bystřice pod Hostýnem již od roku 1861 měnila přítomnost továrny TON, která je s městem přirozeně spjatá. Také v některých pohledech na Holešov vyniknou hlavně siluety zámku a kostelů. Až v dále se rýsují rozsáhlejší tovární komplexy Přerova, Hranic a Valašského Meziříčí. Při úpatí Hostýnských vrchů protíná okraj regionu železniční trať

1 BRYOL, R.: *Obraz lidového stavitelství Moravské brány ve vlastivědné a národopisné literatuře*. Národopisný věstník XXXII (74), 2015. Suplementum, s. 2–16; DRÁPALA, D.: *Moravské Záhoří*. Praha 2014; KOKOJANOVÁ-HAŠKOVÁ, M.: *Záhorská kronika – geneze a rejstříky vlastivědného časopisu*. Přerov 2004.

Naorané terasy u Malhotic obdělávané také v současnosti. 2014, foto R. Bryol, fotoarchiv autora.

z Kojetína do Valašského Meziříčí. Po svých více než 120 letech provozu je zcela přirozenou součástí zdejší kulturní krajiny. Nejprve vedla jen do bystřické Thonetovy továrny. V roce 1888 byla protažena do Valašského Meziříčí, aby pokračovala dále do Slezska jako potřebná spojnice pro dopravu osob i zboží.²

Již ve středověku vedla oblastí dálková obchodní cesta, jejíž trasa bývá částečně ztotožňována s Jantarovou stezkou.³ Pouze na některých úsecích hlavních silnic v regionu docházelo v poslední době k modernizacím. Jednotlivé vesnice zpravidla spojují úzké silnice staršího trasování lemované alejemi ovocných stromů, které zvláště na horizontech tvoří charakteristický obraz krajiny. Někde stromy živoří, jinde místní dbají o jejich údržbu a obnovování. V zimě se tato stromořadí staví proti závějím, na jaře se jejich koruny rozjasní květy a v období úrody potěší svým ovocem kolemjdoucí. Na křižovatkách cest, na okrajích vesnic a někdy i ve sce-lených lánech stojí kříže a boží muka, jimiž obyvatelé přinášeli přízeň své práci, cestě a životu. Často spatříme sochu hostýnské Panny Marie. Jeden z textů na těchto drobných sakrálních památkách, na kříži při rozcestí nad Radotínem, v sobě slučuje křesťanskou víru s vnímáním regionu:

2 JANÁK, J.: *Dějiny Moravy. Díl 3/1. Hospodářský rozmach Moravy 1740–1918*. Brno 1999.

3 ROLINC, V.: *Rané dějiny města Kelče*. Hranice – Kelč 2010.

*To naše Záhoří
překrásné údolí mezi horama,
přimlouvej se za ně,
ať vzkvétá k Tvé slávě
PANNO MARIA*

Jako stará zemědělská krajina je Záhoří téměř bezlesé, ležící v rozlehlé dolině široce se rozevírající k západu, ostatními stranami obklopené zalesněnými svahy. Menší areály tvoří lesní porosty u několika obcí. Lesy u Bezuchova jsou přírodní památkou zachovávající především pozůstatky západokarpatské dubohabřiny a v údolích jasanovo-olšové luhy.⁴ Jak se vyvíjelo a kdy se ustálilo charakteristické vlastnictví půdy jednotlivých selských usedlostí v obcích, není zcela objasněno. Lze jen usoudit, že systémy plužiny, známé z map z počátku 19. století a udržované až do poloviny minulého století, jsou středověkého původu. Až dobrovolné scelování půdy na počátku 20. století pojilo majetkově rozptýlené úzké polní tratě do větších jednolitých celků za účelem lepšího hospodaření. V oblasti Hané byly tyto úpravy velmi rozšířené. Záhoří z hanácké strany zasáhly jen po obce Oprostovice, Radotín a Soběchleby, které byly nejvzdáleněji severovýchodně ležící v této oblasti, kde se na počátku 20. století scelování provedlo.⁵ Dramatická kolektivizace zemědělství se spojením soukromých rolí v rozlehlé hony proběhla stejně jako jinde v našich zemích po polovině 20. století. V mírně zvlněné krajině Záhoří už jen málokde najdeme původní terasovité pozemky, připomínající staré rozdělení půdy, ve srovnání s bezprostředně podhorskými a horskými areály, kde se naorané meze více dochovaly. Přesto se v některých obcích setkáme se systémem mezí, jež bývají osázené ovocnými stromy.⁶

Podle archeologických nálezů spojujeme první stálé osídlení a trvalé obdělávání půdy s obdobím neolitu, pro které je přímo v oblasti Záhoří uváděno několik osad.⁷ Oblast byla zčásti podle dostupných pramenů osídlena v období vnitřní kolonizace před rokem 1200 jako bezprostředně sousedící se starým sídelním územím Pomoraví. Další vsi přibývaly v období středověku.⁸ Osady jmenované po svých

4 Návrh na vyhlášení PP Lesy u Bezuchova. Portál veřejné zprávy, citováno z: http://portal.gov.cz/portal/publikujici/qiabfmf/informace/8274_doc.html (přistoupeno 25. 6. 2015).

5 Scelování pozemků jako jedna z agrárních operací umožnily moravské zemské zákony z roku 1884. Jednalo se o zvýhodnění majetkové držby rolníků, provedené výměnou či kompenzací pozemků jednotlivých majitelů v obci, tak aby nově vzniklé parcely měly souvislou a co nejhospodárnější plochu. PODZIMKOVÁ, J.: *Historické mapy obcí a pozemkové úpravy v českých zemích*. Praha 1994, s. 33–36, 55–60.

6 Např. Prusinovice, Pacetluky, Malhotice, Horní Újezd.

7 SCHENK, Z.: *Nejstarší neolitické osídlení jihozápadní části Moravské brány*. In: Sborník Státního okresního archivu v Přerově. Přerov 2006, s. 6–41. Autor uvádí specifickou sídelní enklávu na katastrech obcí Kladníky, Bezuchov, Šišma a nálezy také v dalších obcích.

8 VÁLKA, M.: *Vesnické sídlo a dům*. In: Jančář, J. a kolektiv: *Lidová kultura na Moravě*. Strážnice

Horní Újezd dominující na hřebeni pod masivem Hostýnských vrchů. 2014, foto R. Bryol, fotoarchiv autora.

zakladatelích byly budovány na návěsním větveném nebo silničním půdorysu v blízkosti zdroje vody. Větším vodotečím se zástavba vyhýbá, říčka se přimyká k záhumení nebo je dále od sídla. Menší potok tvoří někde přímo údolní osu návsi. Několik vesnic leží na vyvýšeném místě a z okolních pohledů upoutají svým panoramatem, kterému v některých případech navíc dominuje kostel.⁹ Zaujmu také vsi tisknoucí se k mohutnému svahu Hostýnských vrchů. Zastavěná jádra sídel se v letních měsících topí v zeleni zahrad a sadů. Z doložených místních jmen *Zábraní, Předbraní, Předbráňa, Předbranička* a jiných víme, že prostor návsi býval na okrajích uzavřen branou.¹⁰

Sídelní strukturu této oblasti ovlivnilo četné zanikání obcí způsobené různými důvody v 15. a 16. století.¹¹ Výstavba obklopující návsi do současného stavu vykristalizovala za mnoho století života vesnic. Průčelí jednotlivých gruntů se postupně spojovala a uzavírala v jednolitou řadu směřující svými okapy do návsi. *Mezirky* mezi usedlostmi na některých návších jsou připomínkou dlouhého vývoje. Na okrajích regionu najdeme ještě štítově orientované obytné domy, kde vjezd do dvora uzavírá

– Brno 2000, s. 81; LÁZNIČKA, Z.: *Vývoj osídlení Valašska*. Valašsko 12, 1950, č. 1–2, s. 102–109.

9 Všechnovice, Horní Újezd, Soběchleby, Paršovice, Bilavsko.

10 Kromě katastrálních map si toponym spatých s branami všiml např. KVASNIČKA, P.: *Holešovský okres*. Brno 1929.

11 NEKUDA, V.: *Zaniklé osady na Moravě v období feudalismu*. Brno 1961.

zídku s branou.¹² Na domech v lokalitách blíže Hané dodnes uvidíme valbové střechy usedlostí odkazující na starší tradici doškových krytin. Zvláště z vyvýšených okrajů údolních obcí je dobře patrná střešní krajina, kde se střídají plochy omšelé červeně keramických krytin, šedočerné cementové tašky, eternitu nebo plechových šablon i novější krytiny různých druhů. Hřebeny vymezují dvory a svými složitými průniky jednotlivých střech dokumentují postupné rozrůstání a úpravy usedlosti.

Náves v Žákovicích se zvonící a okapově orientovanými domy. 2014, foto R. Bryol, fotoarchiv autora.

Původně volný prostor návsi plnily od 18. století chalupy drobných rolníků a bezzemků. Jejich obydlí, menší hospodářské zázemí a dvorky byly omezené někde nerovným terémem návsi, jinde korytem potoka tak, jak vidíme ještě dnes na starších objektech i na současné generaci staveb.¹³ V některých obcích se také rozvinula domkářská zástavba při cestách z návsi. V nepravidelnosti tohoto urbanismu najdeme zajímavá seskupení jednotlivých objektů, úzké průchody nebo lávky přes potok. Na návsi jako hlavním prostoru vesnice stojí také zvonice nebo kaple.

Původní charakter prostoru návsi nám přibližují písemné a ikonografické prameny.¹⁴ Přibližně od přelomu 19. a 20. století probíhaly v duchu obecných modernizací

12 Skalička, Loučka u Valašského Meziříčí, Němetice, Komárovice, Kladeruby.

13 Jankovice, Vítonice, Horní Újezd, Býškovice.

14 BRYOL, R.: *Obraz lidového stavitelství Moravské brány ve vlastivědné a národopisné literatuře*, c. d., s. 2–16; členění účelu ploch na návsi (komunikace, zahrádky, vodoteč, drobné prvky) je patrné z historických katastrálních map.

Větrný mlýn v ovocném sadu nad obcí Kladníky. 1982, foto B. Příkryl, fotoarchiv Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm.

postupně také funkční úpravy veřejných prostor a jejich zvelebování.¹⁵ Obdobný trend v radikálnější podobě se udál v souladu s dobovým smýšlením i během socializace vesnice. Také v současnosti podléhají veřejná prostranství různým úpravám nekorespondujícím s přirozeným vzhledem návsi. Bezpečnosti přispívají nové chodníky, k pohodlí poslouží typizované lavičky, pořádek zvýší prefabrikované odpadkové koše, vše rámované parkovou výsadbou. Informační tabule s mapou regionu doplněné textem a fotografiemi přibližující lokalitu mohou posloužit návštěvníkům jako vítaný průvodce. Na zvaženu však zůstává duplikování informací na několika sousedících stojanech s mohutnou šindelovou stříškou financovaných z různých projektů. Předzahrádky mnohých usedlostí obklopy nepřirozené ploty až bizarních podob a jejich obsahem je současná spíše okrasná výsadba. Jen zřídka potěší vzrostlý ovocný strom, zeleninová zahrádka nebo studna s litinovou pumpou. Touha po modernizaci je věčná, ale dá se provést s trochou vkusu a přirozenosti.

Obce v regionu mají soustředěnou zástavbu, jen málo staveb je rozmístěno jinde v krajině. Tradici větrných mlýnů stojících zpravidla na místech nedaleko obcí připomíná už jen Červenkův mlýn ve Skaličce. Mlecí zařízení a základová konstrukce

15 Před župním hasičským sjezdem v roce 1924 se v Kunovicích rekonstruovaly obecní budovy a ještě bez použití parního válce se upravila náves: „*aby též po jiných stránkách při dotyčném sjezdu odnesli si účastníci dojem co nejlepší.*“ Náves byla do té doby lemována hlubokými otevřenými kanály, za noci nebezpečnými. Kanály byly nahrazeny rourami a zasypany. Viz Státní okresní archiv Vsetín, fond MNV Kunovice, Kronika obce Kunovice ((1921) 1945–1984), inv. č. 18, s. 37.

mlýna z Kladníků byly převezeny do Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, kde byly umístěny do kopie bedněné stavby. Větrem povalený originál zarůstá rozbujelým sadem u samoty nad Kladníky.¹⁶

Více dochovanými objekty vně intravilánu, které najdeme také přímo v některých obcích, jsou vodní mlýny. Byly budovány od středověku jako neodmyslitelná součást zemědělského hospodářství. Spolu s nimi vznikaly náhony, z nichž se jen některé dochovaly v provozu do současnosti. Náročná vodní díla už mnohde dokládají jen zarůstající násypy a koryta, jinde strouhy poklidně směřují mezi vrbami ke staré stavbě mlýna.

Dovoluje-li to terén nebo vodoteč kolem jádra obce, lemují zadní ploty zahrad usedlostí na návších záhumenní cesty. Dříve ručně užívané, dnes už jen prorůstající trávou připomínají vzdálenou rolnickou minulost regionu. Někde ještě silné kmeny habrů odkazují na kdysi využívané rostlé hrazení. Přes drátěné nebo plaňkové ploty nahlédneme ovocnými zahradami na zadní trakty usedlostí. Přímo u cesty nebo zastrčené hlouběji v zahradách spatříme stodoly, které přetrvaly do současnosti, obvykle celozděné nebo pilřové z nepálených či pálených cihel. Zcela mimořádně nás překvapí starobyle vzhlízející stodola srubová, jejíž popis si zaslouží samostatné pojednání. Záhumenní cesty jako stará hranice obydlí jádra obce a okolních zemědělských pozemků působí v některých obcích velmi přirozeně a jejich dlouhý provoz mohou dokládat hluboké úvozy.¹⁷ Místy se cesta zajímavě klikatí, aby se navrátila k hlavní silnici protínající vesnici. V mnohých lokalitách už pokrýl i tyto staré hospodářské komunikace asfalt zpřístupňující novostavby zbudované v zadních částech zahrad nebo na okraji původních polností.¹⁸

Vnitřní prostor usedlosti s rozsáhlým hospodářským dvorem zůstává návštěvníkovi skrytý v trojboké nebo čtyřboké zástavbě. Jsme-li pozváni dále, nebo nahlédneme-li z návsi otevřenými vraty, zjistíme, že se v útrobách usedlosti s novou fasádou dochovalo kamenné štetování nebo dláždění dvora, mírně zvýšené násyp a hospodářské trakty v původnějším stavu než modernizovaná obytná část.

V obcích regionu moravské Záhoří je přirozené, že se pro současné bydlení stále využívají ve své původní hmotě selské usedlosti stavěné od 19. století. Charakteristickým prvkem průčelí je půdní skladovací polopatro, které v mnohých lokalitách slouží po nadstavbě a adaptaci obytným účelům. Původní architektonické detaily fasád však najdeme zřídka, spíše na neudržovaných stavbách. Poštěstí-li se, vidíme geometricky do různých ploch dělenou fasádu s náznaky pilastrů či horizontálních

16 Přestože byl mlýn díky činnosti rožnovského muzea zachráněn, je v prostorově omezeném areálu Valašské dědiny umístěn v nepřirozené poloze ve svahu obklopen stromovím. Jeho původní dominantnost v krajině připomíná přiložená fotografie.

17 Například v Horním Újezdě, Vítovicích, Dolních Nětčicích, Lhotě u Lipníka.

18 Například v Býškovcích, Opatovicích, východní části Soběchleb, západní části Všechovic, Bezuchově, Chvalčově a jinde.

Záhumení cesta v Osíčku se zděnými stodolami a různými druhy stromů. 2014, foto R. Bryol, fotoarchiv autora.

říms, plasticky zdůrazněný portál a okenní otvory rámované šambránami. Konser-
vativní, citliví, nemajetní nebo leniví majitelé uchovávají alespoň starší okna v při-
rozené velikosti a dělení či dřevěná vratová křídla s geometrickým členěním, a tím
v drobném detailu přispívají k příznivému dojmu z tohoto regionu.

Závěrem

V předložené úvaze jsem se pohledem etnografa zamýšlel nad vesnickým pro-
středím v oblasti moravského Záhoří. Významnou hodnotou regionu je jeho kra-
jinný ráz zemědělské oblasti v mírné pahorkatině přilehlé k pohořím západních Kar-
pat dodnes nepříliš rušený novodobými prvky průmyslu. Přirozená komunikační síť
s množstvím drobných sakrálních památek propojuje jednotlivé obce, které nezažily
zásadní rozvoj. A pokud na jejich okrajích rostou nové satelitní části, některé tradiční
hodnoty si udržuje alespoň jádro obce. Snahu o současné úpravy veřejných prostran-
ství nelze kritizovat, snad jen přát jejich realizátorům více citu a vkusu. Ve většině
lokalit v regionu tak můžeme vnímat alespoň dochovaný urbanismus návsi a příle-
hajících usedlostí, které si zachovaly svůj objem odpovídající první polovině 20.
století. Výstavba gruntů z pevných materiálů v rozměrných dimenzích postačuje
bez zásadních hmotových změn až dodnes a někde paradoxně současné prostorové
nároky převyšuje. Proto zůstávají části některých obytných domů bez života, při-
čemž jako velký problém se jeví nelehké využití hospodářských traktů i samotných

objektů. Méně se setkáme s dochovanými architektonickými detaily fasád, protože je setřely mladší úpravy nebo novodobé vrstvy.

Přes všechny modernizace, které přinášelo období 20. století a které pokračují také v současnosti, můžeme region moravské Záhohří označit jako výjimečnou oblast s dochovanými krajinnými i urbánními prvky, zasluhující si pro tyto skutečnosti snad většího turistického, ale především odborného zájmu různých oborů. Prvořadým předpokladem je v tomto kontextu nalezení vztahu k pozitivním hodnotám dochovaným z minulosti ze strany obyvatel i představitelů jednotlivých obcí.

Přejme moravskému Záhohří, aby pod ochranou Panny Marie Hostýnské zůstalo „*překrásným údolím mezi horama*“.

Prameny

Státní okresní archiv Vsetín, fond MNV Kunovice, Kronika obce Kunovice ((1921) 1945–1984), inv. č. 18.

Literatura

- BRYOL, R.: *Obraz lidového stavitelství Moravské brány ve vlastivědné a národopisné literatuře*. Národopisný věstník XXXII (74), 2015. Supplementum, s. 2–16.
- DRÁPALA, D.: *Moravské Záhohří*. Praha 2014.
- JANÁK, J.: *Dějiny Moravy. Díl 3/1. Hospodářský rozmach Moravy 1740–1918*. Brno 1999.
- KOKOJANOVÁ-HAŠKOVÁ, M.: *Záhorská kronika – geneze a rejstříky vlastivědného časopisu*. Přerov 2004.
- KVASNIČKA, P.: *Holešovský okres*. Brno 1929.
- LANGER, J.: *Co mohou prozradit lidové stavby*. Rožnov pod Radhoštěm 1997.
- LÁZNIČKA, Z.: *Vývoj osídlení Valašska*. Valašsko 12, 1950, č. 1–2, s. 102–109.
- NEKUDA, V.: *Zaniklé osady na Moravě v období feudalismu*. Brno 1961.
- PODZIMKOVÁ, J.: *Historické mapy obcí a pozemkové úpravy v českých zemích*. Praha 1994.
- ROLINC, V.: *Rané dějiny města Kelče*. Hranice – Kelč 2010.
- SCHENK, Z.: *Nejstarší neolitické osídlení jihozápadní části Moravské brány*. In: Sborník Státního okresního arcivu v Přerově. Přerov 2006, s. 6–41.
- VÁLKA, M.: *Vesnické sídlo a dům*. In: Jančář, J. a kolektiv: *Lidová kultura na Moravě*. Strážnice – Brno 2000, s. 79–115.

Summary

The Contemporary Values of the Rural Environment in Moravian Záhohří

In the submitted reflection essay, I contemplate the rural environment in the region of Moravian Záhohří from the point of view of an ethnologist. The significant value of this regions concerns the landscape character of this agricultural region in a low hilly area adjacent to the western Carpathians and only rarely disturbed by modern industrial elements. The natural communication network with a plethora of small sacral monuments interconnects the individual villages, which have not undergone an essential development. If new residential districts are built at the outskirts of the villages, at least the village core preserves some traditional values. In most locations in the region we can perceive the surviving urbanism of village greens and neighbouring farmsteads which have kept their volume corresponding to the first half of the 20th century. The farmsteads built from fired materials in large dimensions suffice without significant changes even today and they even exceed spatial demands in some cases. Therefore some parts of houses remain lifeless whereby the use of farm wings and buildings themselves seems to be a big problem. We encounter surviving architectural details of facades only in a few cases because these were wiped by younger reconstructions, or covered by modern layers. In spite of all modernization steps which were made during the 20th century and which continue at present as well, we can consider the region of Moravian Záhohří to be an exceptional region with preserved landscape and urban elements, which would be worthy a bigger tourist but especially professional interest of different disciplines. The primary precondition in this context is to find a relation to positive values surviving from the past on the side of inhabitants and representatives of particular villages.

Key words:

Moravian Záhohří – rural environment – landscape – vernacular architecture – urbanism

Válka jako stav provizoria (Na příkladu Čechů ve Francii 1914–1918: František Kupka, Otto Gutfreund)

PhDr. Stanislav Brouček, CSc.

Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Na Florenci 3, 110 00 PRAHA 1
broucek@eu.cas.cz

Úvod

S I. světovou válkou je spojena celá řada témat. Dovolím si na úvod připomenout dvě, z nichž tento příspěvek sice částečně vychází, avšak jedná se pouze o úvodní rámec vlastního tématu, kterému je věnována pozornost v následujícím textu. Za prvé je to rámcující téma, jež se vztahuje k definici, že válka je: „*pokračováním politických styků prováděných jinými prostředky*.“¹ K tomu postačí jen dodat, že I. světovou válku spustily v pravém slova smyslu generality hlavních mocností: Rakousko-Uherska, Německa, ale také Ruska i Francie. Generality těchto států donutily k mobilizační aktivitě své vlády a využily psychologického momentu, kdy si málokterý branec dovedl představit, že po rekrutské euforii a po prvních okamžicích v kasárnách přijdou na frontě skutečná válečná jatka.

Druhé téma rámcující tento příspěvek je významné z pohledu českého příběhu, tj. z hlediska českých, resp. československých dějin, kdy se v průběhu války rodila a realizovala myšlenka na samostatný stát.² Válka se tak stala nesporně významným mezníkem pro národní dějiny. Tímto konstatováním se pokouším o metodologické vymezení v tom smyslu, že se v předkládané stati nejedná o analýzu války v dějinných souvislostech *a priori*. Nesleduji ani formování moderního národa a nového státu, přestože se tomuto tématu nemohu zcela vyhnout s ohledem na působení českého živlu v tak významné zemi, jakou byla pro budoucí Československo právě Francie. Tím ovšem více zůstávají stranou další klíčová témata jako třeba válkou urychlený technický nebo vědecký pokrok či prudké sociální změny.³ Nechci se taktéž nijak verbálně přihlašovat k heslům protiválečného hnutí. Respektuji nepřebernou sumu poznatků o tom, že válka při jistých vypjatých okolnostech mobilizuje sice na jedné straně lidskou krutost, ale zároveň na druhé straně také vlastnosti, které lze zahrnout pod pojem lidská ušlechtilost.

1 CLAUSEWITZ, C.: *O válce*. Brno 1996, s. 36.

2 ŠEDIVÝ, I.: *Češi, české země a velká válka*. Praha 2001.

3 KUČERA, R.: *Život na příděl*. Praha 2013.

Mé téma je zúžené na individuální prožitek, jímž je válka jako nepřenositelná životní zkušenost, přinášející útrapy a zmar. Tím se hlásím k závěru mnoha přímých účastníků, že tento konflikt vyústil v totální běsnění za účelem zničit nepřítele, přičemž politický cíl se změnil v pouhou pomstu a nenávist. Smyslem příspěvku je tudíž ukázat, že prostý účastník války si tuto hrůznou skutečnost uvědomoval až se značným zpožděním. Když se vše rozběhlo a člověk se dostal do vleku událostí, stál tvář v tvář nesmyslnému zabíjení.

Zajímá mne válka hlavně jako stav *provizoria*, a to především z hlediska existence jednotlivce, Čecha žijícího ve Francii, který si sice válku nepřál, ale na druhou stranu se nechal strhnout atmosférou mobilizace. Jeho myšlení se muselo náhlým vypuknutím války přeorientovat z principu dlouhodobějších cílů, v nichž hlavní úlohu hrála adaptace ve francouzském prostředí v profesní i komunitní sféře, na řešení *ad hoc*, a to v co nejúspěšnějším režimu existenčního minima a také s myšlenkou ztráty nebo záchranu vlastního života.

Člověk se válkou ocitl ve vleku svých vlastních provizorních reakcí, které se vyvíjely na pozadí těchto základních okolností:

V první úrovni se jednalo o jeho individuální postoj k ideji, kterou buď zcela, nebo do jisté míry přijal nebo jí podléhal pod tíhou atmosféry v době mobilizace a vyhlášení války nenáviděnému Německu. Je třeba hned k tomu dodat, že jeho kroky vedoucí k přijetí faktu války a k rozhodnutí přihlásit se dobrovolně na frontu byly vlastně také nejpříjemnějším existenčním východiskem či vlastně nejdůležitější podmínkou pro setrvání jeho samotného i ostatních příslušníků českého etnika ve Francii. Idea boje proti německu byla akterý české mobilizace ve Francii akceptována jako výraz českého francouzství, jako emočně prožívané francouzské vlastenectví.

Ve druhé úrovni rozhodování (navazující či těsně spojené s první úrovní) zafungovala jeho příslušnost ke skupině, to znamená k Čechům ve Francii, kteří se cítili být součástí českého národa v Rakousko-Uhersku. Vypuknutím války se tato skupina dostala do velmi svízelné situace. Jako imigranti s rakouskou státní příslušností byli přiřazeni k nepřátelům Francie. Demonstrace rozchodu se statutem rakouského občanství a ztotožněním se s francouzským vlastenectvím se staly výraznou složkou prožívaného českého vlastenectví.

Ve třetí úrovni, o níž se zde jedná především, hodnotový žebříček této skupiny lidí (dvou umělců Františka Kupky a Otto Gutfreunda zvláště) prošel od vypjatých prožitků vlastenectví včetně úvah o smyslu života velkou životní revizí. Základní scénu pro drama této revize poskytl právě provizorium dané faktem *velké války*.

Co míním stavem *provizoria* a proč se snažím usouvztažnit problematiku krajanů ve Francii za I. světové války k tématu životního provizoria? Činím tak i s vědomím, že se jedná o poměrně vágní téma.⁴ Lidský život je vlastně jedno velké provizorium,

4 Problém provizoria je zpracovávám především v umělecké literární tvorbě s obecným postojem hledání vlastního já v novém prostředí, viz např. román HILBIG, W.: *Provizorium*. Praha 2014.

ale zároveň přece jen válka je mimořádně nepříznivou okolností pro existenci člověka, i když nás historie může poučovat, že válka je normálním pokračováním politických styků prováděných jinými prostředky.

Tedy provizorium vnímám jako stav přerušení původního programu, způsobu života nebo zrušení jeho významné součásti a nahrazení dočasným programem. Většinou toto přerušení není jen pouhým přijetím vnucovaného režimu způsobu života. Provizorium přináší na jedné straně újmy a na straně druhé poskytuje šance.

Situace Čechů ve Francii před a po vypuknutí války

V reakcích lidí na stav provizoria vyvolaného válkou můžeme sledovat celou škálu individuálních postojů. Společným jmenovatelem takových postojů je proces zdůvodňování, proč tento stav (akceptovaný pod tlakem událostí) přijali a jak toto provizorium ovlivnilo jejich životy, když válka skončila. Logika zdůvodňování přijetí provizoria se přetváří v základní příběh skupiny lidí, které válka donutila hledat kolektivní východisko, kolektivní řešení. Pokusme se příběh Čechů ve Francii za I. světové války popsat v následující zkratce.

Po sarajevském atentátu 28. června 1914 a po několika marných pokusech válce předejít si Francie uvědomila nevyhnutelnost válečného konfliktu s Německem. Německo bylo na válku po vojenské stránce zcela připravené. Jeho přesvědčení o zbrojní a početní převaze bylo tak silné, že se rozhodlo vrhnout hlavní síly na bleskový vpád do Francie. Po předpokládané porážce Francie za čtyřicet dní mělo Německo soustředit své bojové akce na východě Evropy. Francie si do války nesla také jasný cíl. Toužila mj. získat zpět Alsasko a část Lotrinska, to znamená území, která ztratila v prusko-francouzské válce (1870–1871). Když válka vypukla, dopustily se obě strany závažných chyb. Francie podcenila sílu německé armády. Němci u vědomí obrovské převahy se nechovali v tažení na Paříž takticky. Byli mimořádnou obětavostí Francouzů zastaveni a válka se na dlouhé roky dostala do zákopů.

Česká kolonie ve Francii nebyla před válkou nijak početná. Bývá odhadována na tři až pět tisíc lidí. Přesídlenci z českých zemí se usidlovali od poloviny 19. století většinou v Paříži a ve velkých městech. V Paříži se brzo rozvinul český spolkový život. Už v roce 1862 založil Josef Václav Frič⁵ první krajanský spolek Besedu, která splynula se sokolskou jednotou v roce 1892. V březnu 1907 vznikl Československý spolek Rovnost⁶ se sociálně demokratickou orientací a od poloviny

5 O Fričově emigrantství a působení ve Francii viz BROUČEK, S.: *Josef Václav Frič – předobraz osudu českého emigranta*. Český lid 86, 1999, č. 2, s. 97–113.

6 Na zlomu století se vedle spolkového života femesníků a výtvarných umělců prosazuje sdružování proletářské migrace s potřebou vlastní organizace, a to nejen zájmově, ale také s politickým sociálně demokratickým zaměřením. Už v roce 1904 vzniká s tímto zaměřením Volné sdružení pařížských Čechů, které se o rok později změnilo na Sdružení českých socialistů a v roce 1907 přijalo nový název Rovnost. VESELÝ, A.: *K desetileté činnosti spolku Rovnost v Paříži*. Bulletin de la Colonie tchèque 2, 1917, č. 10, s. 155.

19. století se v Paříži utvářela česká *kunštýřská* kolonie. Centrum spolkového života českých přistěhovalců a také provozoven českých řemeslníků a živnostníků (krejčích, obuvníků, kožešníků a hostinských; v hostincích se krajané scházeli) bylo v ulicích kolem Palais Royal v samém středu Paříže nedaleko Louvru. Ve vnějším traktu Palais Royal v rue de Valois měly své spolkové místnosti Sokol i Rovnost.

Češi ve Francii si dávno před válkou uvědomovali, že v případě válečného konfliktu Francie s Německem a Rakousko-Uherskem se dostanou do velmi složité situace. Věděli, že nad nimi visí hrozba odchodu z Francie. Jinak v opačném případě, když sami neodejdou, bude na ně čekat vyhoštění ze země nebo internace ve francouzských táborech. To byla praktická stránka jejich prožívané existence ve Francii těsně před válkou.

Mysl pařížských Čechů však nebyla zaměřována jen jejich vlastní situací ve Francii. Platilo to vlastně po celou druhou polovinu 19. století až do války. Zabývali se totiž (a to poměrně intenzivně) podporou domácí rezistence české politiky vůči Vídni a podporou české společnosti v sociálních a kulturních ohledech (různými sbírkami apod.). Zároveň francouzskému okolí dávali najevo, že *rakouství* nepatří do jejich etnické identity. Projevilo se to silně třeba v roce 1901, kdy se pařížští sokolové na své schůzi rozhodli požádat francouzské úřady, aby v nadcházejícím sčítání obyvatelstva Francie nebyli přesídlenci z českých zemí uváděni jako Rakušané nýbrž jako Češi.⁷ Na radu Josepha Sansboeufa, předsedy francouzských gymnastů a známého čechofila, ustoupili od tohoto požadavku a oficiální žádost nepodali. Důvod byl jasný, Francie by se tím podle Sansboeufa vměšovala do vnitřních záležitostí monarchie.

Krajané v Paříži debatovali na svých schůzích o politické a společenské situaci „doma“ a měli k diskusím a různým akcím zdatné pomocníky mezi francouzskými slavisty a čechofily, a to nejen z politického, ale také univerzitního prostředí. Především se jednalo o organizaci L'Association Franco-Slave, kterou založil při pařížské univerzitě v roce 1908 Ernest (Arnošt) Denis spolu s dalšími francouzskými slavisty (Louis Légerem, Paulem Boyerem nebo André Mazonem). V rámci této organizace existoval kruh české inteligence.⁸ V témže roce vznikla v Paříži Union des Nationalités vydávající časopis *Anales des Nationalités*.⁹

To bylo v kritickém roce 1912, kdy se slovo válka začalo skloňovat ve všech pádech. Národní rada česká rozmluvila pobočku krajanům v Paříži, ale Union des

7 Národní archiv Praha, fond Sokol Paříž. Zápis ze schůze pařížského Sokola z 2. 3. 1901. (Poznámka o fondu: fond byl autorem tohoto příspěvku studován v archivu Sokolu Paříž v letech 1992–1994. V průběhu 2. poloviny 90. let 20. století autor zorganizoval prostřednictvím Archivní správy ČR a diplomatického zastoupení ČR ve Francii převoz fondu Sokola Paříž do Národního archivu v Praze. To je důvod, proč nejsou uvedeny další náležitosti fondu).

8 Tvořili jej například Rudolf Kepl, známý dopisovatel Národních listů a Samostatnosti (časopis České strany radikálně demokratické) nebo historik umění Emanuel Siblík.

9 Zde měli pařížští Češi také svého zástupce. Zároveň se tato organizace podílela na intenzivnějších kontaktech mezi pražskou Národní radou českou a pařížskými Čechy.

Nationalités svou pobočku v Praze otevřela. Vedl jí archeolog a etnolog Lubor Niederle. Toto kontaktování se promítlo do krajauské aktivity v Paříži v tom smyslu, že české spolky především z iniciativy Sokola založily Ústřední výbor českých spolků (nazývaný Český výbor), který svou předválečnou činností položil základy k Pařížské kolonii v době války.¹⁰

V únoru 1914 se na schůzi Ústředního výboru českých spolků diskutovalo o tom, jaký postoj zaujme český národ v hrozící válce. Pařížští Češi se rozhodli nedělat žádné kroky bez konzultace s Prahou. Napsali proto českým politickým stranám, co soudí ohledně možností blížící se války. Odpověď došla pouze ze sociální demokracie od Františka Soukupa, který možnost vypuknutí války nepřipouštěl.¹¹

Když po sarajevském atentátu dostaly události v přípravách na válku rychlý spád, dohodly se české spolky v Paříži na svém nočním zasedání z 25. na 26. července 1914 uspořádat v Paříži demonstraci proti Rakousko-Uhersku. Dopoledne 26. července se sešlo kolem tří stovek krajanů, Čechů i Slováků, na náměstí Svornosti. Po zpěvu české hymny se vydali do rue Varenne k budově rakousko-uherské ambasády. Byl z toho incident, za který se Francie omluvila Rakousko-Uhersku prostřednictvím jeho pařížské ambasády. Navíc demonstrace přesvědčila představitele českých spolků, že protirakouské veřejné vystoupení před vyhlášením války spíše jejich situaci komplikuje.

Čtveřice mluvčích krajanů proto jednala 29. července o způsobu, jak působit na ministerstvo vnitra pro možnost vydání povolení k pobytu ve Francii v případě války. Krajané záležitost konzultovali s Arnoštem Denisem, Josephem Sansboeufem (v té době byl starostou 6. pařížského okresu), senátorem Louišem Martinem, Ernestem Gayem, místopředsedou pařížské municipální rady. Stále však nebylo nic rozhodnuto. Proto sepsali 1. srpna na jednom z dalších shromáždění deklaraci, v níž se zřekli závazků k Rakousku. S deklarací pak obcházeli pařížské úřady.

Na policejní prefektuře v Paříži se dozvěděli o záměrech Francie najímat příslušníky vybraných národností do cizinecké legie. To se zjevilo jako naděje pro setrvávání ve Francii. Okamžitě se rozhodli: bude-li to možné, muži se nechají angažovat v legii. Bylo však třeba čekat na oficiální potvrzení této možnosti. Mezitím narůstala mezi krajaný nervozita. Některé české rodiny byly právě internovány v táborech, ale na druhé straně Poláci a Alsasané byli prohlášeni za přátele Francie a dostávali bez problému povolení k pobytu. Obrat ve prospěch Čechů nastal 9. srpna 1914, kdy se podařilo Sansboeufovi přemluvit ministra vnitra a Češi obdrželi stejnou výjimku jako Poláci. To znamenalo, že již nebyli řazeni k národnostem států, které vedou s Francií válku. Prefektura mohla na doporučení krajauského spolku vydávat *premis de séjour* (povolení k pobytu).

10 Národní archiv Praha, fond Sokol Paříž. Zápisy ze schůzi Sokola Paříž od 20. 11. 1912 do 6. 2. 1913.

11 Viz o tom podrobněji BROUČEK, S.: *K druhému běhu – Češi v prostředí francouzské společnosti 1962–1918*. Praha 2007, s. 100–101.

Zároveň sokolové spontánně organizovali *divoký odvod* českých dobrovolníků do cizinecké legie. První neoficiální náborová kancelář vznikla u ševce Zahrádky v ulici Buffault a Češi s jednou jedinou puškou začali cvičit *pořadovou* na nádvoří Palais Royal. Dne 18. srpna bylo oficiálně potvrzeno, že Češi mohou být najímáni do cizinecké legie (přestože předpisy o přijímání cizinců byly vydány až 22. srpna). Kromě angažmá v armádě se Češi mohli hlásit na práci do továren na výrobu válečného materiálu a do zemědělství, což také opravňovalo k udělení *premis de séjour*. Mezi pařížskými Čechy převládalo nadšení jít do zbraně. Svědčí o tom také prohlášení (Proclamation des Tchèque à Paris) vydané v Le Temple s heslem: „*bojujeme po staletí s německým násilím, které se nás pokoušelo rozdrtit.*“¹² Češi přišli k oficiálním odvodům do cizinecké legie hned, kdy to bylo možné, tj. 22. srpna 1914. Tři stovky¹³ českých branců podepsaly v pařížské Invalidovně hlavnímu stanu francouzské armády závazek, že se dávají k volnému použití (kdekoliv a za jakýchkoliv podmínek) po dobu války.

Čeští a slovenští dobrovolníci jakožto cizinci nesměli cvičit na území hlavního města. Odjeli proto vlakem do jihofrancouzského městečka Bayonne u španělských hranic (městečko známé výrobou bajonetů). Zdejší starosta Joseph Garat patřil do okruhu francouzských slavistů a chechofilů. Účastnil se také jedné z bouřlivých schůzí krajanů v Paříži těsně před mobilizací a rozhodl se jim pomoci. Po výcviku 23. října 1914 dobrovolníci v rotě nazvané po sokolském pozdravu Nazdar (stejný název měl jeden z pařížských krajaňských listů v době války) odjeli přes Bordeaux, Paříž do Remeše, kde se zařadili k prvnímu pluku Marokánské divize cizinecké legie. Pravděpodobně bayonneský výcvik prodělal také sochař Otto Gutfreund. O několikaměsíčním působení malíře Františka Kupky na frontě se můžeme pouze dohadovat s ohledem na nedostatek autentických svědectví. Zda byl mezi ostatními dobrovolníky v Bayonne, zůstává proto nezodpovězeno.

Česko-francouzská krize válečné spolupráce 1915/1916

Česko-francouzská krize válečné spolupráce představuje spor mezi českými dobrovolníky a francouzským velením. Byla pojmenována jako *aféra s caporaly*. Vše rozpoutal Bérangerův zákon, jenž byl schválen 3. června 1915 a počal platit od 16. srpna téhož roku. V jednom z paragrafů se říkalo, že cizinci s občanstvím států, které vedou s Francií válku, nesmějí sloužit v cizinecké legii. Jako důvod se uváděla obava ze

12 Viz podrobněji BROUČEK, S.: *K druhému břehu. Češi v prostředí francouzské společnosti 1862–1918*, c. d., s. 107.

13 Počty zapsaných při odvodu se v literárních zdrojích rozcházejí. Uvádí se až 600 branců, z nichž bylo odvedeno 343. Podle Jana Štafla, velitele českých dobrovolníků, odvodní komisí neprošlo 258 branců. Štafl zaznamenal historiku z odvodů, kdy jeden sedmdesátiletý veterán začal ukazovat na svá vyznamenání zdobící levou stranu jeho sokolské blůzy. Všechna vyznamenání byla z roku 1870, kdy bránil Paříž před pruským vpádem. *Tamtéž*, s. 175.

špionáže. Pro Čechy v rotě Nazdar to znamenalo velkou nejistotu, za níž se skrývala možnost internace v táborech (zajateckých nebo pracovních). Zároveň mohli tuto situaci chápat tak, že mají šanci zbavit se závazku sloužit v cizinecké legii, s kterou právě prošli nejtěžšími boji v první linii a utrpěli obrovské ztráty na životech v bitvě u Arrasu, především na území vesničky La Targette v květnu 1915.

Nastala velká nejistota, co s nimi bude. Žádali proto o vysvětlení na různých místech s domněnkou, že by mohli být za prokázané služby a udatné boje vyjmuti z režimu cizinecké legie, kde jim forma vojenské disciplíny zcela nevyhovovala, a následně převeleni do francouzského vojska. Čeští dobrovolníci se také ptali po možnosti demobilizovat.

Své názory přednesli 1. září 1915 plukovníku Cotovi. Upozorňovali na rozpor mezi prohlášením ministra vnitra z 9. srpna 1914, v němž byli Češi vyjmuti ze seznamu nepřátelských národností, a novým Bérangerovým zákonem, který je za nepřátele Francie znova označoval. Od svého francouzského velitele však žádné rozřešení neobdrželi. Plukovník Cot požádal ministerstvo války, aby to směl vyřídit s „*rebely*“ sám na úrovni svého pluku cizinecké legie. Během podzimu 1915 byla dobrovolnická krize v relativním klidu. Omezovala se na korespondenci mezi dobrovolníky (z jejich strany byl slyšet především kritický hlas Otto Gutfreunda¹⁴) a Pařížskou kolonii na čele s Františkem Kupkou, který Gutfreundovi písemně odpovídal.

Pak po dlouhých měsících přišlo rázné a dramatické vyvrcholení. Ministerstvo války vydalo 9. dubna 1916 nařízení (čj. 4275–2/I), podle něhož byl 20. dubna téhož roku dobrovolník Miroslav Šimsa (nar. 8. března 1893 v Plzni) poslán k náhradnímu tělesu do Lyonu, kde na něho čekalo vězení v pevnosti La Motte. Desátníci Otto Gutfreund (nar. 3. srpna 1889 ve Dvoře Králové), Josef Tamchyna (nar. 23. ledna 1889 v Pardubicích) a Zdeňko Ruml (nar. 6. března 1887 v Chrástu u Českého Brodu) si vyslechli rozkaz, v němž ministerstvo války vyhovělo jejich žádosti a propustilo je z vojenských služeb, přičemž oni sami žádnou oficiální žádost nepodali. Otto Gutfreund byl eskortován do zajateckého tábora St. Michel de Trigolet v departementu Bouches du Rhône, kde byli také rakouští zajatci, kteří jej považovali za zrádce stejně jako Francouzi zde sloužící.

Krizi česko-francouzské spolupráce za I. světové války můžeme skládat z několika pohledů: 1. ze situace a postojů českých dobrovolníků, 2. z reakcí francouzského velení v cizinecké legii, 3. z pokusů tento konflikt řešit Pařížskou kolonií a Československou národní radou v Paříži, 4. z pohledu českého velitele jednotky Nazdar Jana (Ivana) Štafla.

Ad 1. Čeští dobrovolníci bojovali v mimořádně náročných podmínkách. Jejich stížnosti mířily na špatné zacházení ze strany francouzských velitelů cizinecké

14 Svě kritické poznámky vůči Kupkovi Gutfreund zmiňuje v dopisech svému učiteli E. A. Bourdellovi a Alexandru Mercereauvi. Viz koncepty dopisů oběma francouzským přátelům v: ŠETLÍK, J. (ed): *Otto Gutfreund. Zázemí tvorby*. Praha 1989, s. 49–50.

legie. Dobrovolníci dávali francouzskému velení a také Pařížské kolonii najevo, že je Francouzi v legii nevnímají jako spojence Francie, nýbrž jako žoldáky. Čeští legionáři museli snášet posměšky od Francouzů, že bojují *pour la gamelle* (pro žvanec, ešus). Domnívali se, že ve svých reakcích na Bérangerův zákon pouze žádají o vysvětlení, jaké mají postavení vyplývající z nového zákona. Chtěli vědět, zda jsou opravdu chápáni jako spojenci a nikoli žoldáci, kteří se mohou stát špióny. Úlohu hlavního mluvčího dobrovolníků vzal na sebe sochař Otto Gutfreund. Jeho popis nálad a názorů dobrovolníků obsahuje korespondence¹⁵ s Františkem Kupkou.

Gutfreund se na Kupku obracel v dopisech nikoli jako na přítele či kolegu kumštýře, nýbrž jako na hlavní zodpovědnou osobu za české dobrovolníky na frontě. Kupka podle svých vyjádření přijal funkci „*ochránce dobrovolnických záležitostí*“ již v roce 1914. Jednalo se zřejmě o ústní slib. Když se malíř František Kupka stal v únoru 1915 po své demobilizaci předsedou Pařížské kolonie, jejíž oficiální název zněl *Comité de la Colonie et des Volontaires Tchèques* (Výbor kolonie a českých dobrovolníků), převzal na sebe tento závazek oficiálně.

Ad. 2. Zvláštní postoj ke stížnostem českých dobrovolníků zaujalo francouzské velení (počínaje plukovníkem Cotem až po hlavní stan a ministerstvo války). Francouzské vojenské instance dobrovolníkům neodpovídaly po mnoho měsíců až do jara 1916, do příkladného potrestání vybraných vojáků na čele s Gutfreundem. Vysvětlení pro tuto zpožděnou reakci lze hledat v domněnce, že francouzské odpovědné autority byly nepochybně zavaleny jinými válečnými problémy.

Ad. 3. Pařížská kolonie s Františkem Kupkou na čele se snažila dobrovolníkům pomoci, jak vyplývá ze schůzovních zápisů Pařížské kolonie i citované korespondence Gutfreunda s Kupkou. Československá národní rada¹⁶ se od února 1916 teprve ustavovala a Edvard Beneš si v té době vyžádal dokumenty o Čechách v cizinecké legii. Avšak kolem internovaných českých dobrovolníků se neudálo nic zásadního. Snad jen to, že právě kolem kauzy internovaných Čechů se počíná rodit poziční spor mezi Pařížskou kolonií a Československou národní radou o tom, která ze jmenovaných organizací je v Paříži hegemonek protihabsburského odboje. Je to spor, který vyústil v otevřené nepřátelství mezi Františkem Kupkou a Edvardem Benešem.¹⁷

Ad. 4. V této kauze sehrál zvláštní úlohu Jan (Ivan) Štafl (1890–1976). *Aféra s caporaly* poznamenala tohoto bývalého českého velitele roty Nazdar na celý život.

15 Vzájemnou korespondenci vedli mezi sebou oba umělci ve francouzštině. Dopisy dobrovolníků podléhaly francouzské vojenské cenzuře. Korespondence je uložena ve Vojenském historickém archivu v Praze, fond Česká kolonie pařížská, kart. 6.

16 První název byl Česká národní rada. Po příjezdu Štefana Osuského, vyslance Slovenské ligy z USA, do Paříže a po dohodě M. R. Štefánka a E. Beneše došlo od léta 1916 k přejmenování na Československá národní rada s francouzským ekvivalentem *Conceil National des Pays Tchèques*.

17 BROUČEK, S.: *Heimat und Zuhause in den Vorstellungen von Tschechen und Slowaken in Frankreich während des Ersten Weltkrieges*. In: Heumos, P. (ed): *Heimat und Exil*. München 2001, s. 15–22.

Měl označit čtyři dobrovolníky za vůdce vzpoury a přivodit jim potrestání. Sám to vždy vykládal tak, že je vlastně zachránil před popravou. Dobrovolníci jej nenáviděli a považovali za bezcitného vojenského horlivce. Štafl se pral za svou rehabilitaci až do konce svých dní. Po I. světové válce chtěl pracovat v diplomatických službách meziválečné ČSR. Byl však jen „uklizen“ jako konzulární pracovník, od února 1921 v Sofii a od července 1936 na konzulátu v Kolíně nad Rýnem, a to pouze do 31. srpna 1936, kdy byl odvolán a zrušen s ním služební poměr.¹⁸ Příjezd francouzského prezidenta Charlese de Gaulla do Prahy roku 1968 na pozvání nového československého prezidenta Ludvíka Svobody chtěl proto využít k představení české vojenské účasti na francouzské frontě v době I. světové války a především jako svou rehabilitaci.¹⁹ Ta se nepodařila. Přišla okupace Československa vojsky Varšavské smlouvy a on dostal prostor se svým tématem jen v okresním tisku.

J. Štafl ve snaze očistit své jméno se neodvolával pouze na své angažmá v cizinecké legii, za což obdržel vysoká francouzská vojenská vyznamenání. Argumentoval taktéž svým dalším vojenským posláním v zahraničním odboji. Krátce po propuštění dobrovolníků z cizinecké legie byl v létě 1916 vybrán, aby doprovázel poslance České agrární strany Josefa Düricha (z pověření Československé národní rady a T. G. Masaryka) na cestě do Ruska při organizování legií (společně s Milanem R. Štefánikem) a při jejich transportu do Francie. Na popud velitele československých vojsk na Rusi, francouzského generála Maurice Janina, dostal v roce 1932 řád čestné legie, stupeň Chevalier.

18 Štaflůva služba v diplomacii byla dokonce bez nároku na penzi, protože sloužil jako titulární vicekonsul. Dokumenty jeho žádosti o přiznání penze, kde jsou podpisy Kamila Krofty, ministra zahraničních věcí, a Edvarda Beneše, prezidenta republiky, naznačují rozpačitost vrcholných orgánů ČSR s klasifikací jeho odbojové činnosti. Ve výčtu Štaflových zásluh je věta, která mohla být vykládána jako Štaflův postoj ke Gutfreundovi a ostatním: „*Přičinil se po vydání Bérangerova zákona, že čeští dobrovolníci nebyli internováni v táborech jako ostatní příslušníci rakouští.*“ J. Štafl se v Sofii spřátelil s Františkem Fiedlerem, který zde působil jako z ČSR vyslaný placený funkcionář krajanského spolku. F. Fiedler poté odešel v roce 1929 do Paříže. Stal se jedním z organizátorů českého hnutí odporu ve Francii a významným pracovníkem Sokola Paříž. Zemřel v roce 1998. Fiedler shromažďoval písemné pozůstalosti pracovníků krajanského hnutí. J. Štafl mu od 60. let posílal z Prahy do Paříže kopie svých dokumentů, články, básně. Sebrané pozůstalosti včetně Fiedlerovy byly autorem tohoto příspěvku převezeny do Státního ústředního archivu v Praze (dnes Národního archivu) a byly přiřazeny k fondu Sokola Paříž. Národní archiv Praha, fond Sokol Paříž. Pozůstalost Jana Štafla. Žádost o přiznání penze z milosti.

19 J. Štafl napsal prezidentu de Gaullovi 14. ledna 1968 dopis prostřednictvím přítele Františka Fiedlera, žijícího v Paříži. Autor v něm vítal generálův úmysl účastnit znovuoctvení pomníku Milana Rastislava Štefánika na Bradle a představil se jako český dobrovolník ve francouzské armádě (č. 25.001). Štefánika nazýval přítelem, který mu byl za svědka na svatbě 20. června 1916 (to znamená tři dny před odjezdem do Ruska). V příloze k dopisu následuje podrobný popis jeho vojenské činnosti. František Fiedler Štaflůvy dokumenty doprovázel dopisem de Gaullovi. Ze sekretariátu francouzské prezidentské kanceláře (24. února 1968) poděkovali za zprávu o Štaflově pomoci formovat českou jednotku ve francouzské armádě a oznámili, že případná návštěva de Gaulla v Československu není ještě jistá. Národní archiv Praha, fond Sokol Paříž. Pozůstalost Jana Štafla.

Štaflova verze výkladu *aféry s caporaly* se rozchází s interpretací české historiografie²⁰ z roku 1968, která označovala jeho zákrok jako udání. Tradovanou verzi udání českých dobrovolníků francouzskému velení sám J. Štafl obrací na problém jejich zrady, přičemž naznačuje, že právě Štaflovým přičiněním byla zrada potrestána mírně. Schéma Štaflova výkladu začíná jeho zraněním v bitvě u Fond Duvalu poblíž Arrasu 16. června 1915. Z fronty byl převezen do nemocnice v bretaňském městečku Rennes. Zde přemýšlel o teoretické eventualitě, jak by se zachoval, kdyby některý z dobrovolníků chtěl cizineckou legii opustit. Zároveň obdržel od dvou českých dobrovolníků dopis, v němž se jeho pochybnosti naplnily. Z dopisu se dozvěděl, že několik desítek dobrovolníků žádalo o propuštění z řad cizinecké legie. Štafl se proto na vlastní žádost vrátil předčasně z lazaretu ke své jednotce. Od plukovníka Cota dostal rozkaz vyšetřit a potrestat iniciátory défetistické propagandy. Podle svých záznamů poslal Pařížské kolonii 20. října 1915 dopis, v němž označil jména dobrovolníků, kteří se v jednotce bouřili (nazývá je „*ničemy*“) a Pařížskou kolonii prosil, aby je dále nepovažovala za Čechy. J. Štafl také vysvětloval, že nastala složitá situace, kdy velitel pluku žádal pro ně trest smrti, který pak na Štaflovo naléhání odvolal.²¹

Jan Štafl představoval v roce 1968 české veřejnosti vlastní odbojovou činnost za I. světové války ve Francii především v kontextu padesátiletého výročí vzniku československého státu. Jeho osvobozenecký příběh tehdy nesený na vlnách obrodného hnutí lze přijmout jako pravdivý subjektivní obraz, neboť tak to mohl vidět on ze své pozice zaujatého českého důstojníka, který si chce zasloužit důvěru francouzského velení. V události zvané *aféra s caporaly* byl však ze všech aktérů nejbližší k možnosti významně ovlivnit její vývoj. Co mohl učinit pro dobrovolníky a neučinil, zůstane tak ohraničeno jeho vlastní vůlí podat o tom pravdivé svědectví.

Objektivně však můžeme konstatovat, že ona konfliktní záležitost českých dobrovolníků ve francouzské cizinecké legii za I. světové války překročila rámec osobních vztahů mezi velitelem Janem Štaflem a jeho podřízenými. Stala se ve svém podstatném obsahu věcí politickou, vyjadřující úroveň vztahu Francie k československé zahraniční akci. Zasáhla také výrazně do celé krajanské komunity ve Francii a prověřovala zájem a hlavně možnosti Pařížské kolonie být především organizací československých dobrovolníků.²²

20 PICHLÍK, K.: *Zahranční odboj 1914–1918 bez legend*. Praha 1968, s. 190.

21 Tuto verzi Štafl publikoval pod názvem *Bošové mezi námi* 22. ledna 1970 v týdeníku Předvoj 11, 1970, č. 3. Tvrdil, že dobrovolníci žádali na základě Bérangerova zákona o stažení z fronty a zaslání do „*koncentráku*“, proto odpovědělo francouzské ministerstvo války nabídkou naturalizace a převezení do francouzského pluku. Štafl odmítal naturalizaci z vlasteneckých důvodů a všechny přemluvil, což nakonec bylo úspěšné, neboť pouze čtyři chtěli do koncentračního tábora.

22 Viz podrobněji BROUČEK, S.: *K druhému břehu – Češi v prostředí francouzské společnosti 1962–1918*, c. d., s. 139 ad.

František Kupka a Otto Gutfreund: válka v jejich osudech

Otto Gutfreundovi bylo dvacet pět let, když vstoupil 22. srpna 1914 spolu s dalšími českými dobrovolníky do cizinecké legie. Těsně před válkou pobýval v Paříži na svém druhém studijním pobytu u sochaře Émila Antoina Bourdella, svého milovaného učitele (Bourdelle byl žákem Augusta Rodina). První Gutfreundova stáž v Bourdellově ateliéru se uskutečnila v letech 1909–1910. Válka Gutfreunda zaskočila podobně jako jeho přítele, malíře Emila Fillu, který zvolil Paříž jako cíl svatební cesty s manželkou Hanou, dcerou českého filozofa prof. Františka Krejčího (Krejčí pak za války spolupracoval s hlavní silou domácího odboje Maffii²³). Oba mladí umělci se měli sejít společně s dalším malířem Jiřím Karsem (vl. jménem Karpeles) na pařížském la Gare de l'Est, odkud zamýšleli nastoupit do vlaku směr Čechy. Gutfreund se podle Filly chtěl rozhodně vrátit zpět do Čech, protože dostal zprávu, že jeho bratr narukoval do rakouské armády. Cítil povinnost pomoci švagrové s obchodem. Pařížské nádraží přestalo vypravovat vlaky na východ v čase jejich domluveného setkání. Ve zmatku, který zde panoval, se přátelé nesetkali. Filla s manželkou pak odjel do Holandska, kde prožil válku jako spojka mezi pražskou Maffií a T. G. Masarykem.²⁴ Gutfreund se dostal do spolkových místností krajanů v Palais Royal. Podlehl všeobecnému nadšení a dal se angažovat do cizinecké legie.

František Kupka oblékl uniformu ve věku čtyřiceti tří let. V té době byl už po druhé ženatý s Eugenie Cécile Straub, kterou si vzal v roce 1904 jako bývalou manželku belgického důstojníka. Tento sňatek znamenal pro Kupku zásadní obrat od drogových a alkoholových experimentů ke spořádanějšímu rodinnému životu. Byl tedy na rozdíl od O. Gutfreunda v Paříži dlouhodobě usedlý, a to již od roku 1896. Přestože se v krajanském životě Čechů v Paříži výrazně neprojevoval, najdeme jeho jméno mezi členy Sokola Paříž (podobně jako i jiné české umělce, třeba Alfonse Muchu).

F. Kupka prožil velmi bohatý život (na rozdíl od O. Gutfreunda). Onu bohatost představuje řada náhlých osobních ztotožnění, do nichž dával celou svou duševní, duchovní i fyzickou kapacitu, s náhlými konci a úniky jinam.²⁵ Naopak O. Gutfreund si ve své tvrdošijnosti šel za svým hlavním snem: být dobrým sochařem jako

23 PAULOVÁ, M.: *Dějiny Maffie. Odboj Čechů a Jihoslovanů za světové války, 1914–1918*. Praha 1937.

24 HAJŠMAN, J. – FILLA, E.: *Hlidka české Maffie v Holandsku*. Praha 1934.

25 Do té doby František Kupka prodělal příklony k různým aktivitám, k nimž jeho životopisci hledali klíč ve faktu, že na pražskou akademii vstoupil na rozdíl od svých spolužáků bez maturity. Trpěl prý proto potřebou dohánět vzdělání, prosazovat se a být viděn a zároveň objevovat sám sebe. V době pražských studií se projevoval nejprve výrazným českým vlastenectvím (užíval pseudonym Dobroš), pak na čas působil jako médium spiritistického kroužku. Tuto zkušenost vystřídal příklonem k anarchismu. Při svém vídeňském pobytu měl nakročeno na úspěšnou kariéru, byl dokonce ve styku s císařským dvorem. Brzy však zavrhl své *viděnáctví*, když se přečetl spisy Fridricha Nietzscheho a prošel dalšími všemožnými zájmy: o astrologii, chemii a jiné obory. Vídeň se stala jen zastávkou na cestě do Paříže. Viz např. VACHTOVÁ, L.: *František Kupka*. Praha 1968.

byl jeho učitel Bourdelle. To je hlavní rozdíl v životních postojích a zkušenostech u obou umělců.

Před vypuknutím války se Kupka považoval za Pařížana. To byl jistě první podnět při jeho rozhodování narukovat. Druhým motivačním momentem byla jeho žena Belgičanka, neboť v době, kdy Kupka rukoval, Němci již okupovali Belgii. Především však nelze pochybovat o tom, že na počátku války se František Kupka prezentoval jako český vlastenec.

Na frontě se oba umělci mohli potkávat pouze dva až tři měsíce, a to na konci roku 1914. Rok 1915 je oddělil a po celou dobu války zůstali pouze u korespondence, pro niž se hodí označení „služební“. Kupka byl totiž ze zdravotních důvodů demobilizován a stal se na počátku roku 1915 předsedou Pařížské kolonie, zatímco O. Gutfreund dál bojoval se svou jednotkou na frontě v první linii. Po návratu do Paříže se F. Kupka mohl realizovat v několika sociálních rolích: 1. dostal pověření od T. G. Masaryka, aby se postavil do čela krajanského hnutí v Paříži; 2. ve společnosti pařížských Čechů byl respektovanou osobou; 3. žil se svou rodinou; 4. měl možnost (sice válečným stavem omezenou) umělecky tvořit. Otto Gutfreund prožíval po dobu války vlastně jedinou sociální roli rozdělenou do dvou etap: nejprve to byla role vojáka francouzské cizinecké legie, která se proměnila v roli válečného zajatce. V obou etapách dominovaly pocity člověka v podřadném postavení.

Pro F. Kupku i O. Gutfreunda válka představovala stav *provizoria*. Jejich myšlení a reagence na náhlé vnější podněty, tedy řešení *ad hoc*, odklánělo uměleckou dráhu na vedlejší kolej. František Kupka však přece jen mohl tvořit ve své vile Puteaux (poblíž dnešní la Défense, tj. místa obrany proti vpádu Prusů). Naproti tomu O. Gutfreund se musel až do počátku roku 1919, do svého propuštění z tábora, omezit na skicování s náhradními malířskými pomůckami, které měl k dispozici. Emil Filla se k tomu vyjádřil: „*Prodělával vývoj této plastiky více v myšlení než skutkem.*“²⁶ Když si začal v září 1916 v zajateckém táboře psát svůj v pořadí pátý deník, zdůvodňoval si to tak, že to je praktická nezbytná potřeba vést se sebou dialog. V táboře zajatců podle něho chyběla možnost vyměňovat si s lidmi myšlenky. Mnohé z těchto zápisků či pouhých vět jsou proto vlastně *myšlenými* grafickými listy, které mohl realizovat až po válce a na nichž i on sám vnímal onu časovou prodlevu. Jedna věta z tohoto deníku může posloužit jako příklad k právě řečenému: „*Chtěl bych mít atelier v Paříži,*“ napsal si 26. září 1916, „*spíš truhlářskou dílnu v dělnické čtvrti, kde se celý den hemží lidé.*“²⁷

V jednom z posledních dopisů požádal Otto Gutfreund Františka Kupku 12. července 1917 o osobní službu. Psal mu, že se vrací k návrhu Pařížské kolonie ze 4. května 1916, kdy mu F. Kupka a spol. doporučovali, aby se znovu přihlásil do legie. Tehdy spolu se svými přáteli odpověděl, že bude sloužit kdekoliv jinde jen

26 FILLA, E.: *Příklad Otty Gutfreunda*. Volné směry 25, 1927–1928, s. 199.

27 ŠETLÍK, J. (ed): *Otto Gutfreund. Zázemí tvorby*, c. d., s. 18.

ne v legiích. Nyní se obracel znova na Františka Kupku a prosil ho, aby mu umožnil návrat do cizinecké legie.²⁸ Jako podmínku si kladl, aby mohl nastoupit jako desátník a nemusel začínat s výcvikem. Do aktivní služby se však už nikdy nevrátil. F. Kupka pro něho žádnou možnost nenalezl. Otto Gutfreund ještě 17. srpna 1917 oznámil do Pařížské kolonie, že byl přeložen do tábora u městečka Blanzý v Burgundsku. Tím se jeho případ rozplynul ve víru dalších událostí I. světové války.

V úvodu jsme definovali provizorium jako stav přerušení původního programu způsobu života nebo zrušení jeho významné součásti a nahrazení dočasným programem, který přináší na jedné straně újmy a straně druhé poskytuje šance, dává příležitost či naději na úspěch. V případě Otto Gutfreunda se šance (pokud se dá o ní hovořit) zužovala na naději přežití provizoria způsobeného válkou. Otto Gutfreund byl propuštěn z internace 19. ledna 1919. Těžce si pak hledal cestu zpět do svobodného Československa. Po krátké návštěvě vlasti se vrátil opět do Paříže zcela dezorientován a bez síly začít ihned umělecky pracovat. Rok se převážně živil tlumočnickou prací, prováděl české turisty po Paříži. Pak se rozhodl k definitivnímu odjezdu do Čech. Vezl si s sebou velké pochybnosti, zda může na předválečnou uměleckou tvorbu navázat. Po válce (a vlastně už v táboře) si uvědomil, že jeho osud za války nepatřil k těm nejhorším. Měl stále na paměti padlé na frontě. Přestože pocit jisté křivdy vůči Francii nezmysel, k případu svého vojenského angažmá se na veřejnosti již nevracel. V roce 1923 francouzská vláda rehabilitovala Ottu Gutfreunda a zařadila jej mezi aktivní účastníky československého odboje ve Francii.²⁹

Když Otto Gutfreund 2. června 1927 utonul ve Vltavě, zasáhla událost českou uměleckou obec zvláštním způsobem. Výpověď jeho přátel³⁰ se stala nejen vzpomínkou na umělce, ale vyústila v bezprostřední komentář o významu Francie a zvláště Paříže pro tvůrčí dráhu každého z nich. Význam uměleckého prostředí Paříže a především československé poválečné spolenectví s Francií odsunuly *aféru s caporaly* do pozadí jako pouhé nedorozumění.

Na rozdíl od Otty Gutfreunda měl František Kupka v době války zcela jiné příležitosti k nové kariéře. Základy k ní zbudoval již před válkou. Rozhodujícím momentem ve vývoji vztahu Františka Kupky ke společnosti v českých zemích a především k T. G. Masarykovi se stalo jeho setkání s Hanušem Jelínkem. Jelínek jako Masarykův student pobýval v Paříži (na Sorbonně dvakrát na zimních semestrech: 1897–1898, 1899–1900). F. Kupka sblížil H. Jelínka s uměleckou Paříží a na oplátku Jelínek Kupkovi představil uměleckou i politickou scénu v Čechách, resp. v Předlitavsku.³¹ V Jelínkovi

28 Vojenský historický archiv v Praze, fond Česká kolonie pařížská, kart. 6. Dopis Otty Gutfreunda Františku Kupkovi a Pařížské kolonii z 12. července 1917.

29 DĚJEV, P.: (ed): *Výtvarníci legionáři*. Praha 1937.

30 Například viz WEINER, R.: *Vzpomínka na Gutfreunda*. Volné směry 25, 1927–1928, s. 172–174.

31 František Kupka byl do této doby zcela izolován od českého politického i uměleckého života. Po návratu z pařížských pobytů H. Jelínek představoval F. Kupku Praze. Psalo se o něm jako o mimořádném talentu a úspěšném umělci v Paříži. Prostřednictvím H. Jelínka se T. G. Masaryk dozvídal

a pak především v J. S. Macharovi³², s nímž ho seznámil právě H. Jelínek a s kterým si intenzivně korespondoval, nacházel F. Kupka první „*domácí české zpovědníky*“ ze své emigrace (korespondoval si také s básníky A. Sovou nebo O. Březinou).

Když nastal pro Kupkovu kariéru přelomový válečný rok 1916, měl za sebou silnou oporu v přátelství s T. G. Masarykem a sympatie přední intelektuální scény v českých zemích. K čemuž lze přičíst také nespornou úřednickou váhu, neboť jako předseda Pařížské kolonie vydával Čechům, ale také Slovákům potvrzení o jejich národní příslušnosti, které potřebovali k vydání *permis de séjour*, a to včetně Edvardu Benešovi. František Kupka cítil, že má šanci stát se z krajanského funkcionáře exilovým politikem. Domníval se, že k tomu dojde právě po vzniku Československé národní rady (ČSNR) na čele s T. G. Masarykem. Ve svých představách kombinoval, že buď vedení kolonie jako celek, nebo alespoň on bude součástí ČSNR.

Věřil tomu, přestože z několika reakcí E. Beneše mohl předpokládat spíše opak. První signál dostal od E. Beneše 11. listopadu 1915, kdy došlo k vážnému střetu mezi oběma muži během plenární schůze Pařížské kolonie. E. Beneš v té době pobýval v exilu relativně krátce a kolonie jej přijímala tudíž spíše jako soukromou osobu. To mu však nebránilo, aby přednesl prohlášení Comité d'action tchèque à l'étranger (tj. rodičího se politického exilu) a k tomu dodal větu, která krajany popudila: „*Kolonie (v zahraničí) nemohou nikdy hrát politickou roli, poněvadž politický význam je v Čechách.*“ Slovní reakce na jeho vystoupení ukazují postoje starousedlíků: „*My máme zásluhu a ne když sem přijde někdo z Čech a je tu pár měsíců a chce nám diktovat.*“³³ František Kupka Benešovo vystoupení zdramatizoval, když mlčky vstal a odešel domů.

Vzniklo napětí mezi Pařížskou kolonií a reprezentanty politického exilu. Kupka se jen těžce smiřoval se svou rolí politického outsidera. Jeho kariérní neúspěch se začal projevovat i v jeho vystupování mezi krajany. Často se urážel a odcházel ze schůzí. Býval delegacemi krajanů doma přemlouván, aby se vrátil do čela kolonie jako nepostradatelná osobnost. V jednom z posledních dopisů Pařížské kolonii na rozloučenou se svou odbojovou praxí napsal: „*Odstupuji. Ale po oběti, kterou jsem přinesl, moje žena a dcera chodily po šestnáct měsíců do továrny, abychom mohli být živi, co jsem ztratil času a peněz... Ale i kdyby kolonie volila nového předsedu, nemohu za daných okolností dále brát žádný závazek a kandidovat nebudu. Zůstanu odstrčen.*“³⁴

o Kupkovi a Kupka Masarykovi posílal své grafiky. Jelínek pravděpodobně znamená v životě Kupkově více, než jeho životopisci přiznávají. F. Kupka po sblížení s H. Jelínkem prolomil francouzskou izolaci od českého prostředí, od živé české kultury, k níž se jednou hlásil a podruhé ji tvrdě ironizoval. Srov. JELÍNEK, H.: *Zahučaly lesy*. Praha 1947.

32 Korespondence F. Kupky a J. S. Machara je uložena v Památníku národního písemnictví v Praze. V dopisech Macharovi je gros Kupkových úvah z počátku 20. století.

33 Vojenský historický archiv v Praze, fond Česká kolonie pařížská, kart. 2. Zápis z plenární schůze Pařížské kolonie z 11. 11. 1915.

34 Vojenský historický archiv v Praze, fond Česká kolonie pařížská, kart. 6. Dopis Františka Kupky jednatele Pařížské kolonie z 5. ledna 1918.

František Kupka během války nezůstával jen v póze odstrčence. Pro zahraniční odboj vykonal mnoho jako výtvarník. Kreslil a maloval protirakouské plakáty, pohlednice, karikatury, v nichž používal pseudonym Dalny. Navrhoval uniformy, řády, prapory nebo poštovní známky. Za své zásluhy byl vyznamenán Řádem důstojníka Čestné legie.

Kupkova averze k E. Benešovi sehrála pravděpodobně svou roli i v odmítnutí nabídky, aby se František Kupka stal po válce profesorem na Akademii výtvarných umění v Praze. Jeho hluboké rozčarování nad tím, jak se vyvíjely události ve Francii v době války, utlumila praktická potřeba profesorského platu. Došlo tak ke kompromisu. F. Kupka přijal spolupráci s pražskou AVU avšak s podmínkou, že zůstává v Paříži a bude českým studentům k dispozici u sebe v ateliéru.

Závěr. Válka jako zúžený prostor životních jistot

Vypuknutí války v roce 1914 proměnilo Čechy ve Francii jakožto občany Rakousko-Uherska v nepřátele Francie. Ti měli dvě možnosti: odejít zpět do českých zemí, nebo se uchýlit do koncentračních táborů ve Francii. Podařilo se však vyjmout Čechy ze seznamu nepřátelských národů. Pomohly k tomu: především dlouhodobě rozvíjené předválečné kontakty české opoziční politiky (mladočeské) s francouzskými nacionalisty usilujícími o znovuzískání Alsaska a pak také vznik české dobrovolnické roty Nazdar ihned po francouzské mobilizaci. Krajanský spolek Pařížská kolonie se tak de facto stal konzulátem pro Čechy i Slováky, když směl vydávat pro prefekturu dobrozdání o češtví k vystavení povolení k pobytu. V roce 1915 byl zvolen šéfem Pařížské kolonie malíř F. Kupka, který po zranění již do aktivní služby ve francouzské armádě nenastoupil. V témže roce sochař O. Gutfreund, který bojoval v české rotě na frontě, a to v těžkých podmínkách v sestavě cizinecké legie, se účastnil „vzpourey“ českých dobrovolníků proti nedůstojným podmínkám v legii. Byl odsouzen a s ostatními dobrovolníky poslán do koncentračního tábora, odkud byl propuštěn až v roce 1919.

Konfliktní záležitost českých dobrovolníků ve francouzské cizinecké legii za I. světové války překročila rámec osobních vztahů mezi velitelem Janem Štaflem a jeho podřízenými. Stala se ve svém podstatném obsahu věcí politickou, vyjadřující úroveň vztahu Francie k československé zahraniční akci. Zasáhla také výrazně do celé krajanské komunity ve Francii a prověřovala zájem a hlavně možnosti Pařížské kolonie být především organizací československých dobrovolníků. F. Kupka se snažil dobrovolníkům v táborech pomoci, dostával se zároveň do sporů s Československou národní radou a hlavně s Edvardem Benešem. Konec války jej zastihl ve značné skepsi, která se odrazila i v jeho povalečném vztahu k ČSR. S podobnými skeptickými pocity skončil O. Gutfreund.

Válka deformovala život člověka na frontě i v zázemí. Oběma umělcům zasáhla do soukromého života, do jejich umělecké tvorby a formovala jejich vztah

k francouzskému i domácímu českému prostředí. Studie se pokusila porovnávat jejich individuální volbu, jejich reakce na stav provizoria a vyrovnávání se s nutností být vojákem. Poukázala na odchylku osudů těchto umělců od jinak obecně platné teze, že válka jako organizovaná obrana sblízuje lidi, budí nenávisť k nepříteli a po vítězství přináší nadšení plné optimismu.

Prameny

Vojenský historický archiv, Praha, fond Česká kolonie pařížská.
Národní archiv, Praha, fond Sokol Paříž.

Tištěné prameny

ŠETLÍK, J. (ed): *Otto Gutfreund. Zázemí tvorby*. Praha 1989.
DĚJEV, P.: (ed): *Výtvarníci legionáři*. Praha 1937.

Literatura

BOHÁČ, J.: *Kronika československé legie ve Francii*. Praha 1938.
BROUČEK, S.: *Heimat und Zuhause in den Vorstellungen von Tschechen und Slowaken in Frankreich während des Ersten Weltkrieges*. In: Heumos, P. (ed): *Heimat und Exil*. München 2001, s. 15–22.
BROUČEK, S.: *Josef Václav Frič – předobraz osudu českého emigranta*. Český lid 86, 1999, č. 2, s. 97–113.
BROUČEK, S.: *K druhému břehu. Češi v prostředí francouzské společnosti 1862–1918*. Praha 2007.
HAJŠMAN, J. – FILLA, E.: *Hlídky české Maffie v Holandsku*. Praha 1934.
KUČERA, R.: *Život na příděl*. Praha 2013.
LAMAČ, M.: *František Kupka*. Praha 1984.
PAULOVÁ, M.: *Dějiny Maffie. Odboj Čechů a Jihoslovanů za světové války, 1914–1918*. Praha 1937.
PICHLÍK, K.: *Zahraniční odboj 1914–1918 bez legend*. Praha 1968.
ŠEDIVÝ, I.: *Češi, české země a velká válka*. Praha 2001.
VACHTOVÁ, L.: *František Kupka*. Praha 1968.
VESELÝ, A.: *K desetileté činnosti spolku Rovnost v Paříži*. Bulletin de la Colonie tchèque 2, 1917, č. 10, s. 155.
WEINER, R.: *Vzpomínka na Gutfreunda*. Volné směry 25, 1927–1928, s. 172–174.

Summary

The War as a Makeshift Status (an Example of Czechs in France 1914–1918: František Kupka, Otto Gutfreund)

The war turned the Czechs living in France (i.e. the citizens of Austrian-Hungary) into the enemies of France. Formation of Nazdar, a Czech volunteer company within the French foreign legion, became a way out of the situation. It was the painter František Kupka who was the chief of the Paris colony from the beginning of 1915. The sculptor Otto Gutfreund took part in the “rebellion” of Czech volunteers against demeaning conditions in the legion. In 1916, he was sent to a concentration camp. The end of the war reached both artists as being rather sceptical. The war affected their private lives and artistic works, and formed their relation to the French and the domestic Czech environment after 1918. The contribution compares their individual choice in reaction to the makeshift arrangement as well as how they overcame the necessity to be soldiers. The text is based mainly on correspondence between both artists and other archival materials.

Key words:

emigration – Czechs in France – František Kupka – Otto Gutfreund – resistance movement abroad

K aktivitám příslušníků Sokola v průběhu I. světové války

Mgr. Lenka Libichová

Ústav etnologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Celetná 20,
116 38 PRAHA 1
lib.lenka@seznam.cz

Úvod

„Jen zdravý národ je též branným národem. Zbroj v každé pěsti! Zřízení válečné! Stokrát, tisíckrát to budiž řečeno. Avšak k nástroji a ústrojí je zapotřebí především též zdatné a náležité junáky a muže! Kdo v dobách války hodlá ubránit svůj národ, ten musí již v čase míru stát na strážní proti vši vloudilé životní zkáze, ten plamenným mečem upíry a netopyry drtí a rozprašuj na každém poli. To budiž řídicí hvězdou i našeho konání, naše náboženství a svrchované zasvěcení všeho života.“

Těmito slovy Miroslav Tyrš, spoluzakladatel Sokola, burcoval členy organizace k aktivitě ve stati *Náš úkol, směr a cíl*¹, kterou publikoval v prvním vydání časopisu Sokol v roce 1871. Postoj k brannosti však vyjádřil Tyrš již v roce 1866, kdy nabídl rakouské armádě dobrovolný sbor složený ze členů Sokola, jenž by pomohl bojovat proti Prusku. Rakouské úřady nabídku odmítly, ale sokolská aktivita přesto našla uplatnění. *„Po vítězné bitvě u Hradce Králové vstoupila pruská vojska 8. července bez boje do Prahy. Připravené zbraně sokolové včas zakopali u tělocvičny, jejímž obsazení dokázal Tyrš zabránit, a za nepřítomnosti rakouských úřadů, které Prahu opustily, drželi pět dnů ve městě pouliční hlídky.“* Jak historik Robert Sak v Tyršově životopise podotkl: *„Po více než půlstoletí, v převratových dnech roku 1918, budou konat podobnou strážní službu znova.“*²

S odkazem na předchozí řádky chce autorka v následujícím textu poukázat na to, jak se projevoval postoj sokolů v průběhu I. světové války, jak se s válkou vyrovnávali a jakou roli sami sobě po válce přičkli. K tomu využívá především archivní prameny – osobní vzpomínky, ale i úřední fondy (zápisy ze schůzí apod.). Snaží se postihnout působení sokolů za války hned v několika rovinách – aktivitu v legiích, zapojení do domácího odboje, charitativní činnost (pomoc v lazaretech, spolupráci s charitativní organizací České srdce), ale i běžnou činnost (výlety, v omezené míře cvičení) – na příkladu Sokola Pražského. Vzhledem k povaze pramenů se nejedná o klasickou historiografickou studii, ale spíše o analýzu osobních vzpomínek a úředních záznamů.

1 TYRŠ, M.: *Náš úkol, směr a cíl*. Praha 1992, vydáno u příležitosti 130. výročí založení Sokola, s. 14.

2 SAK, R.: *Miroslav Tyrš: Sokol, myslitel, výtvarný kritik*. Praha 2012, s. 85.

Muži-sokolové jsou v citovaných pramenech vykreslováni převážně jako hrdinové, kteří se svou aktivitou v legiích, resp. v domácím odboji, přímo podíleli na vzniku Československé republiky. Naproti tomu ženy-sokolky se jeví jako pragmatičky, které prostě zajišťovaly chod v jednotách (cvičení, výlety) a částečně se angažovaly v charitativní činnosti.

Vypuknutí války

V den sarajevského atentátu 28. června 1914 právě probíhal regionální sokolský slet v Brně, na který se sjeli vedle sokolů z Čech také výpravy z Ruska, Srbska, Francie a USA. Během dopoledne prošel městem pod policejním dozorem sletový průvod až na cvičiště a odpoledne byla na pořadu hromadná vystoupení. Příslušník Sokola v Náchodě Václav Ladislav Holý k tomu ve svých pamětech poznamenal: „*Při odpoledním vystoupení došlo k náhlému přerušení sletu po zprávě o sarajevském atentátu. Všichni rychle balili a odjížděli domů, neboť tušili, že dojde ke krvavé válce mezi centrálními a dohodovými velmocemi. Sami sokolové si byli vědomi toho, že nastane boj na život a smrt mezi germanizačními snahami centrálních mocností a mezi existencí slovanských národů.*“³ Zde je jasně patrné, že text vznikl až po válce s vědomím, o jak dlouhý a rozsáhlý konflikt se jednalo. S ještě větším zápalem pak popsal svoji vzpomínku na vyhlášení mobilizace. Přesně měsíc po atentátu Rakousko-Uhersko vypovědělo válku Srbsku. Následovalo vyhlášení všeobecné mobilizace všech bojeschopných mužů ve věku od 21 do 42 let, což se samozřejmě týkalo i členů Sokola. Ačkoliv mobilizace probíhala poměrně klidně, po válce už je hodnocena v prvorepublikovém duchu, který V. L. Holý ve své vzpomínce ilustruje: „*Po vyhlášení války Srbsku i já jsem byl povolán „hájit“ vlast Rakouskou proti „nepřátelům“.* Bylo to 28. července 1914, kdy jsem četl, že musím také jít. Šel jsem. Po uspořádání a předání mého obchodu jsem si to nesl do Ruska. Jak mně bylo? Jako každému Čechu, který naopak cítil v každém Srbu nebo Rusu jenom bratra a nyní nás poslal „cisař pán“, abychom se s nimi bili, je pokořili a prý každý občan bude za to dobře odměněn. Zdrčen a pláče vzteky, že jsme tak malomocní se vzepřít té celé chásce, která jen krví dovede dobýti svého drzého rozmachu. Však jakou krví, hlavně krví slovanskou, kterou tam vysílali, aby jim vybojovala ten darebácký cíl – porobit Slovanem Slovanstvo – a pak běda nám všem. Pak jistě myšlenka a idea germanofilů byla by uskutečněna a vládli by celým světem, a my, Slované, bychom byli jejich vazaly a sluhý.“⁴

V průběhu války se členové Sokola angažovali v mnoha směrech. Část těch, kteří odjeli na frontu, našla uplatnění v legiích. „*Ti méně šťastní, kterým se nenaskytla*

3 HOLÝ, V. L.: *Se sokolským odznakem „NA STRÁŽ!“, kolem světa aneb Vzpomínky 1914–1920.* Náchod 1998, s. 6.

4 *Tamtéž*, s. 11.

příležitost dezertovat, chtít nechtě museli i proti své vůli bojovat za císaře pána...“⁵
I zde je rovněž patrná poválečná optika ovlivňující interpretaci autora.

Sokolové, kteří nenarukovali, udržovali alespoň částečně činnost v sokolských jednotách, případně se zapojili do domácího odboje. Velký podíl na chodu Sokola ve válečných letech měly sokolské ženy, které se navíc hlásily jako dobrovolnice v lazaretech pro raněné vojáky zřizované v sokolovnách.⁶ To ostatně dokládá v náčelnické zprávě z roku 1915 i Eliška Roudná z Ženského odboru Sokola Pražského: „*Uplynulý rok 1914 přinesl neočekávané události světového významu, jichž účinky pronikly do všech stupňů našeho národního života. I naši činnost spolkovou zasáhlo značně působení války, třebaš nedá se účinek ten zdaleka srovnati s tím, jak postihla doba válečná bratrské jednoty sokolské. [...] Prohlášení mobilizace koncem července dotklo se značně života sokolského. Vyvolalo v život pomocnou akci sokolskou, nabídnutí sil pro úlevu trpícím. I sestry naše v době prázdnin pracovaly, kde bylo třeba, účastnily se pilně všech příprav pro zřízení lazaretů pro zraněné vojiny v některých Sokolovnách pražských nákladem Čes. Obce Sokol.*“⁷ Zpráva je autentická a prostě konstatuje holá fakta – na rozdíl od paměti legionářů psaných po válce zde chybí subjektivní zabarvení.

Československé legie

Československé legie byly krátce po vypuknutí války utvářeny ve Francii a v Rusku. V roce 1917 se zformovaly také v Itálii. V Paříži byli čeští krajané (mezi nimi zejména členové pařížského Sokola) po vstupu do francouzské armády odvedeni do cizinecké legie. V jejím rámci vznikla 23. srpna 1914 jednotka zvaná dle sokolského pozdravu *Compagnie Nazdar – Rota Nazdar* čítající cca 250 mužů. Po absolvování výcviku v táboře u Bayonne složili dne 12. října 1914 slavnostní přísahu a obdrželi rotní praporec s českým lvem. Rota byla začleněna do C2 pochodového pluku cizinecké legie, který spadal do marocké divize operující v okolí Remeše. 9. května 1915 byla jednotka prakticky zničena v bojích u Arrasu. 42 mužů zde padlo a zhruba stovka byla vážně zraněna. Zbylí muži pak byli převeleni k jiným jednotkám. V červnu roku 1915 byl přijat zákon o zákazu služby státních příslušníků nepřátelských zemí ve francouzské armádě – vznik československých jednotek tak byl na dva roky pozastaven. V cizinecké legii bojovalo asi 600 dobrovolníků, z nichž třetina padla.⁸

5 KOUKAL, P.: *Sokolové u zrodu Masarykovy republiky*. Ústí nad Labem 2008, s. 3.

6 Pro zřizování lazaretů byly z rozhodnutí vedení ČOS nabídnuty sokolovny hned na počátku války, aby se předešlo zneužití prostor pro vojenské účely.

7 Národní muzeum Praha. Archiv Sbírký tělesné výchovy a sportu. Fond osobní pozůstalosti Elišky Roudné (drobné sokolské pozůstalosti), inventární číslo 2a, ROUDNÁ, E.: *Náčelnická zpráva pro valnou hromadu 1915*.

8 *Československé legie a vznik samostatného státu 1914–2014*. Praha 2011, s. 6.

Na východní frontě se jako první jednotka zformovala Česká družina, která složila přísahu 28. září 1914 v Kyjevě. Také zde bylo přítomno mnoho sokolů, což se projevilo jak v běžném fungování (tykáním, oslovováním „Bratře!“, pozdravem „Nazdar!“), tak i při výcviku. „*Základem pro české povely byly povely sokolské. Bylo ovšem nutno tyto povely přizpůsobiti ruskému cvičebnímu řádu. Jak již dříve připomenuto, český velící jazyk zaveden byl pouze v 1. Praporu čsl. pluku, kde měli býti pouze dobrovolníci, ať už původní nebo později vstoupivší.*“⁹ Od prosince 1914 povolilo ruské velení rozšiřování družiny o zajatce a volyňské Čechy – 15. ledna 1916 tak byla družina přeorganizována na Československý střelecký pluk, který byl 18. května 1916 změněn na Československou střeleckou brigádu se dvěma pluky. Legie se do konce války v Rusku rozrostly na Československý armádní sbor.

Sokolský legionář V. L. Holý ve svých pamětech líčí (opět až po válce, a tak velmi citově zabarveně) atmosféru, jež panovala v době příjezdu T. G. Masaryka do Bobrujska v červenci roku 1917: „*Po raportu obchází „otec“ své děti! Hledíme upřeně v oči, které na nás zpytavě a s láskou pohlížejí. Na jeho skromné, tiché slovo „Nazdar!“ , které znělo nám jako hudba z nebes, odpovídáme hromovým 'Zdar!'.*“ Po setkání s T. G. Masarykem (nejstarší muži z každé roty s ním i slavnostně pojedli českou kuchyni) byli všichni dle V. L. Holého namotivováni k boji. „*Několik dní předtím byla veliká sokolská slavnost, kterou řídili bratři Erben a Starý, známí sokolští předáci, kteří přišli do vojska asi 20. června 1917. Návštěva to byla ohromná. Hrála hudba záložního batalionu. Bratři cvičili prosná ze VI. sletu (1912), prosná skupinová a pak byly hry ruských chlapců a slavnost zakončila scéna „Pád tyрана“ též ze VI. Všesokolského sletu, velmi pěkně provedená a jak od nás, tak od ruského obecnstva bouřlivým potleskem odměněná.*“¹⁰

Jak bylo řečeno výše, v Itálii vznikly legie až v roce 1917. V dubnu 1918 zde vytvořily 6. československou divizi. „*Četní Sokolové bojovali rovněž v našich legiích v Itálii; charakteristické jsou osudy legionářů, kteří byli zajati Rakušany a jako „vlastizrádcí“ popraveni – František Mníšek ze Záluží (nar. 19. 8. 1889 v Souši u Mostu), byl popraven 16. 6. 1918 v Conegliano...*“¹¹

K válce se vyjadřovali i krajané v Americe, následující citace je ovšem uvedena spíše pro zajímavost, neboť je silně emotivní a datovaná až poválečně (1919): „*Přišly zvěsti o bouřích v Praze, o utracení Masaryka, Kramáře a Klofáče – nepotvrdily se naštěstí. Lid byl pobouřen, poněvadž se domníval, že je klamán. Později toho využil smutně proslulý Iška – také Sokol – byl ovšem vyloučen. Někdy v září nebo v říjnu [1914 pozn. L. L.] se ozvali v New-Yorku „kde jsou Sokolové?! Kde je 40.000 cvičenců sokolských, proč nerevoltují?!“ Volání to však záhy umlčeno. [...]*

9 MAŠÍN, E.: *Česká družina. Příspěvek k dějinám národního osvobození*. Praha 1922, s. 46.

10 HOLÝ, V. L.: *Se sokolským odznakem „NA STRÁŽ!“, kolem světa aneb Vzpomínky 1914–1920*, c. d., s. 26–27.

11 KOUKAL, P.: *Sokolové u zrodu Masarykovy republiky*, c. d., s. 3.

Děti dobrovolníka Š., synkové šesti a čtyřletí se loučí s otcem „Jdi tatíčku a zab ty Němce, ať má babička v Praze svobodu!“ Rádi šli naši z Ameriky, nechali rodiny, nechali farmy, nechali díla a jeli, jen aby mohli svému národu prospěti. [...] Slova Kramářova „přišla doba, kdy třeba je činů!“ učiněna skutkem. Sokolstvo se snažilo pomoci, spíše však prací jednotlivců. Byloť sice veliké procento členstva v řadách americké nebo kanadské armády, ale v československé jich máme mnoho. Odvody se velmi zvýšily, když do Ameriky přijeli 4 důstojníci československé armády z Francie, kteří podnikli Českou Amerikou přednáškově cesty. Všude se jim dostalo uvítání nádherného...“¹²

Domácí odboj

Sokolové se vedle legií uplatňovali i v domácím odboji. Mezi zakládající členy tzv. Maffie, odbojové organizace, jež podporovala aktivity T. G. Masaryka v zahraničí, patřil starosta ČOS Josef Scheiner (spolu s ním působili ve vedení přední čeští politici – Edvard Beneš, Přemysl Šámal, Karel Kramář a Alois Rašín). V květnu 1915 byl J. Scheiner společně s K. Kramářem zatčen, pro nedostatek důkazů byl ale po dvou měsících z vazby (na rozdíl od Karla Kramáře) propuštěn. Do konce války byl ale Josef Scheiner rakouskými úřady sledován.

Hlavním úkolem sokolů v domácím odboji bylo především získávat informace (na základě osobní korespondence) od vojáků-bratrů z fronty. Vedle toho podporovali odboj i finančně. „*Ve styku s odbojovou „Českou Maffií“ byl i roudnický advokát JUDr. František Zahálka [...], který prostřednictvím Jana Herbena dostával zprávy od Dr. Přemysla Šámala i rodiny Masarykovy, již dokonce materiálně podporoval.*“¹³

O tom, jak Maffie pracovala, hovoří značně idealizovaný anonymní rukopis nalezený v pozůstalosti J. Scheinera: „*Maffie konala práce výzvědné a zpravodajské. Měli zvláštní tajné písmo, neluštitelnou abecedu, která se měnila, osoby byly jmenovány jinými jmény. S cizinou bylo čilé spojení. Bylo užíváno insertů v novinách, rebusů, hovoren redakcí, odborných listů, not, z nichž byly skládány zdanlivé skladby. Zprávy byly přenášeny v holích, deštnících, tuškách. Na policii měla Maffie důvěrníky, od nichž měla seznam osob, jež žádaly za pasy do Švýcar a do Ameriky. Z nich byli vybírání poslové. Nalezlo se mnoho obětavých lidí, zvláště žen. Policie věděla, že se něco děje a zachycovala zprávy. Jednou chytili zprávu o Popprovi. Všichni Popprové v městě byli vyšetřováni – marně, neboť jméno skrývalo osobu zcela jinou. [...] Při vyšetřování dra Scheinera jednalo se jen o věci vykonané před válkou; o tom, co provinilci opravdu dělali, nevěděly úřady téměř nic, nedověděly*

12 Národní muzeum Praha. Archiv Sbírký tělesné výchovy a sportu. Fond osobní pozůstalosti Jindřicha Vanička, inventární číslo 30, karton 4, signatura 6-c: Rkp cizí o I. světové válce – č. 1, rok 1919, TŮMA, E.: *Práce Čechoslováků v Americe v době války.*

13 KOUKAL, P.: *Sokolové u zrodu Masarykovy republiky*, c. d., s. 5.

*se ani o kupování cizích peněz, neboť doklady o tom byly ničeny. Dr. Scheiner měl po ruce některé fondy sokolské, z nichž bral peníze, pak prodávali spolupracovníci i některé své věci a vypůjčovali si peníze na práce vyzvědačské! Vysílání posílů, podporování rodin, osob, vinou spolupracovníků zatčených, vyžadovalo velkých nákladů a musilo se dít nenápadně...*¹⁴

Rakouské úřady si byly vědomy sokolských kontaktů ve zneprátelených zemích, což představovalo potenciální hrozbu. Dne 24. listopadu 1915 tak c. k. ministerstvo vnitra rozhodlo o rozpuštění spolku. V odůvodnění stálo: „Česká Obec Sokolská, která jest střediskem českého sokolstva, podporovala v době válečným událostem předcházející ve svých kruzích pěstováním intenzivních styků s cizinou bratrské smýšlení k Rusům a Srbům. Následky toho vynikly jasně ve své nebezpečnosti pro stát teprve během války s Ruskem a Srbskem v různém směru. Již to by za stávajících poměrů dostatečně odůvodňovalo nebezpečnost České Obce Sokolské jakožto centrální organizace českého sokolstva pro stát. [...] Brzo po vypovězení války vystoupily dle konaného šetření v Severní Americe různé české organizace, které od té doby otevřeně provozují krajně nepřátelskou propagandu proti Rakousku. Je prokázáno, že se těchto velezádných snah účastnily vynikajícím způsobem severoamerické české spolky sokolské. Rovněž jest prokázáno, že Česká Obec Sokolská nejméně s jedním z těchto sokolských spolků byla prostřednictvím svého starosty Dr. Josefa Scheinera v písemném spojení. Zcela bez ohledu na to, zda tento zjištěný případ spojení s jedním severoamerickým českým spolkem sokolským sám o sobě tvoří skutkovou podstatu soudně trestného činu neb ne, spočívá již jen ve skutečnosti takového spojení ve spojitosti k vyloženým Rakousku nepřátelským snahám severoamerického sokolstva a ve spojitosti k náladě, kterou Česká Obec Sokolská živí, nebezpečí, že spojením takového rázu by mohly býti vneseny do daleko odvětvých tuzemských sokolských organizací prostřednictvím České Obce Sokolské rejdy zmíněných severoamerických spolků sokolských směřující proti rakouskému státu. Z toho jeví se další trvání spolku Česká Obec Sokolská státu nebezpečným.“¹⁵

Tělocvičné jednoty, respektive župy, si však zachovaly svou právní subjektivitu, takže jejich činnost mohla dále pokračovat bez ohledu na rozpuštění ČOS. Činnost však byla značně omezená, protože často nebylo ani kde cvičit vzhledem ke zřizování lazaretů.

Válka a Ženský odbor Sokola Pražského

Ze zápisů schůzí i z korespondence Ženského odboru Sokola Pražského (původně Tělocvičného spolku paní a dívek pražských) vyplývá, že činnost spolku

14 Národní muzeum Praha. Archiv Sbírký tělesné výchovy a sportu. Fond osobní pozůstalosti Josefa Scheinera, inventární číslo 3, karton 29, Cizí rukopis k účasti Scheinera v odboji (zápis přednášky).

15 Národní muzeum Praha. Archiv Sbírký tělesné výchovy a sportu. Úřední fond Sokola, inventární číslo 112, karton 5, Rozpuštění České Obce Sokolské.

se v průběhu války soustředila do několika okruhů. Jednak to byly spolkové aktivity včetně cvičení, jednak pomoc v lazaretu, který byl zřízen v tělocvičně Sokola Pražského, a konečně akce charitativního rázu včetně spolupráce s organizací České srdce (viz samostatně níže).

Sokolky se aktivizovaly krátce po vypuknutí války, o čemž svědčí zápis ze schůze výboru konané dne 4. září 1914, kde mj. stojí: „*Místostarostka vítá sestry po prázdninách v době smutné, kdy potřebí abychom pokud možno pomohly bratřím, kteří na bojišti utrpěli zranění. Jeden z lazaretů jež zřídila Č.O.S. je zřízen v budově Sokola Pražského. Až přibudou sem zranění, bude třeba, aby některá sestra převzala 1) dozor nad vydáváním a přijímáním prádla jednak nemocným, a pak do prádelny a z prádelny. 2) dozor v kuchyni: zapisovati, kolik obědů a porcí se vydá, a přesvědčiti se někdy o jakosti pokrmů 3) a v pádu, že by byl zde veliký počet zraněných, byla by některá ze sester přidělena k ruce ošetřovatelce. Bylo navrženo, aby pro každý obor zvolena byla 1 sestra z výboru co vrchní – jež by zároveň převzala veškeru zodpovědnost – a ta by si sama dle potřeby přibrala k pomoci několik spolehlivých sester. [...] Co se týče cvičení – je prozatím ještě nový sál volný k cvičení...*“¹⁶

O tom, nakolik se dané návrhy podařilo vykonat v praxi, svědčí zápis ze schůze cvičitelského sboru, jež se konala 17. září 1914: „*Po vyhlášení mobilisace, účastnil se náš odbor činně pomocné akce. Za vedení s. Zachové šilo 20 sester denně od 8–12, 2–6 prádlo pro raněné vojíny naše. Ošetřovatelský pětinedělní kurs Č.O.S. absolvovaly 4 sestry a jsou již umístěny v lazaretech. Také budova našeho Sokola proměňuje se v nemocnici a některé sestry přihlásily se k pomocné službě v ní. [...] Dorostu cvičí 1 družstvo. Nyní se cvičení přerušuje do té doby, než se vyjedná s obcí pražskou o propůjčení některé školní tělocvičny...*“¹⁷

Členky Sokola Pražského pracovaly v lazaretu (některé jako ošetřovatelky, další pomáhaly s prádlem či s roznáškou jídla) až do roku 1915, kdy byly zaznamenány první spory s kuratorem Záložní nemocnice Červeného kříže. V zápisu výboru ze dne 21. září 1915 stojí, že docházelo k častým neshodám mezi ošetřovatelkami a sokolkami, které pomáhaly roznášet jídlo. Podle jedné z ošetřovatelek jim sokolky přebíraly práci, navíc v civilním oděvu. Dále výbor žádal po kuratoriu lazaretu možnost obědů pro vypomáhající členky, které zde pracovaly už rok zdarma. Výbor nakonec po poradě konané 3. února 1916 rozhodl ukončit práce v lazaretu k 15. únoru 1916.

Komplikace pro sokolky představovala také skutečnost, že neměly kde cvičit. Výbor tělocvičné jednoty se jim snažil zajistit náhradní prostory ve školních

16 Národní muzeum Praha. Archiv Sbírky tělesné výchovy a sportu. Úřední fond Tělocvičného spolku paní a dívek pražských, inventární číslo 18, karton 2, signatura 9-a-2, Zápisník výboru a valných hromad z období 7. 7. 1914–8. 12. 1919.

17 Národní muzeum Praha. Archiv Sbírky tělesné výchovy a sportu. Úřední fond Tělocvičného spolku paní a dívek pražských, inventární číslo 22, karton 3, signatura 9-b-3, Zápisník cvičitelského sboru 30. 9. 1914–12. 1. 1917.

tělocvičnách. Družstvo žákyň tak např. od října 1915 cvičilo v tělocvičně Vyšší dívčí školy. Používání slavnostní síně sokolovny vedlo ke sporům s vedením lazaretu, jež musel řešit správní výbor jednoty. Dne 30. listopadu 1917 tak vydal výbor usnesení, ve kterém stálo: „*Vzhledem k tomu, že lůžka nemocných v lazaretě v naší budově umístěném přiléhají téměř k síni slavnostní, upozorňuje se veškeré členstvo, že kromě velkých podniků společných, zvláště správním výborem povolených, nelze dovoliti cvičení a používání piana ve slavnostní síni umístěného. Zároveň žádáme veškeré členstvo, aby při návštěvě naší budovy tělocvičené, zejména pak při odchodu ze čtenářských besídek, schůzí atp. šetřilo ticha, jímž jest povinno trpícím raněným v budově k léčení umístěným. V poslední době došlo několik stížností na hluk na chodbách a schodech večer panující.*“¹⁸

Vzdělávatelský odbor Sokola Pražského organizoval různé aktivity, na které byl zván i Ženský odbor. V roce 1916 to byly např. výlety do Veltrus či Radotína, dále muzejní exkurze aj. 21. února 1915 se konala dětská akademie ve prospěch raněných, na kterou žákyň Ženského odboru nacvičily skladbu Královničky. Dne 30. března tančily sokolky v lazaretu národní tance „*na rozloučenou s těmi, kteří odcházeli znovu plnit povinnost vojenskou.*“¹⁹ Na jaře roku 1917 byla pořádána veřejná cvičení žákyň.

Po skončení války sokolky uspořádaly sbírku ve prospěch pozůstalých po legionářích a sbírku na opravu tělocvičny po lazaretu. V zápisu ze dne 14. listopadu 1918 mj. stojí: „*S. místostarostka vítá sestry ve svobodném našem státě, vzpomíná padlých hrdin legionářů, jichž památce vzdána čest povstáním.*“²⁰

České srdce

„*České srdce*“ bylo dílo, které – bych tak řekla – vyvřelo přírodní silou z těžké doby, v které již již se rodila česká svoboda a mělo ve svém náhlém, úžasném vzrůstu do sebe ráz živého organismu. [...] Sloužila mu česká žurnalistika, sloužily mu peněžní ústavy, korporace samosprávné, velcí i malí dárci peněžitých příspěvků i ti, kteří si vymýšleli různé způsoby, jimiž by přijmy „*Českého srdce*“ se rozmnožily. Kde kdo tehdy spěchal, aby svoji hřivnou přispěl ať penězi, ať věcmi, ať vlastní prací. Hudebníci a zpěváci, sochaři a malíři, divadelní ochotníci a loutkáři, Sokolové,

18 Národní muzeum Praha. Archiv Sbírký tělesné výchovy a sportu. Úřední fond Tělocvičného spolku paní a dívek pražských, inventární číslo 5, karton 1, Korespondence přijatá, Oznámení jednatele z usnesení správního výboru ze dne 30. 11. 1917.

19 Národní muzeum Praha. Archiv Sbírký tělesné výchovy a sportu. Úřední fond Tělocvičného spolku paní a dívek pražských, inventární číslo 22, karton 3, signatura 9-b-3, Zápisník cvičitelského sboru 30. 9. 1914–12. 1. 1917.

20 Národní muzeum Praha. Archiv Sbírký tělesné výchovy a sportu. Úřední fond Tělocvičného spolku paní a dívek pražských, inventární číslo 18, karton 2, signatura 9-b-2, Zápisník výboru a valných hromad z období 7. 7. 1914–8. 12. 1919.

skauti, dělnické organizace se hlásili k podnikům, jimiž by se vytěžily příjmy pro „České srdce“. ²¹ Těmito slovy charakterizovala charitativní organizaci České srdce její spoluzakladatelka ²² a pozdější předsedkyně, Renáta Tyršová (dcera Jindřicha Fügnera a vdova po Miroslavu Tyršovi – zakladatelích Sokola).

České srdce bylo založeno v roce 1917, aby pomohlo zmírnit důsledky války. „Pro akci rozdělovací, které ovšem předcházelo pečlivé vyšetření potřebných, zřízeny péčí Sokolstva a některých jiných činitelů místní skupiny. [...] Opatřovali jsme sokolské, studentské a dělnické stráže teplými pokrmy, oč se postaraly naše Krby.“ ²³ Představitelé Sokola Pražského např. pozvali dopisem ze dne 8. listopadu 1917 všechna relevantní sdružení z Prahy 2 na poradě: „Pražská tělocvičná jednota Sokol byla požádána společností „České srdce“, aby se ujala vedení při zjišťování osob na Novém Městě Pražském bydlících, jež potřebovaly by pomoci „Českého srdce“. Za účelem rozdělení práce a spravedlivého zastoupení všech vrstev obyvatelstva při této činnosti svoláváme poradě, k níž dovoluujeme si zváti ředitelství všech škol v Praze II., ústavy a humanitní spolky, jež žádáme za vyslání zástupců, jakož i pány otce chudých a svoje členstvo. [...] i doufáme, že v zájmu dobré věci dostaví se všichni pozvaní.“ ²⁴

Spolupráce Sokola a Českého srdce probíhala i na finanční bázi, a to obousměrně. Ženský výbor Sokola Pražského např. odhlasoval na schůzi konané 12. listopadu 1917 příspěvek ve výši 400 K. Naopak České srdce přislíbilo pražským jednotám „Laskavostí Renáty Tyršové občasně pohoštění [jednalo se o určitém počtu uzenáčů a chleba – poznámka L. L.] pro sokolský dorost.“ ²⁵

Spolupráce však nebyla bezproblémová. V zápise ze schůze (konané dne 14. ledna 1918) Ženského odboru Sokola Pražského je např. uvedeno, že se členky nezapojily při ošetřování churavých žen-šestinedělek a výpomoci v jejich domácnostech, protože byly sokolky „většinou zaměstnány svým povoláním.“ ²⁶ Ve Vršovcích zase mělo docházet ke krádežím jídla, takže zdejší ženy poslaly R. Tyršové

21 Národní muzeum Praha. Archiv Sbírký tělesné výchovy a sportu. Fond osobní pozůstalosti Renáty Tyršové, inventární číslo 57c6, karton 19, České srdce – rukopis R. Tyršové.

22 „Z dalších známých osobností se tady významně angažovaly Růžena Svobodová, Anna Podlipná, účinně pomáhal Karel Václav Rais.“ ŠTĚPÁNOVÁ, I.: *Renáta Tyršová*. Praha – Litomyšl 2005, s. 264.

23 Národní muzeum Praha. Archiv Sbírký tělesné výchovy a sportu. Fond osobní pozůstalosti Renáty Tyršové, inventární číslo 57c6, karton 19, Průvodce výstavkou Českého srdce.

24 Národní muzeum Praha. Archiv Sbírký tělesné výchovy a sportu. Úřední fond Tělocvičného spolku paní a dívek pražských, inventární číslo 5, karton 1, korespondence přijatá, Dopis Správního výboru Pražské jednoty zastoupené Janem Pelikánem a starostou JUDr. Jar. Urbanem.

25 Národní muzeum Praha. Archiv Sbírký tělesné výchovy a sportu. Fond osobní pozůstalosti Renáty Tyršové, inventární číslo 57c2, karton 19, České srdce 1917–1925, Dopis jednotám od jednatele Sokola Pražského ze dne 12. února 1918.

26 Národní muzeum Praha. Archiv Sbírký tělesné výchovy a sportu. Úřední fond Tělocvičného spolku paní a dívek pražských, inventární číslo 18, karton 2, signatura 9-a-2, Zápisník výboru a valných hromad z období 7. 7. 1914–8. 12. 1919.

dopis se žádostí, aby nad Krbem Českého srdce dohlížel kontrolor. „*Zatímco přidělovány jsou krby českého srdce přiděly pěkné mouky, omastku, vajec, rýže, krupek, a podobných vzácných vařiv, vaří se pro chudinu jen špína polévka, která jen někdy „pro oko“ zavařena je strouhankou a velice mála zapražená. Tři hlavní paničky, které všechno vedou, pani Kutinová, Resslerová a jejich kuchařka Šimáčková odnášejí každý den dopoledne v taškách všechno, co pro svoji kuchyň doma můžou potřebovat, ač dopoledne nemají ve spížiřně co dělat, když vaří se teprve odpoledne. Ženám co škrábou brambory nedají výjma trochu té polévky a kousku chleba ničeho ani oněm členkám Sokola, které při podávání večer polévek účinkují.*“²⁷

Vznik první Československé republiky

Den před vyhlášením samostatné Československé republiky, tj. 27. října, panovaly obavy z hrozících nepokojů kvůli přítomnosti německých, maďarských a rakouských vojáků. Aby v ulicích Prahy nezavládl chaos, oslovil A. Rašín starostu ČOS J. Scheinera se žádostí o pohotovost sokolů. J. Scheiner k tomu po 13 letech (a tedy se značným odstupem, a proto je s podivem, jak detailně) uvedl: „*Výbor se rozchází a Dr. Rašín mně praví: „Příteli bděte v noci, Tusar se ještě ozve, a já Vás ihned telefonicky o výsledku zpravím. Sokolstvo musí býti připraveno k okamžitému zákroku, oč vlastně nemám obavy, vždyť to vše jest již zařízeno.“ Tak jsme se rozešli. Ač již pozdě v noci, před Obecním domem a na ulicích pražských tlačí se lid v četných houfech, oči planou horečným žářem, živě se rokuje a roznášá všemožné zprávy od muže k muži na všechny strany. Na všech očích bylo možno čísti otázku, co přinese zítřek? Co se stane, jestli vojsko postaví se lidu na odpor? Dojde k boji či provede se převrat bez krveprolití? [...] O 3 hod.ranní zazněl zvonek a u telefonu hlásí se Dr. Rašín: „Právě mi oznamuje Tusar z Vídně, že to tam zítra praskne, že se všechno zřítí, připravte se tedy pro všechny případy. Jakmile dojde zítra potvrzení této zprávy, prohlásí Národní výbor svobodnou republiku Československou a Sokolstvo musí všechno vyrukovati na ulice, děj se co děj. Ted' je na Vás řada. Tož na shledanou v republice.“ [...] Nejchoulostivější otázkou bylo převzetí vojenské správy do našich rukou, neboť v Praze bylo tou dobou na dvacet tisíc vojska německého a maďarského a rumunského plně vyzbrojeného, všemi prostředky válečnými vybaveného mimo další tisíce cizích marodérů a dovolenců, kdežto my mohli počítat toliko s několika sty sokolstva důstojníků a vojáků v Praze tou dobou dlicích. Zbrani bylo také poskrovnu, jen ty, které jsme odebírali v lazaretech vojákům...“²⁸*

27 Národní muzeum Praha. Archiv Sbirky tělesné výchovy a sportu. Fond osobní pozůstalosti Renáty Tyršové, inventární číslo 57c4, karton 19, České srdce – nedatované, Rukopis od žen z Vršovic.

28 Národní muzeum Praha. Archiv Sbirky tělesné výchovy a sportu. Fond osobní pozůstalosti Josefa Scheinera, inventární číslo 16-4a5, karton 2. Rukopis Scheinera – přednáška k 13. výročí převratu (rok 1931).

Situaci se nakonec podařilo zvládnout (především v diplomatických kruzích), ale i po vyhlášení Československé republiky dne 28. října 1918 byla potřeba sokolská pomoc (se zajištěním klidu v ulicích), protože ještě nebyla vybudovaná žádná „oficiální“ armáda a legionáři ještě nebyli zpátky na území. Národní výbor proto pověřil ČOS, Dělnické tělocvičné jednoty, studenty a sbory hasičů zabezpečením pořádku. Jindřich Vaníček, náčelník obnovené ČOS se stal i náčelníkem Ústředí sokolské stráže. Dne 29. října 1918 sokolové obsadili Pražský hrad a stali se tak první hradní stráží nastávajícího sídla prezidentů. J. Scheiner byl jmenován nejvyšším správcem československých vojsk, což byla v podstatě čestná funkce.

Strážné oddíly se podílely vedle odzbrojování cizích vojáků na území i na ochraně veřejného pořádku a majetku: „*Až do 15. prosince sokolové vykonávali tuto dobrovolnou a nezištnou pohotovost. Zamezili drancování, rozkrádání; ochránili umělecké památky před loupením a poškozením. Udrželi v zemi klid a pořádek. Nenárokovali si za to žádnou odměnu, stačilo jim vědomí, že splnili svou povinnost...*“²⁹ Poté jejich úkoly postupně přebíraly vojenské a policejní jednotky.

Závěr

„*Kdyby nebylo Sokola, nebylo by legií. Kdyby nebylo legií, nebylo by samostatné Československo.*“³⁰ Tato slova, která měl údajně pronést T. G. Masaryk, se dodnes (sic!) tradují v Sokole. Roli Sokola nepochybně nelze podcenit, ale ani přecenit, jak tomu nejen v sokolských pramenech bývá. Je třeba připomenout, že mezi legionáři nebyli jen členové Sokola, byť sokolská disciplína pomáhala zvednout morálku mezi vojáky. „*Sokolská kázeň, o níž se často hovořívá, nebyla žádná slepá drezúra. Kázeň – to bylo dobrovolné plnění zákonů a řádů, které si sokolové schválili a každý člen Sokola je vědomě a svobodně přijal za své. Podle Tyršova mínění svoboda není libovůle, natož anarchie. Svobodný jedinec ve svobodné společnosti se vědomě a dobrovolně podřizuje prospěchu celku.*“³¹

Aktivité Sokola v domácím odboji napomohly nejen kontakty se zahraničím, ale i blízkost T. G. Masaryka ke spolku. Sokol v případě domácího odboje sehrál roli zpravodajskou i roli finančního podporovatele.

Po rozpuštění ČOS se veškerá činnost přesunula do jednot. V řadách sokoloven byly zřízeny lazarety pro raněné vojáky, takže cvičení nahradily alespoň společensko-kulturní aktivity (výlety do přírody, návštěvy muzeí apod.). Byla snaha zajistit náhradní prostory pro cvičení (např. školní tělocvičny), aby bylo možné pokračovat v trénincích, byť v omezeném čase.

29 DVOŘÁKOVÁ, Z.: *T. G. Masaryk, Sokol a dnešek*. Praha 1991, s. 37.

30 *Před sto lety zahřměly sarajevské výstřely*. Sokol, červen 2014, s. 25; elektronicky: http://sokol.eu/Sokol-6-2014.pdf?page=casopis_sokol_cerven_2014 (přistoupeno 5. 5. 2015).

31 DVOŘÁKOVÁ, Z.: *T. G. Masaryk, Sokol a dnešek*, c. d., s. 17.

Na příkladu členek Ženského odboru Sokola Pražského bylo ilustrováno zapojení v charitativní činnosti. Je však zajímavé, že např. práce v lazaretu trvaly jen rok a půl a nebyla zcela nezištná, když náčelnice požadovala pro dobrovolnice „alespoň obědy“. Na druhou stranu je třeba vzít v úvahu, že v době války i po ní byl potravin v Praze skutečně nedostatek.

Blízkost Renáty Tyršové k sokolstvu vedla ke spolupráci Sokola s charitativní organizací České srdce. Zde je však nutno zdůraznit, že finanční podpora byla oboustranná. Sokolové na jedné straně pořádali sbírky pro České srdce, na straně druhé potom čerpali příspěvky na občerstvení pro sokolský dorost.

Miroslav Tyrš burcoval ve své stati *Náš úkol, směr a cíl* k aktivitě, k práci jednotlivce ve prospěch celku. Také zde jasně nastínil ideál brannosti. Přestože Tyrš hovořil spíše jako filozof-evolucionista, nemohl tušit, že jeho ideály skutečně dojdou naplnění. Vždyť zapojení sokolů v charitě, domácím odboji a především na bojištích ve Francii, Itálii a v Rusku, v tom všem se zrcadlí myšlenky z jeho programové stati. Nakonec sokolové sehráli důležitou úlohu i po vzniku Československa. „*Miroslav Tyrš by se určitě radoval z toho, že se ze sokolských dobrovolníků v Praze, v Českých Budějovicích, v Brně a v Plzni utvořily čtyři pluky Stráže svobody, které měly dočasně nahradit chybějící armádu.*“³²

Prameny

Národní muzeum Praha. Archiv Sbírký tělesné výchovy a sportu:

- fond osobní pozůstalosti Elišky Roudné, drobné sokolské pozůstalosti.
- fond osobní pozůstalosti Josefa Scheinera, kartony 1, 2, 3.
- fond osobní pozůstalosti Barbory Šourkové, kartony 1, 2.
- fond osobní pozůstalosti Renáty Tyršové, kartony 2, 5, 19.
- fond osobní pozůstalosti Jindřicha Vaníčka, kartony 1, 4.
- úřední fond Sokola, karta 5.
- úřední fond Tělocvičného spolku paní a dívek pražských (později Ženského odboru Sokola Pražského), kartony 1, 2, 3.

Literatura

Československé legie a vznik samostatného státu 1914–2014. 100 let legií. Praha 2011.
DVOŘÁKOVÁ, Z.: *T. G. Masaryk, Sokol a dnešek.* Praha 1991.

32 SAK, R.: *Miroslav Tyrš: Sokol, myslitel, výtvarný kritik.* Praha 2012, s. 235.

- GALANDAUER, J.: *Sokol ve víru Velké války*. Sokol, červen 2014, s. 26–27 (elektronicky: http://sokol.eu/Sokol-6-2014.pdf?page=casopis_sokol_cerven_2014).
- HOLÝ, V. L.: *Se sokolským odznakem „NA STRÁŽ!“, kolem světa aneb Vzpomínky 1914–1920*. Náchod 1998.
- KOUKAL, P.: *Sokolové u zrodu Masarykovy republiky*. Ústí nad Labem 2008.
- MAŠÍN, E.: *Česká družina. Příspěvek k dějinám národního osvobození*. Praha 1922.
- NOLTE, C. E.: *The Sokol in the Czech Lands to 1914: Training for the Nation*. New York 2002.
- PELIKÁN, J.: *Význam dr. Mir. Tyrše pro národní brannost*. Brno 1935.
- Pod křídly Sokola. Katalog k výstavě ke 150. výročí založení nejvýznamnější spolkové organizace v našich dějinách v Armádním muzeu Vojenského historického ústavu Praha, 19. 6. 2012–31. 12. 2012*. Praha 2012.
- Před sto lety zahřměly sarajevské výstřely*. Sokol, červen 2014, s. 25 (elektronicky: http://sokol.eu/Sokol-6-2014.pdf?page=casopis_sokol_cerven_2014).
- RAK, J. – VESELÝ, M. (eds.): *Armáda a společnost v českých zemích v 19. a první polovině 20. století*. Ústí nad Labem 2004.
- SAK, R.: *Miroslav Tyrš: Sokol, myslitel, výtvarný kritik*. Praha 2012.
- SWIERCZEKOVÁ, L.: *Průvodce po archívních fondech a sbírkách Oddělení dějin tělesné výchovy a sportu Národního muzea*. Praha 2007.
- ŠTEIDLER, F. – BOHÁČ, J. – BEDNAŘÍK, F.: *Československé legie za světové války*. Praha 1928.
- ŠTĚPÁNOVÁ, I.: *Renáta Tyršová*. Praha – Litomyšl 2005.
- TYRŠ, M.: *Náš úkol, směr a cíl*. Praha, 1992.
- VALIŠ, Z.: *Osobnosti prvního a druhého československého odboje (1914–1918 a 1938–1945)*. In: Gebhart, J. – Šedivý, I. (eds.): *Česká společnost za velkých válek 20. století (pokus o komparaci)*. Praha 2013, s. 137–235.
- WAIC, M. a kol.: *Sokol v české společnosti 1862–1938*. Praha 1997.

Internetové zdroje

Česká obec sokolská – oficiální webové stránky, www.sokol.eu (přistoupeno 1. 9. 2014).

Summary

About Activities of Sokol Members during World War I.

In her contribution, the author deals with a complex view of the role of Sokol during the World War I. She uses both archive sources as well as available literature. She confronts the Sokol activity with philosophy of Miroslav Tyrš, co-founder of

Sokol, who promoted the ideal of military service and the work of an individual for the improvement of the whole. Sokol members were active in both the Czechoslovak Legions (in France, Russia and Italy) and domestic resistance movement (financial support of so-called *Maffie*, intelligence activity). Because of military hospitals established in Sokol gymnasiums, the club activity was demonstrated rather on the social-cultural or charity level (assistance in military hospitals, cooperation with charity organization *České srdce* [Czech Heart]). On 28 October 1918 and shortly after this date, Sokol members helped keep order in the street and secure non-violent retreat of foreign forces from the territory.

Key words:

České srdce – Czechoslovak Legions – Maffie – resistance movement – World War I – Sokol

Vojenský pohreb¹ ako výraz príslušnosti k profesijnej skupine

doc. PhDr. Margita Jágerová, Ph.D.

Katedra etnológie a folkloristiky Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, Hodžova 1, 949 01 NITRA
mjagerova@ukf.sk

Členstvo v rôznorodých sociálnych (záujmových, profesijných aj.) skupinách prináša osobitosti vo viacerých oblastiach života jej členov, či už ide o prejavy hmotnej alebo duchovnej kultúry, folklórne javy. Týka sa to i obyčají, pričom práve jednou z ich významných a veľmi dôležitých funkcií je identifikačná – slúžia ako prostriedok identifikácie, zaraďujú jedinca k „jeho“ skupine, bližšie ho definujú; alebo na druhej strane slúžia ako prostriedok diferenciacie – odlišujú „svojich“ od „cudzích“. Vymedzujú jednu skupinu voči druhej, resp. môžu odrážať aj odlišnosti v rámci jednej sociálnej skupiny. Prostredníctvom nich môže byť prezentovaný status jedinca, jeho sociálna rola, hierarchia v rámci určitého spoločenstva apod. V súvislosti s členstvom jedinca v ozbrojených zložkách sa pre etnológa otvára aj špecifická oblasť obyčají a obradov rôzneho charakteru, napr. aj v prípade úmrtia takéhoto jedinca.

Cieľom prezentovaného materiálu je v prvom rade predstaviť aktuálnu podobu pohrebných obradov a oficiálnych vojenských rozlúčiek,² základné výrazové prostriedky, ktoré využívajú Ozbrojené sily Slovenskej republiky (OS SR) v prípade

-
- ¹ Pod týmto termínom rozumieme, podobne ako sa uvádza v *Usmernení pre zabezpečovanie a organizovanie vojenských pohrebov* (pozri v záverečnom zozname zdrojov) – pohreb profesionálneho vojaka v služobnom pomere (ďalej len *profesionálny vojak*) alebo pohreb vojenského dôchodcu s vojenskými poctami v zmysle platných právnych noriem. V bežnej komunikácii laickej verejnosti, taktiež i v médiách, je neraz vojenský pohreb prezentovaný ako štátny *pohreb*. Termínom štátny pohreb by sa mal však označovať pohreb najvyšších štátnych predstaviteľov (napr. prezident, bývalý prezident, prípadne na základe rozhodnutia vlády sa môže uskutočniť i v prípade úmrtia najvyšších ústavných činiteľov vo funkcii predsedu Národnej rady SR a predsedu vlády SR). Počas existencie Slovenskej republiky sa zatiaľ neuskutočnil ani jeden štátny pohreb v tomto zmysle. Neraz sa však v niektorých médiách prezentuje mylne ako štátny pohreb taký, ktorý zabezpečuje štát (týka sa to napr. aj pokrytia finančných nákladov na pohreb), resp. prezentujú sa počas neho štátne symboly a zabezpečujú ho štátne inštitúcie, t. j. napr. aj armáda, ale môže ísť aj o Hasičský záchranný zbor, resp. záchranné zbory a pod. Bližšie k štátnym pohrebom pozri LINCÉNYI, M.: *Čestná stráž prezidenta SR cháni a reprezentuje*. Slovenské pohrebníctvo IV/2013, s. 20–21.
 - ² V prípade úmrtí vojakov zaznamenávame jednak oficiálne rozlúčky (najmä ak ide o úmrtie viacerých vojakov), ktoré sa môžu konať v priestoroch vojenských útvarov. Po nich nasleduje individuálny pohrebný obrad zosnulého (zosnulých) v lokalite, ktorú určia pozostalí.

pochovávaní a rozlúčky s profesionálnym vojakom v činnej službe, alebo vojenského dôchodcu³, resp. veterána⁴, taktiež aj študenta vojenskej akadémie – dňom nástupu na štúdium sa totiž z neho stáva profesionálny vojak v štátnej prípravnej službe, ktorému v prípade úmrtia taktiež prináleží vzdanie predpísaných vojenských pôct pri pohrebných obradoch.

Ide o prvotnú etnologickú sondu do tejto oblasti so zameraním na stav za posledné desaťročie – prípady pohrebov vojakov do začiatku roku 2014. Samotný výskum a sumarizácia dát prebiehali počas roka 2014. Popisujem a definujem základné zložky pohrebných obradov, pričom zaujímam sa aj o osobité situácie súvisiace s úmrtím vojakov počas pobytu na zahraničných misiách. Za dôležitú v tejto súvislosti pokladám odpoveď na otázku, či existuje v tak prísne normatívnom prostredí priestor na vykonávanie aktivít mimo týchto noriem, určitých spontánnych úkonov členov tejto komunity, resp. či sa vyskytuje v sledovanej oblasti úprava, príp. obídene noriem. Z pohľadu laika ide totiž o prostredie, v ktorom je striktno vyžadované plnenie rozkazov, akékoľvek činnosti vychádzajú zo zákonných nariadení, prísne zadefinovaných noriem, predpisov. Chcem taktiež odpovedať na otázku, ako fungujú v tomto smere dve roviny javov – na jednej strane v danom spoločensve platný predpis, na druhej jeho skutočná realizácia v konkrétnych situáciách.

Venujem sa i osobitným aktivitám súvisiacim s úmrtím vojakov počas pobytu na zahraničných vojenských misiách, konkrétne tzv. *ramp ceremony*,⁵ ďalej privítaciu ceremoniu pri preprave zosnulého vojaka zo zahraničia do vlasti, ktoré sa stali aktuálne v slovenskej armáde práve za posledné obdobie jej existencie, kedy začala intenzívnejšie a s oveľa väčším počtom vojakov participovať na zahraničných misiách.

Nielen po roku 1989, ale najmä po vzniku Slovenskej republiky sa v roku 1993 vytvorila nová spoločensko-politická situácia, ktorá mala významný dopad aj na fungovanie armády, jej celkové zameranie a poslanie v spoločnosti. Aj tento sektor musel reagovať na viaceré dobové súvislosti: zmenenú spoločensko-politickú klímu, možnosť slobody vierovyznania – tá sa práve významne prejavila v tomto sektore pri sledovanej téme. Neskôr to boli vstup SR do EÚ a NATO, či veľmi dôležitý medzník – úplná profesionalizácia armády a zrušenie povinnej základnej vojenskej služby.⁶ Armádny sektor si postupne vypracoval isté štandardy, postupy, vytvoril sa nový priestor na vznik a etablovanie rôznych prejavov či už každodenného fungovania, ale i sviatočného, obradového života tejto komunity. V zmenených

3 Bývalý profesionálny vojak, osoba poberajúca výsluhový alebo starobný dôchodok.

4 Vojnový veterán je definovaný v zákone č. 463/2003, § 2.

5 Špecifický rozlúčkový rituál, ktorého cieľom je obradnou formou vyprevidiť truhlu so zosnulým vojakom do lietadla (k rampe – odtiaľ je odvodený aj jeho názov). Bližšie sa mu venujem v druhej polovici štúdie.

6 Od 1. augusta 2005 bolo zastavené povolávanie nových brancov, poslední vojaci základnej vojenskej služby nastupovali v júli 2005.

podmienkach boli nanovo kreované, resp. napĺňané novými obsahmi (napr. prienik pôsobenia cirkví do tejto oblasti), prípadne formami (napr. vplyvom iných armád v medzinárodných misiách). Najmä oficiálne príležitosti a úkony s nimi spojené (napr. aj pohreby vojakov a rôzne spomienkové úkony, pietne akty) boli od začiatku vzniku a fungovania novodobej armády SR dôležitým komponentom budovania jej imidžu a celkového obrazu v spoločnosti, a to nielen v rámci svojho „vnútorného“ prostredia, ale najmä smerom navonok – v očiach civilnej, laickej verejnosti.

V sledovanom časovom období sa vyskytlo viacero úmrtí slovenských vojakov počas výkonu služby v rámci zahraničných misií, ktoré rezonovali v médiách a hlavne prostredníctvom nich boli reflektované aj v civilnom prostredí. Práve v súvislosti s možnými ohrozeniami pri účasti na mierových misiách a aktivitách priamo v konfliktných zónach sa táto profesijná organizácia musela pripraviť na dané udalosti prepracovaním nielen praktických úkonov, ale i rituálnych aktivít po organizačnej, formálnej stránke, prispôbiť sa v tomto smere aj určitým medzinárodným štandardom, či obradovým úkonom realizovaným v prostredí zahraničných armád, medzinárodných mierových misií. Najmä úmrtie 42 slovenských občanov počas návratu z mierovej misie v Kosove (19. január 2006), počtom zosnulých najväčšia tragédia v dejinách nielen našej armády, ale i v dejinách SR, bolo dôležitým impulzom na vypracovanie a následné sformulovanie základného východiskového dokumentu v prípade organizovania vojenských pohrebov. Zjednotilo dovtedy fungujúce spôsoby ich realizácie, pričom aj na základe tejto udalosti si príslušníci armády uvedomovali nutnosť pripraviť komplexné usmernenie, ktoré by presnejšie definovalo postup v daných situáciách. Dokonca v prípade štátneho smútku došlo v dôsledku tejto udalosti aj k legislatívnej zmene.⁷

V roku 2007 bol koncipovaný interný materiál *Pohrebné záležitosti v ozbrojených silách Slovenskej republiky*, ktorý sa však dotýka tejto mimoriadnej situácie v priestoroch vojenskej operácie.⁸ Až v roku 2010 bol vypracovaný prvý manuál na presný postup pri realizácii pohrebu vojaka – ide o *Usmernenie pre*

7 Na základe tejto udalosti bol vyhlásený štátny smútok. Táto udalosť iniciovala aj zákonné usmernenie, ktoré presne tento termín zadefinovalo a vymedzilo skutočnosť, ktorý orgán štátny smútok a v akých situáciách vyhlasuje. Dosiaľ však SR nemá zákonné usmernenie dotýkajúce sa štátneho pohrebu, ako má vôbec vyzerat', pričom štátny pohreb počas existencie samostatného štátneho útvaru na Slovensku zatiaľ nebol. Pozri viac <http://aktualne.atlas.sk/zakon-neverie-ako-ma-vyzerat-statny-pohreb-rozhoduje-rodina-zosnuleho/slovensko/politika/> (prístupeno 23. 6. 2014).

8 Ide o materiál, ktorý „popisuje systém a organizáciu činností súvisiacich s pohrebnými záležitosťami v ozbrojených silách SR. Stanovuje úlohy, zodpovednosti a kompetencie veliteľov, štábov a funkcionárov na jednotlivých stupňoch velenia pri organizácii a zabezpečovaní pohrebných záležitostí v priestore operácie, evakuáciu až po konečné uloženie ľudských pozostatkov a ľudských ostatkov) (ďalej len „pozostatkov“) na území SR. Popisuje postup vyhľadávania pozostatkov, vyhotovovania príslušných záznamov, hlásení a dokumentácie súvisiacej s úmrtím, identifikáciou, evakuáciou a pohrebom príslušníkov ozbrojených síl, ako aj postupy pri dočasnom (núdzovom) pochovávaní.“ Citované z príslušného dokumentu.

*zabezpečovanie a organizovanie vojenských pohrebov.*⁹ Pri jeho koncipovaní autori vychádzali z praktických skúseností a hlavným zámerom bolo predovšetkým zjednotiť priebeh a realizáciu pohrebných obradov v rámci OS SR. Na jeho príprave sa podieľali vojaci, ktorí sa s touto činnosťou dovtedy prakticky stretávali a poznali možnosti armádneho prostredia, taktiež stav fungovania daných javov pred vydaním smernice. V prípade predkladanej práce išlo o základný, východiskový pramenný materiál, hoci v priebehu roku 2014 ministerstvo obrany pripravovalo inovovaný, prepracovaný manuál – v čase realizácie výskumu však bol ešte v pripomienkovom konaní. Taktiež aj samotný výskum, ako bolo spomenuté vyššie, bol zameraný na pohreby vojakov realizovaných do začiatku roku 2014. Smernica z roku 2010 sa teda stala východiskovou, bola nápomocnou pri vytvorení prvotného obrazu o formálnom priebehu takéhoto pohrebu. Okrem zákonných noriem vychádza aj z praktických skúseností pri zabezpečovaní a organizovaní pohrebov,¹⁰ vymedzuje kompetencie a činnosti jednotlivých aktérov pri ich realizácii, pričom už v úvode zdôrazňuje potrebu zachovávať v čo najvýraznejšej miere požiadavky a „zvláštnosti“ vyžadované pozostalými.

Sústredila som sa na vybrané momenty z oblasti vojenskej obradovosti, ktorá predstavuje špecifickú zložku života vojenskej komunity. Zatiaľ nebola predmetom detailnejšieho štúdia z pohľadu etnológov, minimálne v kontexte českej a slovenskej vedy, hoci máme niekoľko prác z vojenského prostredia.¹¹ Hoci v starších etno-

9 Pozri pozn. č. 1.

10 Pozri bližšie na http://www.zvazvojakov.sk/wp-content/uploads/2010/04/usmernenie_pre_zab_a_org_voj_pohrebov.pdf.

11 K vojenskej komunite sa zo slovenských autorov vyjadroval napr. MURÍN, I.: *Neoficiálne spôsoby fungovania a ritualizácie života vojenskej komunity*. Slovenský národopis 42, 1994, č. 3, s. 334–347, ale i BARÁTOVÁ, J.: *Od „šurovania“ po strihanie metra (Život vo vojenskej komunite)*. Slovenský národopis 54, 2006, č. 1, s. 29–46. Oba príspevky sa dotýkali života vojakov základnej vojenskej služby, súviseli s iniciáciou a ďalším postupom v rámci vnútornej hierarchizácie, až po separáciu z tohto prostredia a ukončenie vojenskej služby, teda návrat „do civilu“. Táto problematika však už nie je na Slovensku aktuálna, nakoľko povinná vojenská služba nefunguje, čo však neznamená absenciu iniciačných a ďalších iných rituálov prechodu vo vojenskom prostredí. Aj český autor Adam Votruba prezentoval viaceré poznatky z oblasti vojenských prejavov vojakov základnej služby v Čechách – od prechodových rituálov, cez materiálne a folklórne prejavy (VOTRUBA, A.: *Kultura vojáků základní služby*. In: Janeček, P. (ed.): *Folklor atomového věku. Kolektivně sdílené prvky expresivní kultury v soudobé české společnosti*. Praha 2011, s. 39–64). Katarína Košťalová sa venovala socio-profesijným skupinám v urbánnom prostredí, okrem iného aj vojenským letcom. Zamerala sa však na ich profesijný, partnerský a rodinný život, pozíciu a reflexiu tejto skupiny v urbánnom priestore konkrétneho mesta (KOŠTIALOVÁ, K.: *Človek – profesia – rodina. Kapitoly z urbánnej etnológie*. Banská Bystrica 2009). Krátku zmienku k vojenských pohrebom (na príklade moravského Vlčnova) uvádza Marta Kondrová, ale len ako jednu z možných socio-profesijných a záujmových skupín, ktorá sa prejavovala určitými špecifikami v rámci formálnej podoby pohrebných obyčají (KONDROVÁ, M.: *Pohřební zvyky a obyčeje socioprofesionálních a zájmových skupin ve Vlčnově*. In: Tarcalová, L. (ed.): *Zvyky a obyčeje socioprofesionálních skupin*. Uherské Hradiště 2005, s. 53–62). Z neetnologických prameňov, ktoré sa venujú zabezpečeniu a vôbec detailnému priebehu vojenského pohrebu, možno

logických materiáloch nachádzame ojedinelé zmienky o pohreboch vojakov, autori sa im venujú len okrajovo. Spravidla len stručne, taxatívne vymenovávajú základné formálne prvky takýchto pohrebov, ako napr. oblečenie zosnulého v uniforme, prítomnosť vojenskej hudby (dychovej), nesenie truhly vojakmi, resp. uvádzajú čestnú stráž pri truhle; ďalej strieľanie čestných sálv počas obradu.¹² Z terénnych výskumov poznáme viaceré prípady pochovávaní vojakov základnej vojenskej služby, ktorí ak zomreli ako slobodní, ich pohrebné obrady boli synkretizmom vojenských prvkov a prejavov svadobnej symboliky, vychádzajúcej z lokálnej tradície (pierko na uniforme zosnulého, prítomnosť družíc a družbov, ktorí sprevádzali, prípadne niesli truhlu, nosenie predmetov v sprievode symbolizujúcich mládenecký, slobodný stav, prípadne prítomnosť symbolickej „nevesty“ kráčajúcej pred truhlou a pod.).

Základnými zdrojmi informácií boli dva okruhy dát – oficiálne, v niektorých prípadoch verejne prístupné zdroje (napr. zákony dotýkajúce sa života armády ohľadom realizácie vojenských pohrebov), armádny časopis OS SR *Obrana*,¹³ ktorá obsahuje množstvo textového a fotografického materiálu k danej téme, ale aj interné dokumenty a smernice z tohto prostredia.¹⁴ Ďalej to boli médiami prezentované správy o daných udalostiach, množstvo fotografického materiálu z pohrebných obradov vojakov, videozáznamy, ktoré sú zverejnené na rôznych spravodajských webových portáloch alebo zdrojoch Ministerstva obrany SR (MO SR) či OS SR, prípadne na iných, dostupných webových portáloch.¹⁵ Tento okruh materiálov ponúka obrovské množstvo dát, prezentujúc hlavne oficiálnu rovinu daných javov. Preto som sa snažila aj o prienik zvnútra – vyššie zmienené informácie boli verifikované a dopĺňané konkrétnymi dátami v rámci kvalitatívneho výskumu vo vojenskom prostredí. Respondentmi boli jednak profesionálni vojaci rôznych hodností, účastníci pohrebov vojakov, vojenský duchovní¹⁶ – zastrešujúci neraz nielen obradnú, ale aj organizačnú stránku pohrebov. Súčasťou výskumu boli aj zamestnanci na rôznych pozíciách v rámci Ozbrojených síl SR a Ministerstva obrany SR, ktorí sa priamo podieľali na kreovaní smerníc pre túto oblasť, resp. pracujú v tejto sfére, ale i bývalí vojaci, a taktiež informátori z radov civilného obyvateľstva, účastníci pohrebov vojakov, laickí duchovní. Pri predmetnej problematike nepovažujem regionálnu,

spomenúť obsahlu monografickú príručku pre správcov cintorínov a hrobárov v Čechách od editorov STEJSKALA, D. – ŠEJVLÁ, J. (eds.): *Pohřbívání a hřbitovy*. Praha 2011, ktorá má charakter informatívneho a metodického materiálu, ide o profesionálnu príručku, „učebnicu“ pre pracovníkov pohrebných služieb.

12 Pozri bližšie KONDROVÁ, M.: *Pohřební zvyky a obyčej socioprofesionálních a zájmových skupin ve Vlčnově*, c. d., s. 55–56.

13 Digitalizovaná verzia časopisu je dostupná online na <http://www.mod.gov.sk/obrana-2015/>.

14 Pozri záverečný zoznam zdrojov.

15 Pozri napríklad na https://www.youtube.com/results?search_query=pohreb+vojaka, kde sa nachádzajú viaceré záznamy takýchto pohrebov.

16 Súčasťou výskumu boli traja vojenský duchovní – gréckokatolícky, rímskokatolícky a evanjelický a. v.

resp. lokálnu príslušnosť informátorov za významnú a podstatnú.¹⁷ Nielen kvôli tejto skutočnosti, ale i z dôvodu zachovania etiky výskumu neuvádzam lokality, príslušnosť ku konkrétnym útvarom, ani ďalšie údaje približujúce ich identitu. Pochádzajú z rôznych lokalít, v súčasnosti sú služobne viazaní k rôznym vojenským útvarom v rámci OS SR. To isté sa týka aj bývalých vojakov zahrnutých do výskumu, ale i informátorov z radov laickej verejnosti, účastníkov pohrebov.¹⁸

Prejavy smútku a sústrasti – vyvesenie smútočnej vlajky a kondolenčná kniha

Jedným zo základných prejavov smútku a manifestovania tohto špecifického stavu v jednotlivých vojenských útvaroch je vyvesenie smútočnej zástavy a stiahnutie ďalších zástav na pol žrde (či už štátnej, útvarovej a pod.). Ak nie je k dispozícii voľná žrd' na vyvesenie vlajky, na určitý čas sa odstráni vlajka s menším významom, čo je prejavom hierarchizácie prítomnej a úplne prirodzenej vo vojenskom prostredí v akýchkoľvek činnostiach. Veliteľ je povinný pri úmrtí profesionálneho vojaka v činnej službe zabezpečiť vyvesenie smútočnej vlajky na útvar, pod ktorý vojak patril, ďalej informovať vojenskú verejnosť, pripraviť miesto pre kondolenciu a vystaviť kondolenčnú knihu (hárky) na viditeľnom a obvyklom mieste. Spravidla býva položená na stole pokrytom obrusom, doplnená fotografiou zosnulého (zosnulých), zapálenou sviecou (svetlom), smútočnou dekoráciou. V prípade úmrtia vojakov počas výkonu povolania sa vyššie uvedené realizuje aj v Sieni cti a slávy aj na Generálnom štábe OS SR.¹⁹

Hoci predpisy ukladajú realizáciu týchto úkonov v rámci útvaru, do ktorého zosnulý vojak patril, môžu ich zrealizovať aj na iných útvaroch, ak tam dotýčný kedysi slúžil, resp. sú tam vojaci, ktorí ho poznali, mali s nim pracovný alebo kamarátsky vzťah.

To isté sa týka prípadov úmrtia vojakov-dôchodcov. Nie sú na to presnejšie predpisy, opätovne – táto aktivita závisí priamo od útvaru, veliteľa jednotky, pod ktorého spadal zosnulý. Niekde predmetnú fotografiu aj s dátumami narodenia a úmrtia potom natrvalo umiestnia na nástenke, alebo na stene vo vnútorných priestoroch kasární (napr. vedľa kancelárie veliteľa, alebo na nejakom inom frekventovanom

17 Vojaci zahrnutí do výskumu počas svojej profesijnej kariéry pôsobili vo viacerých vojenských útvaroch v rámci SR, určitý čas aj v zahraničných misiách. Ani jeden sa nezdržoval v mieste, alebo v blízkosti miesta, odkiaľ pochádzal. Pre tento sektor je typická značná pracovná mobilita.

18 Výskum bol realizovaný so 14 respondentmi z vojenského prostredia (či už bývalých vojakov, alebo vojakov v služobnom pomere), vrátane 3 vojenských duchovných, ďalej s viacerými respondentmi z radov laického obyvateľstva, v rámci ktorých išlo v jednom prípade o nevojenského duchovného, ale i viacerých „civilných“ účastníkov vojenských pohrebov.

19 Generálny štáb OS SR má v Bratislave zriadenú Sieň cti a slávy venovanú všetkým vojakom, ktorí zahynuli počas výkonu služby v novodobej histórii slovenskej armády. „Uvádzajú“ do nej aj novodobých veteránov. Ide o priestor, kde sa konajú viaceré spomienkové, ale i reprezentačné aktivity OS SR (významné zahraničné, ale i domáce návštevy), realizujú sa tam viaceré obradové úkony.

mieste, kde sa pohybuje väčšina vojakov počas služby), a tu môže ostať aj na dlhšie obdobie: „... *aby sa pri tom človek občas pristavil, alebo aspoň bol s týmto faktom neustále konfrontovaný...*“²⁰

Pri leteckom nešťastí roku 2006 viaceré útvary zriadili miesta na kondolenčnú knihu, na mnohých miestach vystavili fotografie zosnulých, aj keď nešlo o útvary, z ktorého daní jedinici pochádzali. Na viacerých vojenských útvaroch po celom Slovensku sa nachádzajú mnohé pamätné miesta, *kútiky*, nástenky alebo *siene cti*, miesta, ktoré trvalejšou formou fixujú spomienku na zosnulého vojaka. Sú to významné priestory v rámci útvarov, kde sa konávajú rôzne pietne akcie, spomienkové obrady, najmä pri výročiach úmrtia daných vojakov, alebo pri spomienkových termínoch na zosnulých (1. a 2. novembra), neraz spolu s cirkevnými obradmi. Ide o významnú súčasť života vojenskej komunity, ktorá by si zasluhovala detailnejšiu pozornosť. Výskumom boli zistené rôznorodé podoby a formy, ktoré sú aktuálne pre ďalšie štúdium. V mnohých prípadoch sa na nich zúčastňuje aj laická verejnosť, sú tak nielen určitým prezentačným prvkom pre armádu, ale i významným článkom prepájajúcim túto profesijnú skupinu s ostatnou časťou spoločnosti, s civilným sektorom, pričom v rámci tohto príspevku na detailnejšie objasnenie danej oblasti nezostáva priestor.²¹

Priebeh a základné formálne prvky vojenského pohrebu

K podstatným vyjadrovacím prostriedkom obyčají patria určité formálne a výrazové prvky, ktoré prezentujú príslušnosť jedinca k určitej záujmovej, socio-profesijnej skupine, manifestujú, legitimizujú tento stav, prípadne jeho zmeny. Sú výrazom určitej sociálnej stratifikácie, ale i hierarchizácie. Jedným z podstatných prvkov je hlavne forma obyčají, čo sa týka ich funkcie – dominantnou sa javí predovšetkým separačná, rozlúčenie sa s daným jedincom, jeho vyčlenenie z prostredia spoločenstva živých, komunity, ale na druhej strane aj manifestovanie príslušnosti k nej.

Aktuálne usmernenia platiace vo vojenskom prostredí prikazujú realizovať vojenský pohreb na základe osobitnej žiadosti pozostalých u príslušnej posádky,²²

20 Vojak, nar. 1979.

21 Počas výskumu bolo zhromaždených pomerne veľké množstvo dát, taktiež zaujímavý fotografický materiál vhodný pre ďalšie etnologické bádanie.

22 Za posledné roky býva podaných na Vojenský úrad sociálneho zabezpečenia priemerne 260–270, max. do 300 žiadostí ročne o poskytnutie sociálneho príspevku na úhradu nákladov za pohreb, ktorý príslúcha podľa zákona pozostalým vojaka. Toto je jediný údaj o počte úmrtí vojakov v SR za rok, ktorý sa mi počas výskumu podarilo zohnať, čo však nemusí byť reálny počet zosnulých vojakov v jednom roku, nakoľko nie všetci pozostalí musia o sociálne zabezpečenie v prípade úmrtia požiadať (či už z dôvodu nevedomosti o danej možnosti, ale i v prípade vojakov-samovrahov, ktorí naň nemajú nárok, ani vojenski veteráni). Taktiež nie všetci zosnuli profesionálni vojaci, resp. vojaci-dôchodcovia, mávajú vojenský pohreb – o tejto skutočnosti rozhodujú pozostalí. Na základe komunikácie s viacerými predstaviteľmi vojenských úradov, centrálna armáda ani Ministerstvo obrany SR neeviduje, koľko a v koľkých prípadoch pri týchto úmrtiach bolo aj skutočne zrealizovaných vojenských

ktorá je najbližšie k miestu trvalého bydliska vojaka, resp. poberateľa vojenského výsluhového dôchodku, veterána. Ak teda pozostali o túto formu obradu nepožiadajú, vojenský pohreb sa nerealizuje. Jednotlivé predpisy zdôrazňujú ako hlavný faktor pri zorganizovaní takéhoto pohrebu jednoznačne želania pozostalých, resp. konanie akýchkoľvek aktivít armády v súčinnosti s pozostalými.

Podľa čl. 4 *Usmernenia pre zabezpečovanie a organizovanie vojenských pohrebov* veliteľ posádky zabezpečuje organizáciu, prípravu a priebeh vojenského pohrebu v plnom rozsahu. Jeho realizácia vychádza z § 71–78 zákona č. 328/2002,²³ pričom nasledovné uvádzané úkony sú základnými prvkami a podstatou celého priebehu vojenského pohrebu, vzdania plných vojenských pôct:

- a) zahalenie rakvy s telesnými pozostatkami zosnulého do štátnej vlajky Slovenskej republiky počas pohrebného obradu,
- b) postavenie čestnej stráže ku katafalku s rakvou zomretého počas trvania pohrebného obradu (na tomto mieste – smernica hovorí o držaní podušky s medailami a fotografie zosnulého v rámičku),
- c) nesenie rakvy z miesta poslednej rozlúčky na miesto uloženia telesných pozostatkov zomretého, ak sa uvedené úkony vykonávajú na rôznych miestach,
- d) sprievod rakvy čestnou jednotkou a hudbou z miesta poslednej rozlúčky na miesto uloženia telesných pozostatkov zomretého, ak sa uvedené úkony vykonávajú na rôznych miestach,
- e) skončenie pohrebného obradu hymnou Slovenskej republiky so súčasným vzdaním pocty salvami sprevádzajúcej čestnej jednotky.

Toto je oficiálna verzia priebehu obradu, pričom *Usmernenie* obsahuje aj podrobné nákresy priestorového rozmiestnenia počas pohrebu, organizácie sprievodu a pod. Rozlišuje pritom dva okruhy činností – osobitne pri úmrtí vojaka počas trvania služobného pomeru, a potom vojenského dôchodcu, resp. veterána. Samotnú realizáciu, celkové priestorové usporiadanie, je možné prispôbovať miestnym pomerom, lokálnej tradícii, ale predovšetkým požiadavkám pozostalých. Aj na základe výskumu jednotliví respondenti deklarovali, že vojak poverený velením v tejto oblasti, taktiež aj vojenský duchovní, sa snažia prísť na miesto konania obradu skôr, neraz aj deň predtým, taktiež vopred dohodnúť všetky podrobnosti s pozostalými. Prísne záväzné v celom priebehu je hlavne dodržanie poradia úkonov – zloženie

pohrebov, teda aj so zabezpečením plných vojenských pôct. Takže nie je možné poskytnúť spoľahlivé údaje o počte vojenských pohrebov u nás. Z celoročného počtu žiadostí o sociálne zabezpečenie pohrebu vojaka je priemerne 4–5 prípadov zosnulých počas trvania služobného pomeru. Ostatní zosnuli z celkového uvádzaného počtu zomreli ako poberatelia výsluhového alebo starobného dôchodku. Počas viac ako dvoch desaťročí fungovania samostatnej armády SR (do začiatku roku 2014) zahynulo 57 vojakov počas výkonu služby (či už na Slovensku alebo na zahraničných misiách mimo vlasti).

23 Dostupné v plnom znení napr. aj na webovej stránke <http://www.vusz.mil.sk/16467/>, alebo na http://www.zvazvojakov.sk/wp-content/uploads/2010/04/usmernenie_pre_zab_a_org_voj_pohrebov.pdf.

vlajky, hymna a salvy, inak ostatné náležitosti smernica dovoľuje prispôsobovať požiadavkám pozostalých.

V prípade vojenských pohrebov sú prezentované základné symboly štátnosti, používanie ktorých vymedzujú osobité legislatívne úpravy.²⁴ Ešte v 90. rokoch 20. storočia a začiatku ďalšieho desaťročia sa vlajka vo vojenskom prostredí na truhlu nedávala, čo potvrdili aj samotní informátori. Tento moment bol do praxe zavedený až uplatňovaním nariadení obsiahnutých v zákone č. 328 z roku 2002.²⁵ Ide o prvok, ktorý sa dostal do tohto prostredia až vplyvom vzniku samostatného štátneho útvaru a pravdepodobne súvisí s dávnejšie uplatňovanou praxou aj v ostaných zahraničných armádach.

Pred začatím pohrebných obradov nastupuje k zosnulému čestná stráž, zložená najčastejšie zo 6 vojakov stojacich po celý čas pri truhle, taktiež nastupujú šiesti vlajkonosiči držiaci rozprestretú štátnu vlajku. Položia ju predpísanou formou na truhlu a zaujmú pozície pri truhle. Ďalšiu vlajku drží na žrdi člen čestnej stráže stojaci na boku neďaleko truhly. Počas sprievodu vlajkonosič nesie vlajku na žrdi pred truhlou a sprevádzajú ho ďalší dvaja vojaci so samopalmi/puškami v rukách. Úkon rozostavania čestnej stráže je stabilnou súčasťou pohrebných obradov uplatňujúcim sa v prostredí rôzdnorodých socio-profesijných skupín, poznáme ho už zo starších období – či v prípade hasičov, poľovníkov, športovcov, záchranárov alebo iných združení. Ide nielen o prezentovanie príslušnosti k skupine (na základe vonkajšieho ustrojenia), ale v prípade vojakov aj o prezentovanie disciplíny, súhry a koordinácie pohybov, v neposlednom rade aj vzdanie holdu a poslednej „služby“ zosnulému.

Popri štátnej vlajke môže člen čestnej stráže niesť aj útvarovú alebo bojovú zástavu. Závisí to opäť na rozhodnutí, pokyne veliteľa, resp. skutočnosti, do akej miery funguje v útvarе povedomie o brigádnej vlajke, o jej dôležitosti a význame v samotnej komunite, pocite hrdosti vyplývajúcom z jej vlastníctva a prezentovania pred „inými“ – tento fakt nie je predmetom žiadnej smernice, ide o individuálnu aktivitu realizátorov. Najmä v prípade útvarevej vlajky je tu snaha vyjadriť bližšie príslušnosť jedinca ku konkrétnemu útvaru a tak ho bližšie identifikovať.

Štátna vlajka prikrývajúca truhlu je v záverečnej fáze pohrebu skladaná obradnou formou (niekde vo vnútri obradnej miestnosti, kostola; v iných prípadoch pred

24 Ide o zákon 63/1993 o používaní štátnych symbolov (štátny znak, vlajka, hymna, pečať) a neskoršie úpravy, ktoré nastali najmä po leteckej tragédii vojakov v roku 2006.

25 Čo sa týka nejednotnosti, ale i neznalosti realizácie jednotlivých úkonov v tomto smere, dokladá ju aj pohreb A. Dubčeka (1992; išlo ešte o obdobie spoločného federatívneho štátneho útvaru s Čechmi), ktorý bol realizovaný so všetkými poctami ako bývalému vysokému štátnemu činiteľovi a významnej osobnosti s výrazným dosahom na verejný život. Išlo teda o pohreb s využitím štátnych symbolov, v zmysle, ako bol definovaný v pozn. č. 1. Pri jeho pochovávaní došlo ku chybe, kedy bola truhla do hrobu spustená aj s prestretou štátnou vlajkou, ktorú nikto neskladal ani neodovzdával pozostalým, a bola pochovaná spolu so zosnulým. Pozri bližšie KERNÝ, D. D. : *Mečiar rozhodol – štátny pohreb bude doma, na Slovensku*. Dostupné na <http://www.slovenskyrozhlad.sk/?me%EBiar-rozhodol-%9A%t%Etiny-pohreb-bude-doma-na-slovensku-%96-du%9Aan-d.-kern%FD,1275> (prístupeno 25. 6. 2014).

obradnou miestnosťou²⁶). Vzápätí ju jeden zo skladajúcich vojakov podá predpísanou formou veliteľovi, resp. vojakovi s najvyššou hodnotou, spolu so slovami: „*Odvzdvám Vám vlajku Slovenskej republiky s vďakou a úctou.*“ Ten ju odovzdá pozostalým opäť predpísanou formou s použitím toho istého textu. Pozostalým sa podáva aj poduška s vyznamenaniami, podušku však smernica uvádza po skončení pohrebných obradov odobrať od pozostalých späť, na čo majú byť, podľa pokynov v smernici, „citlivo“ vopred upozornení. Odovzdáva sa im aj kondolenčná kniha a fotografia zosnulého.

Už niekoľko rokov sa však vyskytovali problémy so zabezpečením vlajky (podľa informátorov z finančných dôvodov) na ponechanie pozostalým po každom pohrebe, preto už určité obdobie dochádzalo k ponechávaniu vlajky len v ojedinelých prípadoch – ak ide o úmrtie vojaka počas trvania služobného pomeru. Určité obdobie dochádzalo teda k odovzdávaniu vlajky pozostalým *len pro forma*, pričom viacerí informátori sa negatívne vyjadrovali k tejto skutočnosti. Bolo totiž potrebné v záujme dodržania oficiálneho postupu pri pochovávaní celý úkon zrealizovať, t. j. vlajku po obrade nad truhlou poskladať, obradne ju odovzdať pozostalým, ale po pohrebe si ju veliteľ (prípadne vojenský duchovný) prišiel od nich vypýtať, nakoľko útvary nedisponovali viacerými vlajkami potrebnými na zabezpečenie ďalších pohrebov. Dokonca sa niektorí realizátori obradov dostali kvôli tejto skutočnosti aj do konfrontácie s pozostalými (napr. uvádzali písomnú sťažnosť pozostalých na tento postup adresovanú na vojenské úrady).

Manipuláciu s vlajkou, najmä jej presné skladanie, vojaci pokladajú za veľmi dôležitý úkon, ktorý si vyžaduje presnosť a koordináciu jednotlivých úkonov šiestich vojakov. Úkon je potrebné vopred cvičiť, čo sa netýka len členov Čestnej stráže OS SR,²⁷ ale i radových vojakov. Akýkoľvek nepresný úkon, pohyb je podľa informátorov nežiaducim javom a snažia sa mu predísť. Spolu so zaznením štátnej hymny tento úkon vojaci účastní vo výskume pokladali za vrcholný a najdôležitejší moment celého pohrebného obradu, kde sa najvýznamnejšou mierou prezentujú vojenské špecifiká, osobitosť a hrdosť na členstvo k danej komunite. Na druhej strane však ide o priestor, kde sa môžu ukázať slabiny celého zabezpečovacieho personálu, tu je možné odsledovať zladenosť a pripravenosť, resp. nepripravenosť vojakov, čo

26 Na pohrebe jedného z vojakov, ktorý zahynul roku 2006 pri páde lietadla, mal vlajkou prikrýť truhlu ešte aj keď bola položená nad jamou, a okolo nej stáli príslušníci čestnej stráže. Pozri bližšie fotografiu dostupnú na <http://www.mod.gov.sk/data/files/351.pdf>. V niektorých prípadoch skladajú vlajku ešte vo vnútri obradnej miestnosti, alebo po vynesení truhly pred ňu, prípadne pred vložením do jamy. Nejednotnosť postupu, ako vyplýva z fotografického materiálu, sa však objavuje aj v nedávnych prípadoch. Išlo o pohreb vojaka z roku 2013, kedy bola v kostole, na mieste konania pohrebných obradov, poskladaná vlajka, pričom po vynesení z kostola bola opätovne položená na truhlu a skladanie bolo zrealizované po druhý raz.

27 Pozri bližšie LINCENYI, M.: *Vojenské pohreby zabezpečuje Čestná stráž Ozbrojených síl SR*. Slovenské pohrebniectvo III/2013, s. 10–13.

by mohlo poškodiť ich obraz na verejnosti. Vojaci si túto skutočnosť uvedomujú, a prikladajú nacvičeniu tohto momentu patričnú pozornosť. Neraz skupina, ktorá je určená veliteľom na zabezpečenie pohrebu tieto momenty nacvičuje na útvare ešte tesne pred pohrebom.

Štátna hymna – je ďalším štátnym symbolom využívaným počas vojenského pohrebu, špecifikom tejto socio-profesijnej skupiny. Zaznieva v závere pohrebu, spravidla pri vkladaní truhly do hrobu. V prípade odvozu na kremáciu je púšťaná (alebo hraná živou hudbou) pri nakladaní zosnulého do vozidla, alebo v závere pohrebného obradu ešte vo vnútri domu smútku, kostola, resp. konania pohrebných obradov – tieto okolnosti sa riešia na mieste podľa konkrétnej situácie, technického vybavenia (ak nie je prítomná vojenská dychová hudba, vojaci musia zabezpečiť reprodukovanie), priestorových podmienok a pod. Ide o výsadu tohto profesijného združenia, ktoré môže daný symbol využívať v súlade so zákonom a internými normami.

V prípade množstva vojenských pohrebov hudobnú produkciu zabezpečuje vojenská dychová hudba, ktorá je v rámci SR koncentrovaná na dvoch miestach – v Bratislave a v B. Bystrici.²⁸ Pohrebov sa zúčastňuje najmä v prípade úmrtí vojakov počas výkonu služby a vojenských dôchodcov. Zúčastňuje sa aj značného množstva iných aktivít (zabezpečovanie vojenských pôct, pietne akcie, prezentačné podujatia, náboženské púte, koncertné podujatia a i.).²⁹ Vôbec prítomnosť vojenskej dychovej hudby sa javí, najmä z pohľadu laikov, ako veľmi dôležitý jav patriaci k vojenskému pohrebu.

K záverečným častiam pohrebného obradu vojaka patria čestné salvy, ktoré možno spolu s využívaním štátnych symbolov pokladať za najsignifikantnejší prejav tejto socio-profesijnej skupiny v prípade úmrtia jej člena. Realizujú sa v záverečných fázach pohrebu v súčinnosti so znením štátnej hymny. Podľa *Usmernenia* je povolená pri čestných salvách puška (prístup k puškám majú len vojaci Čestnej stráže OS SR), samopal (všetci ostatní príslušníci OS SR), alebo šrapnel zo signálnej pištole, ktorý vojaci zapojení do výskumu vôbec neuvádzali, taktiež nie je zrejmy ani zo štúdia fotografického či filmového materiálu.³⁰

28 Ide o Vojenskú hudbu OS SR v Bratislave a Vojenskú hudbu Banská Bystrica. Pozri bližšie informácie o nich na <http://www.mil.sk/483/> a <http://www.mil.sk/484/>. Jednou z ich funkcií je aj účasť na vojenských pohreboch, pietnych aktivitách, spomienkových úkonoch, ale i podujatiach reprezentujúcich OS SR.

29 V roku 2011 sa obe hudby zúčastnili dokopy na 131 pohreboch vojakov, v roku 2012 na 119. Pozri bližšie LINCÉNYI, M.: *Vojenské pohreby zabezpečuje Čestná stráž Ozbrojených síl SR*, c. d., s. 10. Ak tento číselný údaj porovnáme s celkovým počtom podaných žiadostí o sociálne zabezpečenie v prípade úmrtia vojaka (priemerne 260–270 žiadostí ročne), tak je evidentné, že vojenská hudba sa zúčastňuje zhruba na tretine takýchto pohrebov.

30 Uvádza ho v svojom príspevku LINCÉNYI, M.: *Vojenské pohreby zabezpečuje Čestná stráž Ozbrojených síl SR*, c. d., s. 13, kde sa vyjadruje k fungovaniu Čestnej stráže OS SR v prípade konania pohrebu v bratislavskom krematóriu.

Zistenia pri výskume však potvrdili určité rozdiely pri výkone čestných sálv. Ak úkon realizuje Čestná stráž OS SR, strieľa predovšetkým z pušky, bežní, radoví vojaci puškami nedisponujú a strieľajú zo samopalov. Strelba má predpísanú formu – jednotlivé strely zaznievajú počas trvania celej hymny.³¹ Aj v tomto úkone sa však môže prejaviť odklon od predpisu, normy, ktorý poukazuje na snahu poukázať na príslušnosť vojaka k špeciálnej jednotke, čo je prípad pohrebu vojaka zo začiatku roku 2014, kedy sa strieľalo zo samopalu tzv. *dávkami*. Túto skutočnosť pokladali aj samotní vojaci z iných útvarov za nezvyklú.³² „*Oni sú iný útvar; to je pluk špeciálneho určenia, možno preto tak strieľali, ale bežne sa dávky zo samopalov pri takej príležitosti nestrieľajú, ale len jednotlivé rany.*“³³

Osobitným prípadom bola posledná rozlúčka so 42 obeťami leteckého nešťastia v roku 2006, ktorá sa konala v športovej hale v Prešove. Strelbu čestných sálv počas štátnej hymny armáda realizovala zo samohybných delostreleckých húfnic Dana.³⁴ Išlo však o výnimočný prípad, osobitosť ktorého pravdepodobne chceli ozbrojené zložky zdôrazniť aj použitím atypickej zbrane v prípade čestných sálv, pričom pravdepodobne snahou bolo dosiahnuť väčší zvukový efekt, než v prípade použitia samopalov.³⁵

V pohrebných úkonoch sa prejavujú aj ďalšie osobitosti vyjadrujúce príslušnosť k špecifickým jednotkám v rámci armády – napr. ak ide o člena leteckej jednotky, nad miestom konania pohrebu prelietavajú vrtuľníky alebo iná vojenská letecká technika. Aj počas oficiálnej rozlúčky v roku 2006 prelietala nad halou vojenská technika (MI 24 a lietadlá L 39 Albatros). Prípady takejto účasti príslušníkov vzdušných síl poznáme už aj z predchádzajúcich období.³⁶

31 Počet strieľajúcich vojakov je rôzny, minimálne však 5. Spravidla počas pohrebu stoja mimo miesta jeho konania, nezabezpečujú iné činnosti, len čakajú na pokyn veliteľa ohľadom strelby. Strieľajú najčastejšie na jednotlivé povely, ak sú vojaci zohraní, tak aj bez povelov, čo je však na základe vyjadrení viacerých informátorov jav zriedkavý, nakoľko bežní, radoví vojaci sa zúčastňujú na pohreboch zriedkavo (napr. jeden z informátorov počas 15 ročnej služby v armáde vykonával úkony pri pohrebe len 2×). Radoví vojaci sa k takejto strelbe dostávajú len ojedinele, častejšie sa s ňou stretávajú príslušníci Čestnej stráže OS SR. Medzi jednotlivými strelami je približne 8 sekundový interval, a sú vyrátané tak, aby ich bolo 15 počas trvania hymny.

32 Pozri bližšie na zdroj: www.teraz.sk/fotodennik/posledna-rozlucka-s-rotnym-patrikom/73307-fotografia.html#/fotodennik/foto (prístupeno 14. 9. 2014), kde sa nachádza aj fotografia vojakov strieľajúcich zo samopalov.

33 Vojak, nar. 1981.

34 Pozri bližšie časopis OBRANA z februára 2006, ktorá sa detailne venuje samotnej tragickej udalosti, ale i smútočným obradom. Časopis dostupný online na <http://www.mod.gov.sk/obrana-2015/>.

35 V prípade tejto tragédie sa konala spoločná oficiálna rozlúčka s obeťami v Prešove (športová hala), na ktorej sa zúčastnili nielen pozostalí obeť, vysokí štátni predstavitelia, zahraniční hostia, ale i množstvo príslušníkov OS SR. Po tejto oficiálnej spoločnej rozlúčke boli zosnulí prevážaní na miesta pochovania (na základe žiadosti a výberu pozostalých), kde sa konali individuálne pohrebné obrady. Na ich zabezpečení sa taktiež podieľala armáda, realizovali s vykonaním všetkých vojenských pôct.

36 Napr. v rokoch 2003 a 2005 zahynuli niekoľkí letci vrtuľníka, pri ich pohrebných obradoch alebo oficiálnych rozlúčkach bola taktiež použitá vojenská letecká technika.

V rámci vojenských pohrebů, týka sa to aj oficiálnych rozlúčok, sa objavujú i ďalšie osobitosti. Zaznamenané bolo napríklad púšťanie určitých piesní. Napr. v prípade úmrtia a následných pohrebných obradov vojakov leteckej katastrofy z roku 2006 zaznievala počas smútočnej oficiálnej rozlúčky pieseň *Birds Of Paradise*, ktorá je vo vojenskom prostredí pokladaná za akúsi neoficiálnu „hymnu“ vojakov slúžiacich v misiách, hráva sa pri ich odchode z misie domov.³⁷ Špecifická pieseň sa taktiež objavuje aj v osobitom type vojenských obradov počas tzv. *ramp ceremony* (ide o pieseň *Amazing grace*), o čom sa zmieňujem bližšie v časti venovanej tejto téme. Súčasťou pohrebných obradov môže byť aj obľúbená pieseň samotného zosnulého, o ktorú môžu požiadať pozostali. Ak je prítomná vojenská dychová hudba, tak v jej podaní zaznievajú rôzne smútočné skladby, vojenské pochody. Opäť ide o osobité prejavy vyjadrujúce príslušnosť k vojenským zložkám a podľa vyjadrení samotných respondentov sú to podstatné zložky podieľajúce sa na konštruovaní pocitu hrdosti na členstvo v nich.

K osobitostiam tejto socio-profesijnej skupiny patria i príhovory predstaviteľov danej komunity, v prípade úmrtia vojaka počas výkonu služby aj významných predstaviteľov armády a štátu, prípadne iných významných účastníkov. Poradie rečníkov sa riadi v tomto prípade diplomatickým protokolom, resp. v prípade vojakov na základe hierarchie hodností.

Vizuálne znaky, ustrojenie a správanie vojakov

Jedným z podstatných charakteristických znakov, ktorý odlišuje vojenský pohreb od nevojenského, je samotná účasť vojakov ustrojených v uniformách, teda základný vizuálny prvok vyjadrujúci príslušnosť jedinca k ozbrojeným silám. Na pohrebe vojaka v činnnej službe je jednoznačne počet takýchto účastníkov značne väčší, v porovnaní s vojenským dôchodcom, resp. vojakom vo výslužbe. Pochopiteľne počet zúčastnených vojakov výrazne klesá v prípade konania pohrebu bývalého vojaka, ktorý už nie je príslušníkom ozbrojených síl (z vojakov sa ho spravidla zúčastňuje najnutnejší personál, ktorý zabezpečuje vojenské pocty, prípadne ešte žijúci bývalí kolegovia dotyčného) a vojenským veteránom. Teda podobne ako i pri „nevojenskom“ pohrebe – vysoký počet zúčastnených zo socio-profesijnej skupiny zosnulého znamená jeho aktívne členstvo v skupine, zosnulého v produktívnom veku.

37 Táto skutočnosť je zrejma z viacerých diskusných fór a debát na rôznych webových portáloch, ale i z vyjadrení informátorov. Pôvodnými interpretmi piesne boli Peter, Sue&Marc, vyšla ako súčasť albumu *Birds of Paradise* v roku 1980. Po jej uvedení na oficiálnej rozlúčke s vojakmi sa z málo známej piesne v radoch laickej verejnosti stal hit hrávaný frekventovane v slovenských rádiách a pri jej počutí si ju mnohí obyvatelia Slovenska podnes spájajú práve s touto tragédiou. Po tejto leteckej tragédii sa poslucháči viacerých rozhlasových staníc dožadovali tejto piesne, stala sa na určitý čas u nás po tomto nešťastí veľkým hitom.

Pre Čestnú stráž OS SR,³⁸ ktorá sa spravidla zúčastňuje vojenských pohrebov vojakov zomrelých počas činnnej služby a niektorých vojenských dôchodcov, je predpísaná slávnostná uniforma, ktorá je rozdielna od oblečenia ostatných vojakov (sivé kabáty, saká, tmavozelené nohavice zasunuté v topánkach). V prípade Čestnej stráže OS SR pri sprevádzaní truhly so zosnulým nesie jeden z vojakov v ruke šabl'u, a to nielen pri samotnom pohrebe, ale i pri privítaní, privádzaní a transporte rakiev zosnulých z lietadla pri prílete do vlasti. Účasť tejto zložky ozbrojených síl sa na pohrebných úkonoch objavuje najmä v prípade úmrtia vojakov počas výkonu služby, to isté sa týka aj vojenskej hudby. Účasť týchto reprezentatívnych zložiek armády signalizuje a navonok demonštruje osobitý typ pohrebu, resp. úmrtia.

Príslušníci armády sa za posledné roky zúčastňujú pohrebov spravidla v poľnej uniforme, tzv. *maskáče*, nakoľko nie všetci disponujú vychádzkovou alebo slávnostnou uniformou. Sú doplnené baretom, v zime bielymi šálmi, v prípade vlajkonosičov, čestnej stráže, resp. nosičov truhly, aj bielymi rukavicami. Majú ich všetci tí, ktorí asistujú pri obrade (napr. nosiči truhly, fotografie, vlajky, podušky s vyznamenaniami...), čo je dôležitý vizuálny znak vyčleňujúci ich od ostatných vojakov zúčastnených na pohrebe. Sú to vojaci určení na jednotlivé obradové úkony, pričom daný jav nespomína smernica, ide o aktivitu mimo noriem.

Čo sa týka zosnulých vojakov, spravidla bývajú oblečení v truhle vo vychádzkovej uniforme, čo však nie je záväzné, záleží to od rozhodnutia samotných pozostalých, ale i od okolností úmrtia – zosnulí počas pobytu v misii sú dopravení do vlasti v takom ustrojení, ako to dovoľujú okolnosti úmrtia a možnosti samotného pobytu v misii (spravidla v poľnej uniforme).

Variabilné je umiestnenie čiapy zosnulého – nielen z údajov kvalitatívneho výskumu, ale i na základe štúdia fotografického materiálu sa môžeme stretnúť s rôznymi spôsobmi manipulácie s ňou počas pohrebných obradov. Najčastejšie je umiestnená v truhle pri zosnulom). Objavujú sa však aj ďalšie iné verzie – umiestnenie na truhle, ktorá je prikrytá štátnou vlajkou, alebo na osobitnej poduške, či na poduške vedľa vyznamenaní. Na tento úkon nie je presný predpis a realizuje sa individuálne, resp. spontánne podľa rozhodnutia veliaceho. Napr. jej nesenie

38 V rámci Ozbrojených síl SR existujú dva samostatné reprezentatívne celky – Čestná stráž OS SR – zúčastňuje sa na reprezentačných aktivitách, ceremonióch, pohreboch a rozlúčkach s obeťami tragických udalostí v OS SR, profesionálnych vojakov zosnulých počas plnenia úloh v OS SR alebo pôsobiacich v zahraničných misiách, taktiež vojenských dôchodcov, ďalej na pietnych aktoch, spomienkach a pod. Druhým je Čestná stráž prezidenta SR, určená na čestné stráženie sídla prezidenta a jeho hostí, vykonávanie vojenských pôct a účasť na slávnostných ceremóniách prezidenta, vysokých štátnych predstaviteľov, zahraničných návštev, členov diplomatických zborov a pod. Odlišujú sa nielen okruhom aktivít a kompetencií, ale aj vizuálne ustrojením a rozdielnymi uniformami. K povinnostiam Čestnej stráže prezidenta patrí aj účasť na pohreboch v prípade vysokých štátnych predstaviteľov, tzv. štátnych pohreboch, ktoré sme zatiaľ v čase existencie SR nemali, ako už bolo vyššie uvedené. Bližšie k týmto špeciálnym zložkám pozri údaje na <http://www.cpsr.mil.sk/13352/> a <http://www.vepba.mil.sk/4395/> (prístupeno 30. 8. 2014).

na truhle bolo zaznamenané pri úmrtí príslušníka pluku špeciálneho určenia (červená baretka), čo opäť možno interpretovať ako snahu zvýrazniť príslušnosť k osobitým jednotkám v rámci OS SR.

Každý vojak zabezpečujúci úkony v rámci pohrebu a rozlúčky, privítacieho ceremoniálu pri transporte zosnulého do vlasti, má čiernu pásku okolo ruky. S týmto vizuálnym znakom sa už takmer nestretávame v civilnom prostredí, vo vojenskom sa však naďalej praktizuje, čo platí aj v prípade mnohých zahraničných armád. Ide pravdepodobne nielen o zvýraznenie osobitej situácie – úmrtia, ale čierna páska primárne odlišuje ustrojenie vojaka v bežnej, každodennej situácii, a v čase smútku, pohrebu. Povinnosť zabezpečiť čierne pásky je uvedená aj v *Usmernení*.

Pri truhle zosnulého určeni vojaci počas celého obradu držia fotografiu zosnulého v ráme, podušku s vyznamenaniami, v niektorých prípadoch bolo zaznamenané aj držanie zarámovaného dekrétu o povýšení³⁹ in memoriam, pod ním môže byť umiestnená aj výložka novej hodnosti. Táto skutočnosť sa realizuje opäť mimo vojenských predpisov – žiaden predpis túto skutočnosť neupravuje, resp. nezmieňuje sa o nej. Po obradoch sa spravidla číta rozkaz nadriadeného o povýšení zosnulého do vyššej hodnosti, či udelení rôznych vyznamenaní in memoriam.

Osobitým vizuálnym znakom, najmä z pohľadu laického pozorovateľa, je i salutovanie. Hoci o ňom nehovorí priamo žiaden predpis a smernica, je súčasťou bežného života v armáde, ale i osobitých obradových situácií, vojenských ceremónií, taktiež vojenských pohrebných úkonov. Vojaci salutujú v momentoch prechodu truhly so zosnulým pomedzi špalier, resp. nastúpených vojakov, ďalej po naložení truhly do vozidla, do lietadla, opätovne počas štátnej hymny a sálv (týka sa to všetkých vojakov prítomných na pohrebe) a i. Tento úkon patrí k základným profesionálnym znakom tejto skupiny a to nielen pri tejto príležitosti.

Prakticky všetky aktivity vojakov na pohrebe sú realizované na povel veliteľa, je tu prítomné pochodovanie pri presunoch, predpísané pohyby tela, pričom podľa informátorov platí neoficiálne pravidlo – nerobiť žiadne „zbytočné“ pohyby, gestá, nedávať najavo akékoľvek zneistenie, únavu, prípadne emócie, ktoré sú v tomto prípade absolútne nežiaduce. Jednou z požiadaviek kladených pri výcviku vojakov reprezentujúcich armádu, ale i základným prvkom charakteristickým pre správanie vojaka, či už vo vojenských, ale i v civilných priestoroch, je maximálna výdrž a neprejavovanie emócií, aj keď ide o extrémne psychicky náročné situácie. Platí to nielen v prípade príslušníkov Čestnej stráže OS SR, ale i vojakov, ktorí sa zúčastňujú vojenských pohrebov. Normované správanie typické pre ostatných účastníkov pohrebov (civilov) – plač, trúchlenie, či prejavy akýchkoľvek emócií, sú v prípade vojakov vykonávajúcich pridelené úkony neprípustné, je od nich vyžadované, aby si zachovávali odstup, aj keď ide o blízkeho priateľa, kolegu. V prípade analyzovaných

39 Spravidla k povýšeniu *in memoriam* dochádza v prípade úmrtia vojakov počas výkonu služby, výcviku a pod.

úkonov je ich funkcia popri vykonávaní určených aktivít, predovšetkým reprezentačná – prezentujú danú socioprofesionálnu skupinu, vyprevádzajú zosnulého, ale s patričným, predpísaným správaním, čo je tiež dôležitý konštitučný prvok imidžu tejto socio-profesionálnej skupiny.

Špecifické úkony súvisiace s úmrtím mimo vlasti (*ramp ceremony* a privítací ceremoniál pri príchode do vlasti)

Osobitnú situáciu prináša pôsobenie vojakov v rôznych zahraničných vojenských misiách. V prípade úmrtia vojaka mimo vlasti OS SR musia zabezpečiť jeho transport do vlasti, resp. v presne vymedzených prípadoch môže ísť aj o dočasné pochovanie na mieste operácie.⁴⁰

Pri úmrtí v zahraničí je úlohou vojakov obliecť a pripraviť zosnulého. Vojenský duchovný vykoná niektoré náboženské úkony (pomodlenie, urobenie znaku kríža na čele, prečítanie náboženských textov...). Pred odvozom do vlasti prebieha tzv. *ramp ceremony* (slangovo v prostredí vojakov nazývaná *rampka*) – špecifický rozlúčkový rituál, ktorého cieľom je obradnou formou vyprevadiť truhlu so zosnulým vojakom do lietadla (k rampe – odtiaľ je odvodený aj jeho názov). Ide o osobitú formu separačného úkonu, ktorý ukončuje pobyt zosnulého vo vojenskom priestore misie. Telo je slávnostnou formou naložené do lietadla za účelom prepravy do vlasti, k pozostalým. Týmto termínom sa v zahraničných armádach pomenúva nielen obradový moment odchodu z miesta misie, ale i prílet lietadla a privezenie dotyčného do vlasti. Naši vojaci pri účastiach na medzinárodných misiách prijali túto obradovú formu rozlúčky podľa vzoru ostatných zahraničných armád. Počas nej sú prítomní zástupcovia všetkých ozbrojených zložiek, ktoré sa na konkrétnej vojenskej misii podieľajú, taktiež samozrejme aj členovia „skupiny“ zosnulého. S mŕtvym sa lúčia aj duchovní viacerých ostatných zúčastnených armád, teda aj naši vojenský duchovní v prípade úmrtia vojaka z iného štátu. Tohto obradového úkonu sa neraz zúčastňujú doslova stovky vojakov, ktorí sú nastúpení v predpísaných formáciách v priestore letiskovej plochy.

Truhlu prenášajú 6 vojaci, je položená na podstavci počas rozlúčkového úkonu, pokrytá štátnou vlajkou. Základnými zložkami sú príhovory veliteľov, čítanie životopisu zosnulého, rozlúčkové modlitby, požehnanie duchovnými, pieseň *Amazing*

40 Túto skutočnosť definuje služobná pomôcka *Pohrebné záležitosti v ozbrojených silách Slovenskej republiky*. Uvádza aj možnosť dočasného pochovania v priestore operácie, ktoré je však hraničnou a poslednou možnosťou z dôvodu ohrozenia zdravia, morálky, keď už nie je iná možnosť. V takých prípadoch platia predpisy, že vojaci OS SR musia byť pochovaní na mieste zvlášť od vojakov iných koalíčných armád, taktiež aj od nepriateľských vojakov. Aj v takomto prípade by mal byť vykonaný pohrebný obrad za účasti vojenského duchovného. Platia opäť presné predpisy pre vytyčenie dočasného pohrebiska. Následne, ak to už situácia dovoľuje, sa počíta s exhumáciou a transportom do vlasti.

grace,⁴¹ minúta ticha, štátna hymna, vyprevadenie tela k útrobám lietadla. Počas nakladania rakvy znejú sirény, nastúpené jednotky vojakov všetkých zúčastnených vojsk salutujú. Ako je evidentné z obrovského množstva voľne prístupného fotografického materiálu z prostredia rôznych zahraničných armád,⁴² počas tohto ceremoniálu každá armáda používa svoje osobité formy a špecifické národné, resp. štátne prejavy, statusové symboly, osobité formy prevedenia niektorých vonkajších, formálnych javov (napr. použitie špecifických hudobných nástrojov, typických pre tú-ktorú kultúru – gajdy, bubon, rôzne signálne nástroje... – predvádzanie bojových umení v špecifických odevoch počas tohoto rituálu, formovanie sprievodu pozostávajúceho z rôznej bojovej techniky tej-ktorej armády, rôzne dekorácie a úpravy povrchu truhly – kvetinové dekorácie, ľubovoľné umiestňovanie vojenskej pokrývky hlavy, rôzne spôsoby transportu a nesenia truhly, nesenie (vystavenie) fotografie a vyznamenaní zosnulého, prezentovanie rôznych typov zástav nesných na žrdi, vystavenie osobných vecí a výstroje daného vojaka – napr. jeho topánok a prilby...). V prostredí našich ozbrojených síl ide o relatívne nový prvok, ktorý sa objavil v súvislosti s pôsobením našich vojakov v zahraničných misiách.

Pri príchode do vlasti sa realizuje *pietny akt privítania zosnulého*, ktorý sa môže vykonať buď na hraničnom priechode, najčastejšie však na letisku. Pred jeho začiatkom, podobne ako pred pohrebom, truhlu zakryjú štátnou vlajkou, pričom priebeh je nasledovný:

- a) *zhromaždenie najbližších pozostalých,*
- b) *zhromaždenie predstaviteľov vlády SR a OS SR,*
- c) *nastúpenie čestnej stráže a vojenskej hudby,*
- d) *napochodovanie čestnej stráže (nosiči schránky) k lietadlu (vozidlu), pred vynešením pozostatkov čestná jednotka vzdáva poctu a vojenská hudba hrá smútočný chorál,*
- e) *príchod nosičov pred nastúpenú čestnú jednotku so zástavou a predstaviteľov vlády SR a OS SR,*
- f) *odohranie štátnej hymny SR,*
- g) *naloženie pozostatkov do pohrebného vozidla, vojenská hudba hrá smútočný chorál,*

41 Ide v zahraničí o veľmi známu kresťanskú hymnickú pieseň, napísanú anglickým poetom v 18. storočí. Je rozšírená najmä v USA a v anglofónnych krajinách, pričom prezentuje vyjadrenia o hĺbke viery v boha, motívy odpustenia. Najmä v USA je neraz súčasťou pohrebných obradov, pričom našla si svoj priestor aj v armádnom prostredí a je spájaná práve s úmrtím a rozlúčkovými rituálmi s vojakmi.

42 Fotografie z týchto momentov sú prístupné na obrovskom počte rôznych webových portálov, ktoré sa aktivizujú zadaním slovného spojenia *ramp ceremony* do vyhľadávača. Z množstva materiálu pre ilustráciu vyberám aspoň niektoré. Pozri bližšie napr. na <http://www.abc.net.au/news/2012-11-26/ramp-ceremony-for-corporal-scott-smith/4392574>, alebo <http://thebrigade.com/2010/10/08/photos-of-the-day-friday-firepower-step-aside-sit-down-and-just-say-thank-you-6-hq-photo/> (prístupeno 14. 9. 2014).

h) *odvoz pozostatkov do určeného zariadenia Úradu pre dohľad nad zdravotnou starostlivosťou SR, za účelom vykonania súdnej pitvy a vystavenia oficiálneho „Úmrtného listu“*.⁴³

Tento pietny akt realizujú najreprezentatívnejšie zložky OS SR – Čestná stráž OS SR, vojenská dychová hudba, za účasti najvyšších štátnych predstaviteľov a vojenských elít, vojenských duchovných, samozrejme aj pozostalých. Nezanedbateľným vizuálnym znakom pri privezení vojaka do vlasti je aj inštalovanie červeného koberca, ktorý je prestretý od východu z lietadla spravidla až po auto odvážajúce rakvu z priestoru letiskovej plochy. Zdôrazňuje výnimočnosť tejto situácie. V tomto momente sa vyžaduje presný postup podľa smerníc, nie je tu priestor na žiadne iné aktivity. Po naložení truhly do vozidla, jeho vyprevadení z letiskovej plochy, zúčastnení predstavitelia štátu a armády kondolujú pozostalým (bývajú najčastejšie umiestňovaní v blízkosti vozidla určeného na transport truhly z letiskovej plochy). Táto časť obradov je formálne prísne normovaná, ide o jednu z nutných oficiálnych, ktorá nesmie v prípade úmrtia vojaka a jeho transporte do vlasti chýbať. Sú na ne pozývané aj médiá, ktoré dokumentujú celý jej priebeh. Tieto momenty sú pre armádu, zároveň aj pre štát, akousi „výkladnou skriňou“, prezentáciou možnosti zastúpenia tých najreprezentatívnejších zložiek, materiálne-technického vybavenia, ale i prezentáciou vrcholových predstaviteľov štátu a daného rezortu. Pre pozostalých však veľmi ťažkou situáciou, kedy majú prvú, veľmi krátku možnosť byť v blízkosti, i keď zatvorenej rakvy svojho blízkeho. Po vykonaní týchto úkonov je telo zosnulého prevážané do lokality konania pohrebu, vybranej na základe želania pozostalých, kde sa odohráva samotný pohrebný obrad.

Problematika vojakov-samovrahov

Ako už bolo prezentované v úvode, vychádzam z predpokladu, že v prípade armády ide o prostredie s vysokým stupňom normatívnosti, značnou mierou kontroly inštitucionalizovaného charakteru, prísnyim dodržiavaním postupov a predpisov pri realizácii jednotlivých úkonov. Na viacerých miestach bolo poukázané na niektoré skutočnosti naznačujúce odklon od predpisov, či javy, ktoré predpisy v danom spoločensktve nedefinujú, neobsahujú. Najevidentnejšie sa však táto problematika prejavila v prípade pohrebu vojaka-samovraha.

V rámci realizácie výskumu bolo prekvapivým zistenie, že vo vojenskom prostredí je doposiaľ sankcionovaný vojak v činnnej službe, ktorý spácha samovraždu – toto opatrenie vychádza zo zákonného usmernenia,⁴⁴ na základe ktorého vojenský pohreb v celom rozsahu príslušný služobný úrad neposkytne, ak bolo úmrtie

43 Zdroj: *Pohrebné záležitosti...* – pozri v závere uvádzaný zoznam zdrojov.

44 Ide o zákon č. 328/2002 Z. z. Zákon o sociálnom zabezpečení policajtov a vojakov.

spôsobené sebapoškodením.⁴⁵ Podľa platných zákonov a z nich vychádzajúcich smerníc, nesmie mať takýto zosnulý pohreb s vojenskými poctami, taktiež ani nedochádza k preplateniu nákladov na pochovanie pozostalým do výšky určenej zákonom. Pozostalí vojaka-samovraha nemôžu predložiť žiadosť na Vojenskom úrade sociálneho zabezpečenia so žiadosťou o poskytnutie kompenzácie výdavkov na pohreb, či zabezpečenie vojenského pohrebu na náklady OS SR.

Je zaujímavé, že hoci katolícka cirkev zmiernila, resp. úplne zrušila voči samovrahom viaceré obmedzenia a zákazy týkajúce sa vykonania riadneho pohrebného obradu už po druhom vatikánskom koncile,⁴⁶ vo vojenskom prostredí naďalej niektoré obmedzenia existujú. Viacerí príslušníci OS SR tento stav interpretovali ako dôsledok usmernenia, ktoré vychádza z príslušného zákona. V rámci výskumu sa nepodarilo zistiť dôvody tohto stavu, nedokázali ho interpretovať ani samotní informátori-vojaci. Pravdepodobne nikto z kompetentných zatiaľ nenavrhol, ani sa nedožadoval zmeny v tomto stave, ktorý pretrváva zo starších období fungovania armády.

Zaujímavým však bolo ďalšie zistenie, že ani táto okolnosť úmrtia úplne nevylučuje prejavy príslušnosti k armáde zakomponované do pohrebných obradov. Takýto vojak by nemal mať podľa zákona nárok na vojenské pocty a využívanie štátnych symbolov počas obradu. Poznatky z výskumu však dokladajú účasť vojakov na pohrebe v uniformách, najmä z roty, útvaru, ktorej bol zosnulý súčasťou. Napriek jasným smerniciam jednotliví respondenti uvádzali realizáciu niektorých vojenských pôct, ako prikrytie truhly štátnou vlajkou, ktorú obradne podľa zaužívaného postupu na konci obradu zložia, čestnú stráž a vojakov stojacich okolo truhly, podušku s vyznamenaniami, držanie fotografie zosnulého, nesenie štátnej vlajky na žrdi, ktorú drží čestná stráž opodiaľ rakvy. Na margo absencie strelby počas pohrebu pri samovrahovi sa jeden z vojakov vyjadril: „*On sa zastrelil, tak to by bolo také nevhodné strieľať ešte aj na pohrebe.*“⁴⁷

Veliteľ (alebo zástupca zamestnávateľa) sa však môže zúčastniť a vystúpiť so smútočným príhovorom za túto profesijnú organizáciu. Čiže z pohľadu nezainteresovaného laického pozorovateľa ide po formálnej stránke o takmer identický pohreb ako v prípade preukazovania plných vojenských pôct. Vojaci môžu byť účastní na pohrebe, ale deje sa tak len v čase ich osobného voľna, teda ich účasť nie je realizovaná na základe rozkazu nadriadeného. Idú tam dobrovoľne, z osobných dôvodov, a ak vykonali zosnulému kolegovi aspoň niektoré zo spomínaných vojenských

45 Zákon presne definuje okolnosti, za ktorých nemôže byť daná služba a úkony poskytnuté. Pozri bližšie zákon č. 328/2002 Z. z., v § č. 71, odsek 2, pričom dôvody neposkytnutia sociálneho zabezpečenia v tomto prípade definuje bližšie § 6, odsek 7.

46 Konal sa v rokoch 1962–1965, jedným zo záverov bola aj reforma liturgie, taktiež problematiky dotýkajúcej sa samovrahov a ich pochovávaní, zmiernenia sankcií voči samovrahom vo forme.

47 Muž, nar. 1975.

pôct, považovali svoje konanie za niečo, čo nie je proti predpisom. Pohreb s týmito prejavmi sa teda koná aj bez oficiálnych žiadostí pozostalých o pohreb, bez vydania rozkazu. Vojski to interpretovali ako ich slobodné rozhodnutie, pričom príslušnosť k ozbrojeným zložkám môžu prezentovať aj mimo služby, teda v čase osobného voľna (napr. nosenie uniformy je povolené aj mimo služby).

Obmedzenia a absencia niektorých vo vojenskom prostredí zaužívaných obradových úkonov sa vyskytujú aj v prípade vojaka-samovraha počas účasti na zahraničných misiách. Hoci takáto situácia v prípade vojakov OS SR za sledované obdobie nenastala, ide o jav zaznamenaný u iných armád, pričom naši vojaci sa s ním stretávajú počas pobytu v zahraničných misiách: „*Takíto vojaci, samovrahovia sú odprevadení na rampke⁴⁸ osobitne. Bez pocty a vojenského pozdravu, bez piesní a životopisu.*“⁴⁹

Aj v rámci pohrebu vojaka-samovraha možno dokladovať existenciu osobitých prejavov. Počas výskumu v jednom z takýchto prípadov informátor uvádzal, že vojaci, najbližší kolegovia, si strhli výložky z uniforiem hodili ich po spustení truhly do hrobu vojaka. Jeden zo zúčastnených interpretoval tento úkon nielen ako prejav smútku za kamarátom, ale i spôsob manifestovania určitého protestu voči spôsobu, ako riešil svoju životnú situáciu – „... že to mohol vyriešiť aj inak, tie problémy čo mal, nie samovraždou...“⁵⁰ Z pohľadu etnológa možno daný úkon interpretovať ako prejav smútku, spolupatričnosti a kolektívnej súdržnosti daného kolektívu, ale i určitú formu „obetovania“, darovania čohosi, čo prezentuje status dotýčajúcich jedincov – výložka je znakom vyjadrujúcim hierarchiu, zaradenie, pozíciu člena v tejto komunite, ide o jeden zo základných statusových symbolov v danej komunite.

Cirkevný pohreb verzus civilný

Zaujímavou témou v rámci sledovanej problematiky je zastúpenie cirkvi na realizovaní jednotlivých úkonov v súvislosti s úmrtím vojaka, vôbec pomer cirkevných voči necirkevným pohrebom. Počas totalitného režimu išlo v prípade armády o sektor, ktorý vyžadoval ateistické postoje svojich členov, týkalo sa to i pohrebov vojakov. Po zmene režimu a vzniku samostatnej SR Rímskokatolícka cirkev tu začala opätovne pôsobiť. Stalo sa tak takmer po polstoročí jej absencie v armáde⁵¹ na základe uznesenia vlády, ktorá schválila Konceptiu duchovnej a náboženskej služby v Armáde SR.⁵² 1. februára 1995 vznikol Úrad vojenských duchovných, ktorý

48 Slangovým výrazom *rampka* vojaci pomenúvajú *ramp ceremony*, čiže obradovú rozlúčku so zosnulým vojakom na rampe lietadla.

49 Citát z materiálu vojenského duchovného OS SR, účastného na zahraničnej misii. Dostupné na <http://www.mosr.sk/ramp-ceremony/>.

50 Muž, nar. 1977.

51 Duchovná služba v armáde bola u nás zrušená po roku 1948.

52 Uznesenie vlády SR č. 1014, MO SR, Bratislava 1994. Pozri bližšie materiál UJLACKÉHO, T.:

zanikol vznikom *Ordinariátu ozbrojených síl a ozbrojených zborov* v roku 2003. Jeho cieľom je poskytovať duchovnú službu katolíckym veriacim v ozbrojených silách, ozbrojených zboroch a v záchranných zboroch (hasiči, horská služba), teda v rezortoch obrany, vnútra, spravodlivosti, a ich rodinným príslušníkom⁵³ prostredníctvom rímskokatolíckych a gréckokatolíckych duchovných.⁵⁴ Duchovní ostatných cirkví spadali pod *Úrad ekumenickej pastoračnej služby* (evanjelici a. v., duchovní reformovanej cirkvi a i.), premenovaný neskôr na *Ústredie ekumenickej pastoračnej služby*.⁵⁵ Duchovní sú od roku 2001 prítomní s našimi vojakmi aj v zahraničných misiách.

Na základe výskumu možno skonštatovať, že predstavitelia jednotlivých cirkví, najmä však rímskokatolíckej,⁵⁶ sa výraznou mierou podieľajú na zabezpečovaní pohrebov vojakov, ale aj množstva ďalších aktivít v armádnom priestore (pietne akty, spomienkové úkony, odhaľovanie a inštalovanie pamätných tabúl, miestností, rôzne slávnosti v armáde, náboženské púte...). Jednotlivé útvary vybudovali v rámci vojenských priestorov niekoľko desiatok bohoslužobných a pastoračných miestností, kaplniek, zriadené boli aj vojenské farnosti.⁵⁷

Všetci respondenti zahrnutí do výskumu zhodne deklarovali, že sa za posledné desaťročie stretali v praxi len s cirkevnými vojenskými pohrebnými (pohrebné obrady

Masmédiá v duchovnej službe v ozbrojených silách na Slovensku vo svetle učenia cirkvi po II. vatikánskom koncile. Dizertačná práca. Katolícki Uniwersytet Lubelski, Wydział Teologii, Lublin 2003, s. 51.

- 53 Vojenské ordinariáty sú priamo podriadené Svätej Stolicy a riadi ich Kongregácia pre biskupov. Centrálny dohľad, bezprostredné riadenie a personálne otázky diecéz ozbrojených síl a záchranných zborov má na starosti koordinačný orgán kongregácie, ktorým je Centrálny úrad pre riadenie vojenských ordinariátov. Bližšie pozri štatút ordinariátu na <http://www.ordinariat.sk/statut-ordinariatu-ozbrojenych-sil-a-ozbrojenych-zborov-sr/>.
- 54 Podrobnejšie k histórii duchovnej služby v prostredí armády, ale i jej opodstatnenie, zmysel a celkové poslanie v armáde pozri prácu: UJLACKÝ, T.: *Masmédiá v duchovnej službe v ozbrojených silách na Slovensku vo svetle učenia cirkvi po II. vatikánskom koncile*, c. d. v príslušnej kapitole.
- 55 Pozri bližšie štatút Ústredia ekumenickej a pastoračnej služby, kde je v Kapitole IV, čl. 28 presne uvedené pomerne zastúpenie duchovných jednotlivých u nás registrovaných cirkví v tomto ústredí. Informácie dostupné na <http://www.ustreps.sk/statut-ustredia-eps-v-os-sr-a-oz-sr/> (prístupeno 10. 5. 2014).
- 56 Počet duchovných z radov jednotlivých cirkví v rámci pôsobenia v armáde zohľadňuje údaje zo sčítania ľudu, preto je počet rímskokatolíckych kňazov v armádnom sektore najviac. Napr. v roku 2012 v *Ordinariáte* pôsobilo celkom 56 kaplánov (21 vojenských, 14 policajných, 3 hasičských, 19 väzenských). Siedmi z nich boli rehoľní kňazi a 17 kňazi gréckokatolíckej cirkvi. Ordinariát mal 39 farností. Údaje od autora ŽIAK, J.: *Sú tam, kde ich potrebujú*. Obrana, 2012, č. 4, s. 46.
- 57 Napríklad podľa údajov z časopisu Obrana (UJLACKÝ, T.: *5 rokov*. Obrana, č. 3/2008, s. 32) *Ordinariát ozbrojených síl a Ozbrojených zborov SR* mal po 5 rokoch fungovania (v roku 2008) 40 duchovných, z toho 16 v samostatných vojenských zložkách. Bolo zriadených 30 farností a 10 duchovných správ. Vybudovalo sa 29 pastoračných miestností a vojenských, väzenských a policajných kaplniek. 11 vojenských kaplánov zabezpečovalo duchovnú službu v zahraničných misiách v Eritrei, Kosove, na Cypre a v Iraku. Za 5 rokov bolo podľa zápisov v matrikách vyslužených 494 krstov, 225 sviatostí birmovania, 179 prvých svätých prijímaní, 202 sviatostí manželstva a 180 pohrebov.

môže realizovať vojenský duchovný, alebo nevojenský, teda „civilný“), len jeden informátor uviedol necirkevný pohreb, išlo však o vojenského dôchodcu, teda vojaka, ktorý prežil podstatnú časť svojho profesijného života v režime podporujúcom ateistický svetonázor. V praxi sa však aj vojenský duchovní stretávajú so situáciou, kedy sú mnohí vyslúžilí vojaci deklarujúci počas života svoje ateistické postoje, pochovávaní duchovnými („... *potom takú „všeobecnú“ reč na pohrebe mávam...*“).⁵⁸

Taktiež všetky dostupné správy z médií (ide o vojakov, ktorí zahynuli počas výkonu povolania, či už doma alebo v rámci zahraničných misií) za posledné zhruba desaťročie, potvrdzujú v prípade vojakov cirkevné pohrebné obrady, spravidla realizované vysokými vojenskými cirkevnými hodnosťami.⁵⁹

V rámci výskumu som sa snažila dokladovať túto skutočnosť aj relevantnými štatistickými údajmi. Z viacerých zdrojov rezortného ministerstva a OS SR som však zistila, že takéto údaje tento sektor centrálnе neeviduje, podobne ako i v prípade počtu vojenských pohrebov (pozri poznámku č. 21). Na deklarovanie výrazného zastúpenia cirkví pri realizácii pohrebných obradov uvádzam údaj získaný od rímskokatolíckeho duchovného z armádneho prostredia, ktorý potvrdil, že zo 42 pohrebov po tragickej leteckej havárii v roku 2006, bolo 38 cirkevných. Aj tento údaj dokladá silné pozície cirkví vo vojenskom prostredí, a to nielen v prípade pohrebných obyčají, ale i množstva ďalších aktivít, ktoré v tomto sektore predstavitelia jednotlivých cirkví zastrešujú, prípadne sa na nich zúčastňujú. Okrem vyššie zmieňovaných aktivít boli zaznamenané aj ďalšie, ako napr. posvätenie techniky, vyprevádzanie vojakov na misie, účasť duchovných na zahraničných misiách, trojkráľové požehnanie priestorov Ministerstva obrany SR, ale aj priestorov rôznych útvarov v rámci celej SR a pod., spomienkové a pietne aktivity počas rôznych termínov a i.

Napriek neúplným a len čiastočným informáciám z realizovaného kvalitatívneho výskumu však možno vysloviť záver, že v súčasnosti je u nás prevažná väčšina vojenských pohrebov cirkevných, čo korešponduje s percentuálnym zastúpením cirkevných pohrebov na Slovensku na celkovom počte pohrebov.⁶⁰

58 Vyjadrenie jedného z vojenských duchovných, zapojených do výskumu.

59 Mnoho takýchto pohrebných obradov vykonal priamo Mons. František Rábek, v novodobej histórii Slovenska prvý pápežom vymenovaný vojenský biskup-ordinár *Ordinariátu OS a OZ SR*.

60 T. Vítková uvádza za posledné roky údaj 85% cirkevných pohrebov zo všetkých realizovaných pohrebov na Slovensku (údaje do roku 2010), od roku 1991 po súčasnosť sa podiel cirkevných pohrebov z celkového počtu pohrebov pohybuje v rozmedzí od 92% do 85%. Pozri bližšie VÍTKOVÁ, T.: *Posmrtný život a pohrebné rituály na Slovensku*. Magisterská diplomová práca. Masarykova univerzita, Fakulta sociálnych štúdií, Katedra sociológie, Brno 2013.

Záver

Po vzniku samostatnej armády Slovenskej republiky sa aj v tomto prostredí vytvoril priestor pre existenciu a kreovanie osobitných aktivít, rituálnych úkonov, ktoré patria k špecifickým prejavom sledovanej skupiny. Nadviacali jednak čiastočne na vojenské tradície z predchádzajúcich období, ale začali sa objavovať nové javy, ktoré korešpondovali so spoločensko-politickými zmenami, internacionalizácii tohto prostredia, ale i celkovým poslaním a smerovaním ozbrojených síl v spoločnosti. Dotýkajú sa významných momentov jej života, rytmizujú ho, ale i prezentujú tento sektor pre civilnú, nevojenskú časť obyvateľstva. Zintenzívnením nasadenia našich vojakov do medzinárodných vojenských misií vzrástlo reálne ohrozenie ich života, pričom armáda bola nútená pripraviť na túto situáciu aj po obradovej stránke. Zaznamenané boli niektoré nové prvky, etablované v prostredí našej armády, ktoré sú preberané z prostredia zahraničných armád (*ramp ceremony*, ceremoniál privítania zosnulého vo vlasti, neoficiálne „hymny“...).

Ako vidieť z viacerých príkladov, toto profesijné spoločenstvo žije vlastným osobitým životom, sprevádzaným špecifickými prejavmi, ktoré sa týkajú nielen každodenných, ale aj výnimočných udalostí. Platí to aj v prípade úmrtia jeho člena, kedy dochádza k realizácii množstva osobitých prejavov, relatívne stabilných, zadefinovaných legislatívnymi normami a služobnými predpismi. Na druhej strane kvalitatívny výskum vo viacerých prípadoch deklaroval existenciu neoficiálnych, neformálnych a spontánnych aktivít, ktoré prezentujú dané spoločenstvo na verejnosti, status ich členov, zároveň sú vyjadrením spolupatričnosti, empatie, zdieľania trúchlenia, ale i snahou zdôraznenia výnimčnosti danej situácie. Objavujú sa aj prvky, ktoré sú výsledkom snahy o poukázanie na osobitého príslušníka tejto komunity, príslušnosť k užšej, špecifickej skupine v rámci armády, či osobitého spôsobu úmrtia (pri výkone povolania).

Príspevok prezentoval viacero úkonov, ktoré sú realizované nielen nad rámec (mimo) platných noriem a predpisov, ale aj ako výsledok ich nedodržania, či porušenia. Podobné príklady uvádza aj Adam Votruba⁶¹ v prípade ustrojenia vojakov povinnej základnej vojenskej služby, ktoré využívali niektorí na demonštrovanie hierarchizácie, v rôznej miere tolerované aj samotnými veliteľmi. Aj v problematike pohrebných obyčají nachádzame viacero príkladov spontánnych, neoficiálnych úkonov, ktoré prísne stanovené, striktné normy nepredpisujú. Uvedený bol celý rad takýchto príkladov, pričom existuje predpoklad, že detailnejší výskum na oveľa širšej vzorke respondentov by priniesol ďalšie, pre etnológa zaujímavé podoby.

Čo sa týka aktivít mimo oficiálne nastavených nariadení, jednotliví respondenti sa vyjadrovali, že viaceré skutočnosti, najmä tá, či bude vynaložená osobitá snaha v podobe nejakého špecifického úkonu, aj mimo oficiálne predpísaných, záleží od samotného veliteľa, ale i vojakov, od vzťahov medzi vojakmi a zosnulým.

61 Pozri jeho prácu k vybraným prejavom zo života vojenskej komunity VOTRUBA, A.: *Kultura vojaků základní služby*, c. d., s. 48.

V tomto prostredí sa realizácia jednotlivých úkonov odvíja od hierarchie vychádzajúcej z jednotlivých hodností – napr. špecifické úkony vykonáva vždy najvyššia zúčastnená hodnosť (napr. odovzdávanie štátnej vlajky pozostalým), hierarchia platí napr. aj v rámci vlajok pri vytvorení miesta na smútočnú zástavu, ale aj čo sa týka konkrétnej osoby zomrelého – najvyššie pocty, účasť najvyšších predstaviteľov armády, štátu, zastúpenie najreprezentatívnejších zložiek OS SR sa uplatňujú v prípade vojaka v aktívnej službe, ktorý zahynul počas výkonu povolania alebo výcviku (či už doma alebo ako účastník zahraničných misií). Na nižšom stupni v tomto zmysle stoja pohreby vojenských dôchodcov, a nakoniec pohreby veteránov. Taktiež platia rozdiely podľa hodností v rámci vojenských dôchodcov, ktoré sa odvíjajú od hodnosti dotyčného – boli zaznamenané mierne rozdiely pri pohrebe osoby v hodnosti generála.

Z výskumu vyplynuli evidentné snahy armády (štátu, resp. jeho predstaviteľov) prezentovať smrť vojakov, ktorí zahynuli počas realizácie úloh v zahraničných misiách, vyplývajúcich teda zo štátnych záujmov, ako smrť „inej kategórie“, možno povedať „tej najvyššej“ a tomu zodpovedajú aj maximálne starostlivo pripravované pohrebné obrady, na ktorých sa armáda prezentuje. To isté sa týka i obradových aktivít, ktoré im predchádzajú (*ramp ceremony*, privítací ceremoniál na letisku a pod.).⁶² Práve pri takýchto pohreboch, smútočných rozlúčkach, je príprava najdôkladnejšia, zúčastňujú sa jej nielen najvyšší štátni a armádni predstavitelia, ale aj najreprezentatívnejšie zložky armády (Čestná stráž OS SR, vojenská hudba, najvyšší štátni predstavitelia, vojenský cirkevní hodnostári, zahraniční hostia, značný počet vojakov v uniformách, a to nielen ako súčasť čestnej stráže, ale i ako radových účastníkov...).

V takýchto prípadoch dokonca výskum potvrdil aj zmenu priestoru realizácie pohrebných obradov na zdôraznenie výnimočnosti danej situácie (zmena priestoru v prípade pohrebu vojaka v dôsledku očakávania významných hostí, výber reprezentatívnejšieho priestoru – kostola, namiesto domu smútku, hoci v bežných prípadoch pohrebov sa v kostole pohreby v danej lokalite nekonávajú).⁶³

Podobne ako aj v prípadoch úmrtia vojakov základnej vojenskej služby, známe zo starších období jej fungovania, aj v prípade vojakov-profesionálov sa naďalej vyskytujú prípady kombinácie prvkov pohrebného obradu patriacich k prejavom

62 Vyjadrenie predstaviteľa Generálneho štabu Ozbrojených síl SR Petra Vojteka pre médiá po pohrebe vojaka v roku 2013, ktorý zahynul počas výkonu služby na misii v Afganistane. „*Bol to vojenský pohreb, ktorý robíme pre vojakov, čo zomrú počas výkonu služby alebo v prípade, že sú výsluhoví dôchodcovia a rodina vyjadri žiadosť, aby boli pochovaní s vojenskými poctami. Samozrejme, nie je to vždy za účasti najvyšších predstaviteľov štátu tak, ako to bolo dnes. Toto bolo niečo mimoriadne, zomrel nám vojak v bojovej akcii, v bojovom nasadení, rukou protivníka a preto je tomu venovaná aj takáto mimoriadna pozornosť. Za takéto činy a pri takýchto mimoriadnych príležitostiach sú vojaci in memoriam odmeňovaní.*“ Dostupné na http://www.tvnoviny.sk/domace/1686584_v-turzovke-sa-rozlucili-so-zabitym-catarom-danielom-kavuliakom (prístupeno 14. 8. 2014).

63 Napr. prípad pohrebu vojaka v Turzovke v roku 2013.

jeho civilného, nevojenského života, v súčinnosti s vojenskými zložkami pri pohrebe vojakov (napr. prípad účasti Čestnej stráže OS SR v kombinácii s miestnou dychovou hudbou z danej lokality, miestny, nie vojenský duchovný vykonal obrad s participáciou armády a prejavovaním všetkých vojenských pôct; nesenie truhly civilnými osobami, kamarátmi zosnulého, popri nich ich kráčala čestná vojenská stráž...).

Významnou súčasťou života tejto komunity sú aj termíny, príležitosti, osobitý komplex rituálnych úkonov dotýkajúcich sa nielen dávnejších historických udalostí, vojnových konfliktov a s tým súvisiacim uctením si pamiatky zosnulých, ale i mnohé pietne akty, spomienkové úkony súvisiace s nedávno zosnulými vojakmi vo výkone služby. Ide o aktivity, pri ktorých je hlavným stimulom ich vzniku smrť vojaka (vojakov). Smrť je v takých prípadoch základným podnetom na vytvorenie osobitého *vojenského kalendárneho* obradového cyklu, nakoľko či už v ozbrojených silách ako celku, alebo v niektorých útvaroch, do ktorých dotýčný patrila, sa tieto termíny spájajú práve s pietnymi, obradovými momentmi. Majú svoju relatívne stabilnú štruktúru (oficiálnu, formálnu vojenskú a náboženskú časť), ale i neformálne a spontánne aktivity samotných vojakov, členov ozbrojených síl. Úmrtie je tak jedným zo základných stavebných prvkov, ktoré konštruujú, popri ostatných faktoroch, ročný cyklus aktivít a ceremoniálnych podujatí v tomto prostredí, pričom samozrejme dôležitosť jednotlivých termínov závisí jednak od množstva obetí, resp. okolností ich úmrtia, príslušnosť, či nepríslušnosť k danému útvaru a pod. Pochopiteľne v tomto kontexte je v rámci OS SR najvýznamnejším termínom 19. január, ktorý je od tragickej havárie vojenského lietadla so 42 obeťami každoročne spájaný s pietnymi spomienkami pri pamätníkoch na počesť zosnulých pri tragickom leteckom nešťastí (či už priamo v obci Hejce v Maďarsku, alebo v zalesnenom kopci, kde k tragédii došlo), ale i v jednotlivých útvaroch, či v rámci centrálnych inštitúcií daného sektora. Táto oblasť je veľmi širokou problematikou, ktorá by si určite do budúcnosti zaslúžila detailnú pozornosť minimálne v podobe podrobne rozpracovanej štúdie.

Z funkčného hľadiska v prípade realizácie vojenských pôct v rámci pohrebných obradov ide o separačný úkon z toho prostredia, spoločnosti, ktorý však na druhej strane spĺňa veľmi dôležitú manifestáciu príslušnosti zosnulého k danej skupine, prezentovanie jeho statusu, ale i prejavov osobných vzťahov, sympatií a spolupatričnosti užšieho okruhu členov tejto skupiny. Okrem vonkajších, formálnych znakov, sú aj samotné pohrebné obrady, rozlúčky, či ďalšie v príspevku popisované aktivity, veľmi dôležitým nástrojom konštruovania skupinovej identity.

Na základe poznatkov z terénneho výskumu je evidentné, že vo viacerých prípadoch došlo v súvislosti so špecifickým statusom zosnulého (príslušník OS SR, ale i okolnosťami úmrtia – smrť počas výkonu služby, v zahraničnej misii) k zmene zaužívaného miesta realizácie pohrebných obradov. Potvrdili sa už staršie

konštatovania,⁶⁴ že status zosnulého má nielen podstatný vplyv na formálnu stránku pohrebu, ale i na zmenu miesta konania obradu, resp. časti obradu, vybočenie zo štandardného modelu realizácie pohrebných úkonov.⁶⁵

Ďalším veľmi dôležitým záverom je konštatovanie silných pozícií cirkví v tomto priestore, čo sa týka pomeru cirkevných a necirkevných pohrebov. Jednotlivé cirkvi a duchovní začali pôsobiť v tomto sektore opätovne po zmene režimu na začiatku 90. rokov 20. storočia, pričom okrem týchto obradových momentov duchovní participujú na celom rade ďalších aktivít v prostredí armády, či už v rámci každodenných situácií, ale i slávnostných, ceremoniálnych podujatí.

Prostredníctvom úmrtia vo viacerých prípadoch nastáva ritualizácia a sakralizácia nielen priestorov, ktoré sú spravidla súčasťou vojenských objektov (budovanie siení cti a slávy, pamätné tabule, nástenky...), a teda laickej, civilnej verejnosti spravidla nedostupné. Na základe týchto udalostí dochádza i k sakralizácii času – termíny tragických úmrtí vojakov v aktívnej službe sú príležitosťami na konanie rôznych pietnych a spomienkových aktivít, návštevu konkrétnych miest nešťastí za účasti predstaviteľov armády, štátu, ale i niektorých spontánnych aktivít a prejavov, ktoré majú za cieľ pripomenúť a uctiť si pamiatku zosnulých vojakov, priateľov, príslušníkov ozbrojených síl (napr. nielen náboženské obrady v rámci útvarov, ale i športové podujatia, memoriály na počesť konkrétneho zosnulého a i.).

Smrť a následné pohrebné obrady, ale i pietne akty a spomienkové úkony za zosnulých (konávajú sa aj s odstupom niekoľkých rokov v súčinnosti s útvarom, kam dotýčny zosnulý patrila) sú, okrem iného, aj významným činiteľom budovania identity skupiny, manifestovaním príslušnosti k nej, prezentovaním jej určitého kultúrneho a symbolického kapitálu, ale i významným javom slúžiacim na upevňovanie vzájomných vzťahov, prejavom úcty zosnulým vojakom, ich rodinným príslušníkom, taktiež priestorom na prezentovanie profesnej hrdosti vyplývajúcej z príslušnosti k danej skupine.

64 Pozri na viacerých miestach JÁGEROVÁ, M.: *Posledné zbohom... Súčasné pohrebné obyčaje*. Nitra 2008.

65 Napr. zosnulý vojak z Turzovky mal v roku 2013 pohrebné obrady v kostole, hoci sa v danej obci vyskytuje dom smútku a bežne sa pohrebné obrady vykonávajú v ňom. V prípade pohrebu tohto vojaka sa očakávala prítomnosť vysokých štátnych predstaviteľov a armády, zahraničných hostí, preto presunuli pohreb do kostola. S podobným modelom zmeny miesta realizácie pohrebných obradov v prípade vojaka som sa stretla napr. aj v Kokave nad Rimavicou, kde na začiatku 60. rokov bol odbavený pohreb vojaka základnej vojenskej služby v areáli miestneho kaštieľa, kde sa nachádzal voľný priestor, nakoľko sa očakávala prítomnosť značného množstva účastníkov, ale i predstaviteľov armády – podľa informátorov – „*mali malý dvor, to by nebolo tak dôstojne [...] tam by sa nepomestili [...] tak umiestnili truhlu pred kaštieľ.*“

Literatúra

- BARÁTOVÁ, J.: *Od „šurovania“ po strihanie metra (Život vo vojenskej komunite)*. Slovenský národopis 54, 2006, č. 1, s. 29–46.
- KOŠTIALOVÁ, K.: *Človek – profesia – rodina. Kapitoly z urbánnej etnológie*. Banská Bystrica 2009.
- KONDROVÁ, M.: *Pohrebné zvyky a obyčaje socioprofesionálnych a záujmových skupín ve Vlčnově*. In: Tarcalová, L. (eds.): *Zvyky a obyčaje socioprofesionálnych skupín*. Uherské Hradište 2005, s. 53–62.
- JÁGEROVÁ, M.: *Posledné zbohom... Súčasné pohrebné obyčaje*. Nitra 2008.
- JAKUBÍKOVÁ, K.: *Obyčaje a sociálny status*. In: Tarcalová, L. (eds.): *Zvyky a obyčaje socioprofesionálnych skupín*. Uherské Hradište 2005, s. 9–14.
- LINCÉNYI, M.: *Vojenské pohreby zabezpečuje Čestná stráž Ozbrojených síl SR*. Slovenské pohrebničníctvo III/2013, s. 10–13.
- LINCÉNYI, M.: *Čestná stráž prezidenta SR chráni a reprezentuje*. Slovenské pohrebničníctvo IV/2013, s. 20–21.
- MURÍN, I.: *Neoficiálne spôsoby fungovania a ritualizácie života vojenskej komunity*. Slovenský národopis 42, 1994, č. 3, s. 334–347.
- VOTRUBA, A.: *Kultúra vojaků základní služby*. In: Janeček, P. (eds.): *Folklor atomového věku. Kolektivně sdílené prvky expresivní kultury v soudobé české společnosti*. Praha 2011, s. 39–64.
- STEJSKAL, D. – ŠEJVL, J. et al.: *Pohřbívání a hřbitovy*. Praha 2011.
- ŠIMKO, J.: *Vojenské pomníky, památníky a památné tabule v útvaroch Ozbrojených síl Slovenskej republiky*. Liptovský Mikuláš 2012.
- UJLACKÝ, T.: *Masmédiá v duchovnej službe v ozbrojených silách na Slovensku vo svetle učenia cirkvi po II. vatikánskom koncile*. Dizertačná práca. Katolícki Uniwersytet Lubelski, Wydział Teologii, Lublin 2003.
- UJLACKÝ, T.: *5 rokov*. Obrana 2008, č. 3, s. 42.
- VÍTKOVÁ, T.: *Posmrtný život a pohrebné rituály na Slovensku*. Magisterská diplomová práca. Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií, Katedra sociologie, Brno 2013.
- ŽIAK, J.: *Sú tam, kde ich potrebujú*. Obrana, 2012, č. 4, s. 46.

Dokumenty a interné smernice z vojenského prostredia

- Usmernenie pre zabezpečovanie a organizovanie vojenských pohrebov*. Č. p. ŠbPO-109-49/2009, z apríla 2010 (interný materiál OS SR).
- Pohrebné záležitosti v ozbrojených silách Slovenskej republiky*. SPJ-4-3/Log z 19. septembra 2007 (interný materiál OS SR).

Metodické pokyny k tvorbe obsahu siení cti a slávy v OS SR. VYDAL Personálny úrad
Liptovský Mikuláš, Oddelenie metodiky výchovy a kultúry, L. Mikuláš 2011.

Internetové zdroje

- KERNÝ, D. D.: *Mečiar rozhodol – štátny pohreb bude doma, na Slovensku.* Dostupné na <http://www.slovenskyrozhlad.sk/?me%2E8iar-rozhodol-%2E9At%2E1tny-pohreb-bude-doma-na-slovensku-%2E96-du%2E9Aan-d.-kern%2FD,1275> (prístupeno 25. 6. 2014).
- KUBOVIČ, M.: *Zákon nevie, ako má vyzerat' štátny pohreb. Rozhoduje rodina zosnulého.* Dostupné na <http://aktualne.atlas.sk/zakon-nevie-ako-ma-vyzerat-statny-pohreb-rozhoduje-rodina-zosnuleho/slovensko/politika/> (prístupeno 23. 6. 2014).
- SABO, V.: *Ramp ceremony.* Dostupné na <http://www.mosr.sk/ramp-ceremony/> (prístupeno 30. 4. 2014).
- www.zbierka.sk Zbierka zákonov č. 328/2002 – PREHĽAD zákona o sociálnom zabezpečení policajtov a vojakov a o zmene a doplnení niektorých zákonov, § 71–78 (prístupeno 20. 8. 2014). <http://www.google.sk/url?sa=t&rct=j&q=&e-source=web&cd=2&ved=0CCoQFjAB&url=http%3A%2F%2Fwww.zbierka.sk%2Fsk%2Fpredpisy%2F328-2002-z-z.p-6490.pdf&ei=LCUQVMfDB4XKOezrgJgG&usg=AFQjCNEIdIqHX4zRGL-GrijsC2aXJxGVwow&bvm=bv.74649129,d.ZWU> (prístupeno 15. 8. 2014).
- <http://aktualne.atlas.sk/zakon-nevie-ako-ma-vyzerat-statny-pohreb-rozhoduje-rodina-zosnuleho/slovensko/politika/> (prístupeno 15. 8. 2014).
- http://www.tvnoviny.sk/domace/1686584_v-turzovke-sa-rozlucili-so-zabitym-catarom-danielom-kavuliakom (prístupeno 14. 8. 2014).
- <http://www.cpsr.mil.sk/13352/> (prístupeno 30. 8. 2014).
- <http://www.vepba.mil.sk/4395/> (prístupeno 30. 8. 2014).
- <http://www.osveta.mil.sk/30851/> (prístupeno 19. 6. 2014).
- <http://www.osveta.mil.sk/data/files/1642.pdf> (prístupeno 15. 6. 2014).
- <http://www.ordinariat.sk/statut-ordinariatu-ozbrojenych-sil-a-ozbrojenych-zbrorov-sr/> (prístupeno 10. 5. 2014).
- <http://www.ustreps.sk/statut-ustredia-eps-v-os-sr-a-oz-sr/> (prístupeno 10. 5. 2014).
- <http://www.ustreps.sk/o-nas/> (prístupeno 20. 8. 2014).
- <http://www.abc.net.au/news/2012-11-26/ramp-ceremony-for-corporal-scott-smith/4392574> (prístupeno 14. 9. 2014).
- <http://thebrigade.com/2010/10/08/photos-of-the-day-friday-firepower-step-aside-sit-down-and-just-say-thank-you-6-hq-photo/> (prístupeno 14. 9. 2014).
- <http://www.mod.gov.sk/obrana-2014> (prístupeno 14. 9. 2014).
- www.teraz.sk/fotodennik/posledna-rozlucka-s-rotnym-patrikom/73307-fotografia.html#/fotodennik/foto (prístupeno 14. 9. 2014).

Summary

The Military Funeral as an Expression of the Allegiance to a Professional Group

Habits are a peculiar component of culture, which currently have more functions in society. The function to identify is among the significant and very important ones – it serves as a means for the identification which classifies an individual as a member of “his/her” group, defines him or her and serves as an instrument for differentiation. The functions are an important element in the construction of a feeling of pride on the membership in a given group. The study submits a view of the specific realm of funeral habits and military funeral ceremonies within the military community with focus on the description of the current form of these habits in the environment of the Armed Forces of the Slovakian Republic. It introduces the basic formal means that are used in this environment in the case of a soldier’s death. The author observes how standards and rules are applied. She searches for an answer to the question whether there is a space in this strict environment hampered by norms to undertake spontaneous activities, not defined in the rules, related to funeral ceremonies and farewells, or other specific expressions that are part of life of this socio-professional group. The study pays attention to specific types of ritual activities, such as ramp ceremony and welcome ceremony, the theme of soldiers – suicides, and the ratio of religious funeral ceremonies in the military environment.

Key words:

death – funeral – army – soldiers – ceremonies – Slovakia – specific features of socio-professional group

K problematice využívání a funkcí obrazu venkova, lidu, lidové kultury a národopisu během II. světové války¹

doc. PhDr. Blanka Soukupová, CSc.

Společenskovědní modul Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy,
U Kříže 8, 158 00 PRAHA 5 – JINONICE
6446@mail.fhs.cuni.cz

Motto: „*Radostným úkazem poslední doby vedle semknutí národa v jeden svorný celek jest i jeho návrat k starým, poctivým českým tradicím, k lidové kultuře. Jsme svědky slavného vzkříšení našich krojů, zvyků a písní [...] Mezinárodnost, evropsanství pronikaly vítězně do naší mládeže a oslabovaly naše síly, olupovaly nás o náš svéráz, původní barvy, o všechnu tu krásu...*“

BRZÁK, M.: *O novou tradici českých velikonoc* (1940)

Úvodem

Mezi českými a moravskými etnology dodnes panuje iluze o tom, že protektorátní národopisný² výzkum zůstal ušetřen tlaku vládnoucí nacistické a protektorátní ideologie. Její vliv bývá omezován pouze na region Slovácka a Hané, kde mělo docházet k určitým regionálním excesům, k využívání poznatků vědeckého národopisu zjištěnými amatéry. V tomto textu se pokusím doložit, že nacistická a protektorátní propaganda poznamenaly obor jako celek, že nešlo pouze o prezentaci lidové kultury z *druhé ruky* nemorálními nevědci (o projevy místního folklorismu³). Nacistická a protektorátní ideologie a propaganda uzpůsobila totiž svým účelům jak obraz venkova, pojetí lidu, tak i vědeckou a výzkumnou činnost národopisců a její využívání v praxi. Svůj obdiv k nacistickému národopisu vyjádřily veřejně i uznávané osobnosti tehdejšího oboru, včetně Antonína Václavíka (1891–1959), „*klasika české a slovanské etnologie*“⁴, autora monografie Luhačovské Zálesí (1930),

1 Text byl vypracován v rámci grantu GA ČR *Mýty a „realita“ středoevropských metropolí při utváření národních a nadnárodních identit. Příklad Prahy, Bratislavy, Varšavy, Krakova a Vídě*, registrační číslo grantového projektu P 410/12/2390.

2 V této studii budu užívat pojem národopis, nikoliv etnologie. Respektuji tak dobově užívaný název pro obor.

3 Ten výstižně Josef Jančář, etnograf, muzejník, vědecký pracovník Národního ústavu lidové kultury ve Strážnici, a Jan Krist definovali jako: „*Nejruznější aktivity, spjaté s využíváním tradic lidové kultury – buď jako inspirace k hudebním, literárním nebo výtvarným dílům, jako zdroje regionálně akcentovaných projevů masové kultury, nebo jako turistické atrakce...*“ JANČÁŘ, J. – KRIST, J.: *Národopisné slavnosti a folklorní festivaly v České republice*. Strážnice 2007, s. 14.

4 JANČÁŘ, J.: *Antonín Václavík a česká etnografie druhé poloviny 20. století*. In: Drápala, D. (red.):

docenta národopisu v Brně (1933), za války odborného pracovníka Slováckého muzea v Uherském Hradišti a spolupracovníka kolaborantské etnografické skupiny Národopisná Morava, poválečného řádného univerzitního profesora na Masarykově univerzitě v Brně,⁵ a Jana Húska (1884–1973), který se stal prvním československým držitelem doktorátu z oboru⁶.

Tato tvrzení nezpochybňují to, že lidová kultura a adorující obraz vesnice sehrávaly v této době také roli povzbuzení české národní identity. Vlastní obor a jeho zájem – vesnická lidová kultura – byly ovšem pěstovány a prezentovány (na úrovni teoretické i aplikační) v kontextu mocenskopolitických priorit hitlerovského Německa, v kontextu nacistického agrarismu, jakkoliv vlastní výzkumy, muzejní i dokumentační činnost mohly být na vysoké úrovni.

Pojem lid a lidová kultura za první republiky, zárodky protektorátního agrarismu v českém fašistickém hnutí

Než přistoupíme k vymezení pojmu lid a k funkcím, které byly projektovány do lidové kultury v období protektorátu Čechy a Morava, musíme stručně vysvětlit, jakým obsahem byl tento termín, pro národopis naprosto klíčový, naplňován v první Československé republice. Moderní prvorepublikové češství převzalo koncept lidu od tzv. realistů, skupiny intelektuálů sdružených kolem osobnosti univerzitního profesora Tomáše Garrigua Masaryka na české univerzitě, koncept zformovaný na počátku posledního desetiletí 19. století. Tato představa ovšem narušovala tradiční české chápání tzv. lidové kultury v jejím herderovsko-grimmském výkladu, závazném pro evropské intelektuály od přelomu 19. a 20. století; v jejich chápání byla tzv. lidová kultura jako ztělesnění národního ducha spojována s kulturou rolníků.⁷ Toto *hledání kořenů* nebylo samozřejmě žádnou českou zvláštností a na určitém stupni svého vývoje ho rozvinula všechna evropská národní hnutí. V pojetí tzv. realistů však nebylo jádro národa pouze rolnické; spoluvytvářely ho tři skupiny: sedláci, řemeslníci a dělníci,⁸ tzn. vrstvy manuálně pracující. Mýtus českého

Antonín Václavík (1891–1959) a evropská etnologie. Kontexty doby a díla. Brno 2010, s. 11. Dále srov. rj [JEŘÁBEK, R.]: *Václavík Antonín*. In: Brouček, S. – Jeřábek, R. (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. Sv. 1. Praha 2007, s. 240–241.

5 MELZER, M.: *Antonín Václavík a jeho význam pro muzejní prezentaci lidové kultury*. In: Drápala, D. (red.): *Antonín Václavík (1891–1959) a evropská etnologie. Kontexty doby a díla*. Brno 2010, s. 26.

6 Jeho rozsáhlá monografie *Hranice mezi zemí moravskoslezskou a Slovenskem* (1932) si ovšem vysloužila Václavíkovu kritiku. JANČÁŘ, J.: *Etnografie na Moravě a ve Slezsku v limitech 20. století*. Strážnice 2014, s. 21.

7 BURKE, P.: *Lidová kultura v raně novověké Evropě*. Praha 2005, s. 35, s. 47 a s. 53. Obdobně tomu bylo i u českých obrozenců. KUTNAR, F.: *Cesta selského lidu k svobodě*. Praha 1948, s. 90; HROCH, M.: *Na prahu národní existence. Touha a skutečnost*. Praha 1999, s. 146 (příklad Josefa Jungmanna).

8 K definicím pojmu lid u tzv. realistů srov. SOUKUPOVÁ, B.: *Realisté a pozitivní češství (O myšlenkové revoluci v české společnosti)*. In: Soukupová, B.: *Česká společnost před sto lety. Identita, stereotyp, mýtus*. Praha 2000, s. 54–55.

plebejství byl tedy přijat i jako hodnota moderního češství. Rozvinula ho také česká národopisná věda; např. Václav Fabián, ředitel Národopisného muzea v Praze, autor hesla *lid* v *Ottově Slovníku naučném* (1888–1909, termín *lid* ve svazku z roku 1900), encyklopedii vysokých kvalit, a docent Emanuel Kovář, lingvista a etnograf,⁹ v přednášce *Národopis a úkoly Národopisné Společnosti Československé*, otištěné v Národopisném sborníku československém (1897).¹⁰ Ani tzv. realisté však nezpochybnili, že lid je autentickým jádrem národa a pramenem národního hnutí.¹¹

Národněpolitickou a společenskou prestiž sedláka pak výrazně znovu posílilo agrární hnutí, hnutí středního a drobného rolnictva, vznikající na konci 19. století. V rakousko-uherských i prvorepublikových programech agrárního hnutí a agrární strany byl český sedlák mytizován jako srdce národa, ochránce českého jazyka a půdy (v protikladu k městu a inteligenci), případně jako prototyp demokratičnosti.¹² Pod bezesporným politicko-společenským vlivem Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu (agrární) se teze o venkovském lidu jako zdroji a ochránci národní tradice přenesla i do první Československé republiky.¹³ První republika se však stala také „zlatým věkem“ pro pokusy projevy lidové kultury revitalizovat.¹⁴ Těchto snah se ujímali jak profesionální i laičtí národopisci, tak některé politické strany a subjekty. Vedle silného estetického zážitku z jednotlivých fenoménů lidové kultury, který měl být podle tehdejších národopisců zprostředkovan i dalším generacím, působil také strach z tzv. nivelizace jednotlivých regionů, v nejobecnější rovině pak obavy ze ztráty národní (ale i státní) rozmanitosti, v níž byla hledána i národní (státní) osobitost.¹⁵ Velmi často stály ovšem za revitalizačními snahami i mocenskopolitické kalkulace. V protofašistickém politickém subjektu soustředěném kolem periodika *Hanácká republika* (moravští fašisté) se již v první polovině 20. let objevil manifestační odklon od města jako centra zkaženosti. Zatímco do města byla projektována cizota, kosmopolitismus, vesnice zůstala ideálem bytostně národních („našich“) hodnot. Zvláště adorovali moravští fašisté selské

9 E. Kovář ovšem požadoval i výzkum řemeslníků a dalších skupin, které se odštěpily od vesnického obyvatelstva při migracích do měst. SOUKUPOVÁ, B.: *Česká antropologie – pokračovatelka české etnografie a etnologie – po sametové revoluci* (1989). *Urbánní a etnická studia jako osa oboru*. Národopisný věstník XXX (72), 2013, č. 2, s. 7.

10 Podrobněji srov. SOUKUPOVÁ, B.: *Lid a lidová tvorba a výroba jako nástroj propagandy ve společnosti českých zemí. Mýtus a česká (státní) politika*. *Etnologické rozpravy XX*, 2013, č. 1–2, s. 8–9.

11 K těmto představám viz *tamtéž*, s. 7.

12 *Tamtéž*, s. 10–11.

13 K autoritativním vědeckým dílům a autorům v tomto období srov. *tamtéž*, s. 11–12.

14 Roku 1925 označil dokonce Čeněk Zíbrt (1864–1932), kulturní historik, folklorista, etnograf, profesor Univerzity Karlovy v Praze, spoluzakladatel ústředního národopisného periodika *Český lid*, revitalizaci vesnických tradic za hlavní úkol oboru. ZÍBRT, Č.: *Pěťadvacet ročníků „Českého lidu“*. *Národopisný věstník československý XIII* (25), 1925, č. 1, s. 41.

15 Velmi silně zazněly tyto obavy v „klasickém“ díle Drahomíry Stránské *Lid pod Tatrami* z roku 1931. Z dnešního hlediska bychom tuto práci označili za text urgentní etnografie.

grunty a Hanou jako tradiční národopisný region s bohatým rejstříkem lidové kultury.¹⁶ Tuto bipolaritu města (bohatého, požitkářského, líného) a vesnice (pracovité, přesto však strádající) pak přejalo i fašistické hnutí.¹⁷ Vesnice zůstala rezervoárem bytostně „našich“, národních hodnot.

Jádro národa po Mnichovu

Konstrukt národní podstaty byl aktualizován znovu v mnichovských dnech v září 1938.¹⁸ Prezident Edvard Beneš, jenž byl v nových politicko-společenských podmínkách donucen ze svého úřadu odstoupit, vyzval ve své abdikacíni řeči z 5. října 1938, vysílané rozhlasem, k „*sestoupení ke kořenům*“. V prognosticky zcela přesném proslovu se přitom vrátil k romantické představě Vlasti jako stromu, jemuž byla osekána koruna, zůstaly mu však hluboké a pevné kořeny – záruka obnovy: „*Koruna stromu naší vlasti jest osekána, ale kořeny národa tkví pevně v jeho zemi. Sestupme ke kořenům, soustředme všechnu svou starou rodovou sílu do nich, jako jsme to ve svých dějinách učinili již tolikrát; a koruna opět po čase vyrazí novými ratolestmi.*“¹⁹ Demokratická veřejnost začala Benešovu politickou závěť okamžitě rozvíjet.²⁰ Musela se však vyrovnávat se vzrůstem vlivu nacionalismu a s násilnou redukcí platformy demokratických projevů. V posledních týdnech tzv. druhé republiky se na veřejnosti demokratické projevy uplatňovaly již spíše nepřímou.

V bezprostředně pomnichovských týdnech se však česká společnost vrátila nejen k obrozeneckému divadelnímu repertoáru, k české opěře, hudbě, ale také k lidovým kořenům (zdrojům) národního obrození. Bývalá agrární strana jako nejdůležitější složka vládnoucí Strany národní jednoty pracovala s termínem „*živá síla národa*“ a s obratem „*vůle národa v duchu národní tradice*“.²¹ Největší kulturní událostí tzv. druhé republiky se stala výstava *Česká tradice v 19. století* (17. listopadu 1938–15.

16 SOUKUPOVÁ, B.: *Velké a malé českožidovské příběhy z doby intenzivní naděje*. Etnické studie, sešit 2. Bratislava 2005, s. 55–56.

17 *Tamtéž*, s. 61–62.

18 Tehdy charakterizovala Naše doba redaktora Josefa Macka, sociálnědemokratického teoretika, lid jako dělníka, sedláka, živnostníka, úředníka. Ta: *Lid ve velké chvíli*. Naše doba 45, 1938, září, s. 577.

19 *Zůstaňme ovšem dále demokraty*. Právo lidu 47, 1938, č. 235, 6. 10. 1938, s. 1.

20 Např. sociálnědemokratický A – Zet napsal 13. října 1938 (v souvislosti s inscenací Tylova Jana Husa): „*Budeme se nyní [...] znovu zamýšlet nad svou národní povahou, nad svým národním osudem a posláním, abychom si uvědomili své nejvyšší kořeny.*“ jtg – [TRÁGER, J.]: *Tylův Hus po devadesáti letech*. A – Zet 1938, č. 236, 13. 10. 1938, s. 1. K návratům ke kořenům srov. i GEBHART, J. – KUKLÍK, J.: *Druhá republika 1938–1939. Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*. Praha – Litomyšl 2004, s. 197–200.

21 Žurnalisté agrárního deníku Venkov přitom i nadále zdůrazňovali údajnou demokratičnost a důležitost selského stavu. KUKLÍK, J.: *Úloha agrární strany při změně politického systému druhé republiky a vzniku Strany národní jednoty*. In: Šouša, J. – Miller, D. E. – Hrabík Samal, M. (eds.): *K úloze a významu agrárního hnutí v českých a československých dějinách*. Praha 2001, s. 135, 137.

ledna 1939).²² Prvky lidové tradice, které jednotliví obrozenečtí umělci, jejichž díla byla nyní hojně uváděna i na divadle,²³ využívali, byly prezentovány jako nejdůležitější součást národní tradice a současně i jako povzbuzení národních emocí: především pak naděje.²⁴ Agrární Večer pod výmluvným titulkem *Lid je zlatý* na podzim 1938 napsal: „*Lid se vrací k staré literatuře [...] Lid prožívá nové národní probuzení. Toto svaté nadšení nesmí utuhnout [...] Přijdou zase na své perly národního umění, naše národní písně. Přijdou na své naše národní tance. Móda je věcí okamžiku; to naše národní je věčné [...] Musíme prožít nové jaro národního života v novém národním domově.*“²⁵ „*V oblasti hudební se programově vyzdvihovala lidová píseň a ve výtvarném umění se oficiálně ohlašoval návrat k tvorbě J. Mánesa, J. V. Myslbeka a K. Purkyněho,*“ konstatovali historici Jan Gebhart a Jan Kuklík.²⁶

Návraty k lidové (vesnické) kultuře přitom čerpaly z romantismu a z ideologie agrarismu. Problém byl ovšem v tom, že agrární strana v tzv. druhé republice převzala jako svůj vzor nacistický agrarismus. Již ve druhém pomnichovském čísle agrárního deníku *Venkov* byl zemědělec označen za první profesi ve státě: „*Nejdeme do nového státu podlomeni. Rolník nepoznal nikdy pohodlí, jediného dne nežil bez starosti; v míru i třesku zbrani šel, jde a půjde zas za svojí prací [...] Zemědělci, nevěste hlavy! [...] Zemědělci budou povoláni na prvním místě, aby zabezpečili národní stát prací rukou, láskou srdcí, vírou svých duší a silou své vůle, jež nezná překážek, abychom nezahynuli my, ni budoucí...*“²⁷ Obdobně se Rudolf Halík, šéfredaktor *Venkova*, vyslovil i o nezdolnosti zemědělského stavu.²⁸ V souladu s nacistickým agrarismem byla i revitalizace posvěcení a dalších tradic²⁹ i oslava starých selkých rodů. Folklorismus byl na postupu. Jak napsal Aug. Mencák v deníku *Venkov*: „*Jen půda dovede člověku připomenout nejen právo, ale i povinnost žít a život dávat [...] Byl to kancléř Hitler, typicky měšťský člověk, který razil heslo: „zemědělec je*

22 SOUKUPOVÁ, B.: *Mýty Prahy v krátkém období druhé republiky: Hledání cest k nové identitě české metropole*. In: Soukupová, B. – Hroch, M. – Salner, P. – Pauknerová, K.: *Cesty urbánní antropologie. Tradice – nové směry – identita. Urbánní studie*, sv. 4. Praha 2013, s. 55. Dále srov. TONDL, K.: *Výtvarné umění*. Naše doba 45, 1938, prosinec, s. 113.

23 Např. šlo o Tylova *Jana Husa, Jiříkovo vidění, Jiráskovu M. D. Rettigovou*. SOUKUPOVÁ, B.: *Mýty Prahy v krátkém období druhé republiky*, c. d., s. 55. Oficiálním závazným vzorem se stal spisovatel Alois Jirásek, spisovatelka Božena Němcová, malíř Mikuláš Aleš a skladatel Bedřich Smetana. *Tam-těž*, s. 56.

24 K významu výstav srov. GEBHART, J. – KUKLÍK, J.: *Druhá republika 1938–1939*, c. d., s. 202.

25 -I-: *Lid je zlatý*. Večer 1938, č. 299, 4. 11., s. 3.

26 GEBHART, J. – KUKLÍK, J.: *Druhá republika 1938–1939*, c. d., s. 189. Dále srov. RATAJ, J.: *O autoritativní národní stát. Ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938–1939*. Praha 1997, s. 122.

27 *Lide nás, zemědělci českoslovenští!* *Venkov* XXXIII, 1938, č. 232, 2. 10., s. 1.

28 HALÍK, R.: *Do nového života*. *Venkov* XXXIII, 1938, č. 232, 2. 10., s. 1.

29 Např. ve Švehlově statku v Hostivaři obnovil dorost Československého Červeného kříže zvyk chození s klisnou a kozlíky. *Ve Švehlově statku obnovili krásný staročeský zvyk*. *Venkov* XXXIV, 1939, č. 11, 13. 1., s. 5.

základem státu', a byl to rovněž nezemědělec Mussolini, který nedávno označil selské rodiny za věčnou, živou sílu italského imperia.³⁰ Rudolf Halík v Zemědělském rozhlasu v lednu 1939 prohlásil: „Selské rody jsou slavné rody. Z nich vycházeli národní bardy a buditelé. Ze selství vycházely prvky věčně krásného lidového umění. Národní kultura je selská kultura. Rodná země je základem státu... Sedlák rozumí pokroku; ale jest odpůrcem pseudopokroku cizáckého [...] Sedlák odmítá trosečnictví, nihilismus a morálku rozvratníků.“³¹ Halík však rozvinul v lednu 1939 i obraz zkažené první republiky, která se řídila morálkou velkoměsta, nekriticky přijímala cizí vzory a cizí kulturu (pakulturu). „Selský lid, drže v rukou svých půdu, chrání s ní i ony ideální hodnoty, jež od věků uchovávaly: starost o věčný život národa. Selské rody daly národu pilné dělníky země i dělníky Boží. Český sedlák stál v čele boje za svobodu svědomí celého světa. Selský lid dal národu spisovatele, básníky, umělce, politiky i národohospodáře. Selské rody strážily národy před svody cizích učení,“ dodal.³² Na obrazy tohoto typu zareagoval i historik Jan Rataj, který napsal: „Multikulturní evropský rozměr české kultury byl opuštěn.“ V návratu k regionální kultuře, v jejím představení v neautentickém prostředí (folklorismu), pak viděl politicko-kulturní propad: „Místo toho [multikulturního rozměru – poznámka B. S.] byl v české kultuře znovu uměle posilován jalový folklorně-etnický rámec. Nově byl ožíván vyčpělý kulturní regionalismus.“³³ Na druhé straně se ovšem objevovaly pokusy představit zájmy Prahy a venkova jako shodné.³⁴ Již v lednu 1939, tedy ještě před vznikem protektorátu, navrhoval český historik Zdeněk Kalista vytvoření českého nebo česko-slovenského ústavu v Berlíně, Lipsku, Vídni nebo Mnichově, který by Němcům zprostředkovával znalost české kultury. Za jeden z hlavních úkolů Z. Kalista označil „etnografické studium tzv. „sudetského prostoru““.³⁵

Nacistický „zájem“ o českou lidovou kulturu: zeslabení české identity – východiska pro český protektorátní národopis

Kolaborantské češství přejalo říšskoněmeckou legendu o zápasu třetí říše za Evropu věčného míru a sociálního smíru v tzv. občanské válce.³⁶ Ve skutečnosti

30 MENCÁK, A.: *Návrat k půdě*. Venkov XXXIV, 1939, č. 10, 12. 1., s. 1.

31 *Selské rody záštitou národa! Po bouři do nové práce!* Lidový deník XXVI, 1939, č. 8, 10. 1., s. 1.

32 *Selské rody udržely národ a zabezpečily stát. Z rozhlasového projevu šéfredaktora R. Halíka*. Venkov XXXIV, 1939, č. 8, 10. 1., s. 3.

33 RATAJ, J.: *O autoritativní národní stát*, c. d., s. 127.

34 Např. na květnovou výstavu Zemědělské jednoty Česko-slovenské v květnu roku 1939 byla přípravná expozice hlavního města Prahy s hlavním heslem „Praha a venkov jedna rodina“. SOUKUPOVÁ, B.: *Mýty Prahy v krátkém období druhé republiky*, c. d., s. 66.

35 KALISTA, Z.: *Pro česko-německé dorozumění*. Obnova 3, 1939, č. 1, 7. 1., s. 1.

36 SOUKUPOVÁ, B.: *Antisemitismus krojovaných kolaborantů v kontextech protektorátní mytologie a propagandy. K aktivitě Národopisné Moravy*. In: Pálka, P. (red.): *Židé a Morava XX*. Kroměříž 2014, s. 133–134. Srov. i VAJTAUER, E.: *Češi v Nové Evropě*. Praha 1943, s. 6.

znamenal nacistický světový názor reálné ohrožení existence českého národa.³⁷ Tzv. česká otázka měla být ovšem vyřešena až po vítězství nacistického Německa. Během válečného „intermezza“ však nacistická propaganda předstírala zájem o českou lidovou kulturu a jejího údajného tvůrce – českého sedláka. Současně byla v protektorátu propagována i německá lidová kultura (především národní kroj) a říšskoněmecký národopis (např. etnografka Kerkmann z Dortmundu, znalkyně kroje) jako nedostizný vzor pro národopis český.³⁸ Joseph Goebbels, říšský ministr lidové osvěty a propagandy, byl nadšen v listopadu 1940 inscenací *Prodané nevěsty* od Bedřicha Smetany v Národním divadle,³⁹ při jejíž inscenaci byly využity české lidové kroje, pochopitelně v jevištní stylizaci. Také zásluhou české operní tvorby využívající lidových motivů, která byla uváděna ve třetí říši, byl protektorát v Německu prezentován jako „země nádherných krojů“, v níž žije specifická etnografická skupina.⁴⁰

Nacistický zájem o lidovou kulturu měl oporu v nacistickém agrarismu a romantismu. Hlavním ideologem říšskoněmeckého agrarismu se stal R. Walther Darré. Jádrem jeho konstruktů byla pokrevní spjatost rolníka a půdy.⁴¹ Říšský ministr Darré byl také autorem předmluvy ke knize *Der Bauernspiegel Großdeutschland*, v níž obhajoval tezi o německém rolníku jako základu národa a o Německu jako agrárním státě: „*Deutschland ist in den Anfängen seiner Entwicklung ein Agrarstaat, ein Bauernland gewesen.*“⁴²

37 NĚMEC, P.: *Český národ a nacistická teorie germanizace prostoru*. Český časopis historický 88, 1990, č. 4, s. 557. Od jara 1941 zjišťovali nacisté tzv. rasový vzorek českého národa u školáků. BRANDES, D.: *Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945*. Praha 1999, s. 282–283.

38 26. ledna 1942 byla péčí pražského Oberlandratu otevřena v Uměleckoprůmyslovém muzeu v Praze výstava *Německo v krojích (Deutschland in Tracht)*. Pražský ilustrovaný zpravodaj 1942, č. 6 (1105), 5. 2., s. 4. Dále viz *Výstava „Německo v krojích (Deutschland in Tracht)“*, c. d., s. 5; *Proč srdce a zvonečky na německých lidových krojích?* Venkov XXXVII, 1942, č. 26, s. 3. V roce 1941 proběhla na stejném místě péčí Sdružení české módy výstava svérázu. VYDRA, J.: *Svéráz, letoráz, nehoráz. Věci a lidé IV, 1952–1953*, s. 436. Výstava svérázu byla chystána již v roce 1940 *Radostí ze života v Brně*, inspirovanou nacistickou *Kraft durch Freude. Měsíc Moravanů v Praze*. Venkov XXXV, 1940, č. 20, s. 1.

39 McDONALD, C. – KAPLAN, J.: *Praha ve stínu hákového kříže. Pravda o německé okupaci 1939–1945*. Praha 1995, s. 146. K tomu srov. i *Říšský ministr dr. Goebbels v Praze*. Pražský ilustrovaný zpravodaj 1940, č. 46 (1041), 14. 11., s. 2. Velký úspěch měla *Prodaná nevěsta* také v Mnichově. *Srhuující úspěch „Prodané nevěsty“ v mnichovské státní opeře*. Venkov XXXV, 1940, č. 57, s. 3.

40 SOUKUPOVÁ, B.: *Antisemitismus krojovaných kolaborantů v kontextech protektorátní mytologie a propagandy*, c. d., s. 135. Tuto představu podporovalo mnichovské nastudování *Prodané nevěsty* s českými (soběslavskými, táboorskými, Mařenka v blatenském) a moravskými (především hanáckými) kroji (premiéra 5. března 1940). *Mnichovské premiéry Prodané nevěsty*. Pražský ilustrovaný zpravodaj 1940, č. 8 (1003), 22. 2. s. 19.

41 HARNA, J. – LACINA, V. (eds.): *Politické programy českého a slovenského agrárního hnutí 1899–1938*. Praha 2007, s. 11.

42 SPRINGENSCHMID, K. – STROHMEYER, C. (Hrsg.): *Der Bauernspiegel Großdeutschland*. Leipzig 1940, nestr. (Geleitwort).

Moravo, Moravičko milá, co z Tebe pochází chasa ušlechtilá!“ Kresba J. T. Blažka z roku 1940 na protektorátní pohlednici. Adorace lidové kultury a zdůraznění osobitosti Moravy. Osobní archiv autorky.

V případě české lidové kultury podpořili nacisté činnost etnografické skupiny Moravského Slovácka Národopisná Morava pod předsednictvím Jana (Janka) Uprky,⁴³ před zářím 1938 člena Národní obce fašistické. Národní Morava se opakovaně v počátcích protektorátu (15. března 1939, roku 1941) snažila připojit ke Slovenskému státu, satelitu nacistického Německa⁴⁴. Jak uvedl historik Tomáš Pasák, tyto snahy německá okupační správa vítala, protože v nich oprávněně spatřovala oslabení pozice pražské protektorátní vlády na východní Moravě.⁴⁵ Moravští národopisci začali rozvíjet mýtus českého národa a jeho kultury žijících pod ochranou třetí říše, jež na frontě bojuje za novou Evropu.⁴⁶ Nad Národopisnou Moravou, jejíž činnost vzbuzovala obavy protektorátní vlády i Národního souručenství,⁴⁷ držel ochrannou ruku i Karl Hermann Frank.⁴⁸

43 PEJČOCH, I.: *Fašismus v českých zemích. Fašistické a nacionálněsocialistické strany a hnutí v Čechách a na Moravě 1922–1945*. Praha 2011, s. 252–253.

44 PASÁK, T.: *Český fašismus 1922–1945 a kolaborace 1939–1945*. Praha 1999, s. 287–288. Dále viz také MEZIHORÁK, F.: *Hry o Moravu. Separatisté, iredentisté a kolaboranti 1938–1945*. Praha 1997, s. 46, s. 50–51, s. 54–61, s. 73–75; MUSILOVÁ, H.: *Joža Uprka – životní data a události*. In: Joža Uprka. Evropan slováckého venkova 1861–1940. Praha 2011, s. 55; PEJČOCH, I.: *Fašismus v českých zemích*, c. d., s. 255–259.

45 PASÁK, T.: *Český fašismus 1922–1945 a kolaborace 1939–1945*, c. d., s. 288.

46 SOUKUPOVÁ, B.: *Způsoby využití a význam tzv. lidové kultury v české společnosti v Protektorátu Čechy a Morava*. In: Malý, I. a kol.: *Společnost a kultura v Českých zemích 1939–1949*. Praha 2013, s. 289–290.

47 Národopisná Morava vytýkala Národnímu souručenství nedostatek proněmecké agilnosti. KOCÁBOVÁ, S.: *Národopisná Morava*. Slovácko XXXVIII, 1996, s. 214. K zápasu s Národním souručenstvím viz i MEZIHORÁK, F.: *Hry o Moravu*, c. d., s. 81–84.

48 PEJČOCH, I.: *Fašismus v českých zemích*, c. d., s. 261. Od německých úřadů pak dostávala Národopisná Morava vysoké finanční subvence. Zřejmě odtud pramenila i její ochota nasadit na ruskou frontu dobrovolníky. *Tamtéž*, s. 261. Krojovaní členové Národopisné Moravy se objevili i na Heydrichově pohřbu. *Tamtéž*, s. 262. Pohřbu se zúčastnila i delegace Chodů, selských žen apod. MEZIHORÁK, F.: *Hry o Moravu*, c. d., s. 91.

Naopak aktivity Národopisné společnosti československé, v nových politicko-společenských poměrech fungující pod zkráceným názvem (bez charakteristiky československé), byly, jak napsal historik instituce Vít Smrčka, ochromeny.⁴⁹ Společnost se zabývala vybudováním kritického fotografického archivu předmětů lidového umění a lidové hmotné kultury z regionálních muzeí a dokumentací lidové architektury.⁵⁰ V roce 1941 byla zřízena prezidiem České akademie věd a umění Národopisná komise, která financovala sběratelské a ediční aktivity (mimo jiné také *Lidové umění na Hané /1941/*). Členem této komise byl Jiří Horák, ředitel Státního ústavu pro lidovou píseň, a Karel Chotek, předseda Národopisné společnosti⁵¹. Vláda poskytla této komisi milionovou finanční dotaci. Podle Dany Motyčkové a Kateřiny Sedlické měly být tyto peníze využity „*ve prospěch české kultury ohrožené zásahy nacistického Německa*“.⁵² Komise, jejíž nejvýraznější osobností byl historik umění Zdeněk Wirth, byla financována z nejrůznějších ministerstev a dalších zdrojů.⁵³ Jejím úkolem bylo podporovat architektonickou soutěž na vzorový projekt zemědělské usedlosti, sběratelské a vydavatelské práce Ústavu pro lidovou píseň, cestovní

Joža Uprka: *Vázání šátků. Na svatbu. Hroznolhoňanky. Pentlení na protektorátní pohlednici.* Osobní archiv autorky.

Kresba hanáckého kroje v podání akademického malíře K. Šimůnka na velikonoční protektorátní pohlednici. Osobní archiv autorky.

49 SMRČKA, V.: *Dějiny České národopisné společnosti čili Dějiny psané národopisem.* Praha 2011, s. 184.

50 *Tamtéž*, s. 189 a s. 192–194.

51 JANČÁŘ, J.: *Etnografie na Moravě a ve Slezsku v limitech 20. století, c. d.*, s. 27.

52 MOTYČKOVÁ, D. – SEDLICKÁ, K.: *Činnost Národopisné komise při České akademii věd a umění v období protektorátu a její přínos k rozvoji oboru.* In: Pospíšilová, J. – Nosková, J. (eds.): *Od lidové písně k evropské etnologii. 100 let Etnologického ústavu Akademie věd České republiky.* Brno 2006, s. 124.

53 *Tamtéž*, s. 125.

a badatelská stipendia, podpory a odměny, organizaci průzkumu památek lidové architektury, fotografování staveb v národopisných regionech apod.⁵⁴ I tato činnost však souzněla s oficiálními úkoly protektorátního národopisu.

Lid a sedlák v protektorátní propagandě: adorace vesnice versus skandalizace města

Ve druhorepublikových a v protektorátních pokusech o „nové“ metodologické přístupy k českým dějinám se současně opakovaně začala vyzdvihovat také tzv. lidová moudrost (v synonymu *selský rozum* nebo také *zdravý rozum*) jako jediný pramen vzorového českého pohledu na svět. Naopak světonázor demokraticky smýšlející masarykovské prvorepublikové inteligence, zejména učitelů, byl snižován jako odcizený lidovým vrstvám, tedy základu národa. „*Za dvacet let národní svobody jsme [...] kulturně rozplizli v politickém a obchodnickém kosmopolitismu,*“ napsal Karel Lažnovský, prototyp kolaborantského novináře, v práci *Říše a my* (1941).⁵⁵ Údajný návrat k vlastní identitě byl pak znovu spojen s manifestací významu českého sedláka a umělců, kteří českou vesnici ztvárnili ve svých literárních a výtvarných dílech. Český rolník byl hodnocen jako strážce národa: „*Sedlák jest živél typický mírový. Náš sedlák dovede ocenit, co znamená v české zemi klid a mír, dovede domyslit, jak by se byl změnil onen ‚zemský ráj na pohled‘, kdyby nebylo došlo k rozhodnutí státního presidenta, jež diktovala láska k vlasti a starost o živý národ [...] Český rolník je nejen strážcem rodné země, ale i spolehlivým živitelem celého národa.*“⁵⁶ „... je pro český národ podstatná doba baroka, v níž byla vytvořena česká vesnice, česká píseň, český projev slovesný, jak jím žijeme dodnes a zároveň něco, co lze nazvat českým slohem. Umění XIX. století, které zcela žije z tohoto barokního rázu českého života, zachytilo a do oblastí národního charakteru povýšilo tento ráz českého bytí a na něm si můžeme ověřit jeho základní znaky. Němcová, Erben, Aleš, Mánes, Smetana, Dvořák, abychom jmenovali největší, podávají závažná a krásná svědectví tohoto národního charakteru, který ve všech jejich projevech nese typický znak líbeznosti a sladkosti, důvěřivého a niterného soužití přírody a lidí,“ napsal Rudolf Voříšek, představitel fašistické inteligence, spolupracovník Řádu, revue politického katolicismu.⁵⁷ „... kde nacházíme ryzí národní kulturu? Zdá se, že ani v jediném díle spisovatelů a umělců, kteří se nejvíce uplatňovali v době t. zv. národní svobody. Vracíme se k Jiráskovi, k Němcové, k Alšovi a Mánesovi a k jiným mistrům opravdu české kulturní tvorby,“ tvrdil jeho duchovní spřízněnec Karel Lažnovský.⁵⁸ V práci *Hovory s dějinami* (nakladatelství Orbis 1940) postavil proti sobě svět požívačských

54 *Tamtéž*, s. 125–129.

55 LAŽNOVSKÝ, K.: *Říše a my*. Praha 1941, s. 22.

56 HALÍK, R.: *Příkaz nejvyšší*. Venkov XXXV, 1940, č. 127, s. 1.

57 VOŘÍŠEK, R.: *Úpadek a sláva českých dějin*. Praha 1940, s. 36.

58 LAŽNOVSKÝ, K.: *Říše a my*, c. d., s. 19.

a parádových městských a pracovitých vesnických žen. Těm prvním sliboval, že: „*Tato Evropa kráčí k novému sociálnímu řádu. A tento řád bude od městských slečinek žádat především, aby se naučily nosit pracovní úbor venkovských žen a nejen jejich parádní sváteční kroje!*“⁵⁹ Sovětský svaz, hlavního protivníka třetí říše, dehonestoval kolaborantský novinář Vladimír Krychtálek za údajné znevažování sedláka, které se projevilo kolektivizací v sovětském Rusku: „*Největším hříchem bolševického státu je kolektivizace venkova.*“⁶⁰

Středisko všech destruktivních živlů mělo přitom podle české kolaborantské veřejnosti být ve městě, především v Praze. Gradoval negativní obraz velkoměsta⁶¹ jako místa pokleslé morálky, *pakultury*, ateismu, jako prostředí, které ničí vesnickou kulturu. „*Nositelem [...] vědomí národního byly vždy selské lidové vrstvy [...] Nepříznivým zásahem moderních proudů, útekem do města a zpětným vlivem šedé kultury městské nezbylo nám toho mnoho živoucího,*“ konstatoval v roce 1940 Domin Černý, předseda ústředí Národopisné Moravy.⁶² Bylo položeno rovnítko mezi morálku města a morálku první Československé republiky. Jak prohlásil ministr lidové osvěty Emanuel Moravec 2. června 1942 na pražském Staroměstském náměstí, na shromáždění svolaném za účelem odsouzení atentátu na Reinharda Heydricha, zastupujícího říšského protektora, generála policie: „*V Praze je ložisko bacilů, které ochromují české kulturní síly.*“⁶³ Na manifestaci na místě proslulé tradiční pouti u sv. Antonínka nad Blatnicí na Moravském Slovácku 28. června 1942⁶⁴ pak E. Moravec, kterého uvítal Janko Uprka, předseda Národopisné Moravy, zdůraznil příkladný postoj regionu k německému nacionálnímu socialismu, a to v kontrastu s odsudkem pražské vlády Aloise Eliáše: „*Moravské Slovácko dovedlo lépe než některé české kraje najít správný postoj k naší Velkoněmecké říši, postoj hrdého, sebevědomého kmene, který za dědictví po otcích se nestydí, ale který ví, čím je povinen Velkoněmecké říši, do jejíž ochrany se dobrovolně uchýlil [...] Víme dobře, [...] jak pěkně zde vycházejí s příslušníky velkého národa německého, který dnes bdí nad klidem Evropy a který stojí jako nerozborná stěna daleko na východě, aby naše kraje chránil před morem bolševismu. Přáli bychom si, abyste pokračovali v tom, co už vám váš zdravý rozum poradil v době, kdy jsme v Praze měli vládu, která nečinně*

59 LAŽNOVSKÝ, K.: *Hovory s dějiny. Především s hlediska mladé generace.* Praha 1940, s. 54.

60 KRYCHTÁLEK, V.: *Bolševici, Beneš a my.* Praha 1941, s. 59, kapitola *Sedláci a kolchozy.*

61 K tomu srov. SOUKUPOVÁ, B.: *Způsoby využití a význam tzv. lidové kultury v české společnosti v Protektorátu Čechy a Morava,* c. d., s. 285–286.

62 ČERNÝ, D.: *Od vesnice k městu.* Lidová tvorba I, 1940, č. 1, s. 3.

63 *V hodině dvanácté. Soubor projevů státního presidenta a členů vlády Protektorátu Čechy a Morava po 27. květnu 1942.* Praha 1942, s. 24, 25. Dále srov. MORAVEC, E.: *O český zítřek.* Praha 1943, s. 130, 131.

64 K pouti MEZIHORÁK, F.: *Hry o Moravu,* c. d., s. 91–92 (*tamtéž* i k dalším stafážím); PEJČOCH, I.: *Fašismus v českých zemích,* c. d., s. 260–262. „*NM tak nepochybně chtěla vyjádřit svou neochvějnou náklonnost německé moci a snažila se pod rouškou národopisu skrýt své politikaření,*“ napsala Soňa Kocábová. KOCÁBOVÁ, S.: *Národopisná Morava,* c. d., s. 217.

*přihlížela k vývoji a jejíhož předsedu právě v těchto dnech zastihl zasloužený trest.*⁶⁵ Z Moravcova pohledu šlo skutečně o příkladný region. Jak napsal František Mezihorák, profesor a sociálnědemokratický politik: „*Slovácké živé figuríny se staly téměř neodmyslitelnou součástí protektorátních akcí, zvláště když bylo třeba dokazovat (alespoň formálně) nacistům a světu celému, že český národ je se svým údělem spokojen a jde spontánně a s důvěrou za ‚velkým Vůdcem‘.*“⁶⁶

Vlastní lidová kultura, zkoumaná amatérskými i vysoce odbornými silami kolem Národopisné Moravy, právě tak jako Českou akademií zemědělskou, jež se hlásila k nacistickému průzkumu vesnic (Dorfuntersuchung)⁶⁷ a k dílu Josefa Müllera *Deutsches Bauerntum zwischen Gestern und Morgen* (Würzburg 1940)⁶⁸, byla v období protektorátu představována na výstavách, koncertech, v divadle. Podporovány byly i výrobky užitého umění a suvenýry využívající lidovou kulturu,⁶⁹ právě tak jako oblékání kroje,⁷⁰ zejména pak jeho prezentace na dobových protektorátních shromážděních apod. Naopak odkládání lidového oděvu bylo kritizováno; i zde byla ovšem vina shledávána v chování městske společnosti. „*Kdo naše kraje zná, ví dobře, jak rychle v posledních letech kroje z našich vesnic mizely a místo nich vtíral se k nám kroj městský. Nejlépe to můžete pozorovati na dívkách a chlapcích, kteří odešli za zaměstnáním do měst. Kolik jich pak přišlo domů v krojích? Jen mizivé procento! A tu jest třeba další výchovy těch, kteří již v krojích nechodí, neboť právě oni se musejí odnaučit dívat se na lidi v krojích jako na méněcenné a musejí si také odvyknout divným výrazům jako ‚Slověna‘, ‚Valach a podobně‘ [...] Že však právě kroj je mnohokrát vzácnější, to se chápe k vlastní naší škole jen ojedinele,*“ stěžoval si v roce 1943 Jan Koryčan.⁷¹

Současně docházelo nejen k revitalizaci kroje, ale také zvyků (dožinky) a zábav (konopická). „*Dnes, kdy ožila síla národní myšlenky [...] Teprve teď jsme poznali skutečnou cenu české knihy, písně, dávných zvyků a obyčejů, starých pověstí a pohádek, národního kroje, obrazů aj., proti nimž jsme se tak často těžce prohřešovali. Vracíme se k minulosti a stále si ji oživujeme [...]* Jistě česká veřejnost s uznáním

65 *V hodině dvanácté*, c. d., s. 77–78. Dále viz MORAVEC, E.: *O český zítřek*, c. d., s. 185–186.

66 MEZIHORÁK, F.: *Hry o Moravu*, c. d., s. 91.

67 PETR, J.: *Přípravy pro kulturní, hospodářský a sociální průzkum české vesnice, organizovaný Českou zemědělskou radou v Praze*. Věstník České akademie zemědělské XVI, 1940, č. 6–7, s. 366.

68 SMETÁNKA, V.: *Německé selsví mezi všerejškem a zítřkem*. Věstník České akademie zemědělské XVI, 1940, č. 10, s. 605. Velkou inspirací byla i činnost Ústavu pro zemědělskou zdravotědu při univerzitě v Göttingenu. *Boj proti útěku z venkova*. Venkov XXXVII, 1942, č. 4., s. 4.

69 Podrobně k aktivitám v oblasti domácí práce a domácí výroby SOUKUPOVÁ, B.: *Způsoby využití a význam tzv. lidové kultury v české společnosti v Protektorátu Čechy a Morava*, c. d., s. 292.

70 *Tamtěž*, s. 292–294. Současné se objevily pokusy prosadit „třetí svéráz“ (VYDRA, J.: *Svěráz, letoráz, nehoráz (Tři doby a tři druhy svérázu)*, c. d., s. 406) do šatníku městských žen. SOUKUPOVÁ, B.: *Způsoby využití a význam tzv. lidové kultury v české společnosti v Protektorátu Čechy a Morava*, c. d., s. 295.

71 KORYČAN, J.: *Lidové kroje a jejich význam*. Uprkův kraj II (IV), 1943, č. 4–5, s. 16.

kvituje oživení starodávných obžínkových zvyků a veselí na našem venkově a vítá obnovení starobylé ‚konopické‘ a jiných starých národních obyčejů,“ uváděla výpravná protektorátní publikace *Český lid ve svých názorech, obyčejích a pověrách* (1941).⁷² Zdroje národopisných regionů byly přitom hledány, v souladu s protektorátním pojetím dějin, v době českého baroka. „*Zdá se, že teprve baroková doba objevila Hanáky a jejich kraj. Od nepaměti obdělává Hanák černou, tučnou a dobrotivou hanáckou půdu. Miluje žírnou krásu a plodnou sílu rodné hroudy jako nezbožňovanější, nejdražší a nejsladší lásku. Mystická síla půdy tradičním způsobem prolula jeho širokou duši,*“ napsal dr. Jan Kühndel v publikaci inženýra Jana R. Bečáka *Haná. Obraz země na Hané* (1941).⁷³ Zaslouhou Národopisné Moravy bylo do škol v tamějším regionu zaváděno nářečí.⁷⁴

Rada národopisců hodnotila proces revitalizace lidové kultury v protektorátu vysoce pozitivně. K dějinám našeho oboru patří bohužel i to, že se to netýkalo pouze Janka Uprky (jeho otec Joža se na konci svého života od aktivit Národopisné Moravy distancoval)⁷⁵.

Obdiv pro nacistickou politiku směrem k národopisu vyslovil i docent Antonín Václavík, první vědecký pracovník Slováckého muzea v Uherském Hradišti:⁷⁶ „*Díky německému národnímu socialismu zájem o lidovou kulturu se konečně také u nás nesmírně zvýšil.*“⁷⁷ Obdobně se veřejně vyslovil také středoškolský profesor Jan Húsek, který se v roce 1943 přihlásil k pojetí národopisu v díle Artura Byhana, tvůrce teze o vysoké německé kultuře a karpatsko-balkánské polokultuře.⁷⁸ Ve vlastním národopise viděl Jan Húsek „*tmel a pramen dnešní národní filosofie německé*“.⁷⁹ Byhanovo dílo ovšem J. Húsek zdůraznil již ve své přednášce *Národní význam lidové kultury a její hospodářské podmínky* přednesené 7. března 1940 v České akademii zemědělské.⁸⁰ Tehdy také prohlásil: „... *náš venkovský lid prochází trojím hospodářským stadiem, závislým na zeměpisných podmínkách, [...] toto trojí hospodářské*

72 PEJML, K.: *Český lid ve svých názorech, obyčejích a pověrách*. Praha 1941, s. 15.

73 *Haná. Obraz země a lidu. Lidové umění na Hané. Lidová kultura hmotná*. Velký Týnec u Olomouce 1941, s. 17.

74 PASÁK, T.: *Český fašismus 1922–1945 a kolaborace 1939–1945*, c. d., s. 288. Šlo o to, aby byl oslaben význam češtiny. DOLEŽAL, J.: *Česká kultura za protektorátu. Školství, písemnictví, kinematografie*. Praha 1996, s. 25.

75 MUSILOVÁ, H.: *Joža Uprka – životní data a události*, s. 55.

76 Přitom lze samozřejmě souhlasit s tím, že Václavíkova koncepce muzea Slovácka byla na vysoké úrovni. K tomu JANČÁŘ, J.: *Slovácké muzeum v letech 1914–1964*. In: Slovácko. Národopisný sborník pro moravskoslovenské pomezí. Uherské Hradiště 1964, s. 18. Dále JANČÁŘ, J.: *Proměny Slovácka (Lidová kultura – od feudálního poddanství k postmodernímu společenství)*. Strážnice 2011, s. 10.

77 VÁCLAVÍK, A.: *Podstata moravského národopisu*. Uprkův kraj II (IV), 1943, č. 6, s. 3.

78 SOUKUPOVÁ, B.: *Způsoby využití a význam tzv. lidové kultury v české společnosti v Protektorátu Čechy a Morava*, c. d., s. 286–287.

79 HÚSEK, J.: *V německém národopise nečiní rozdílu mezi lidem a národem*. Uprkův kraj II (IV), 1943, č. 9, s. 8.

80 HÚSEK, J.: *Národní význam lidové kultury a její hospodářské podmínky*. Věstník České akademie zemědělské XVI, 1940, č. 4–5, s. 229.

*stadium vytváří trojí lidovou kulturu [...] Rozděli-li si náš národopis takto tripartičně veškeru ethnografickou kulturu našeho venkova, otevře se mu velké výzkumné pole pro další studia [...] pochopí, proč v dnešním Německu tolik zdůrazňuje, že německá národnost tkví nejen v kulturních hodnotách, ale především v krvi a půdě. Také naše lidová a národní kultura vyrůstá jak z domácí půdy, tak ze svérázného charakteru a neúnavné práce našeho osobitého lidu a národa.*⁸¹

Druhá funkce lidové kultury: povzbuzení české společnosti

Paralelně však fungovala i lidová kultura a národopis, který ji propagoval, jako podpora češství, ukotvení českého národa v jeho domnělých kořenech, ale (a to se nevyučovalo s předchozím) i jako projev národní nostalgie a sentimentality. Např. v roce 1940 vydal Čin publikaci *Kde domov můj? Památník věnovaný naší vlasti a hymně českého národa*, s dedikací „Českému lidu na paměť a k poznání jeho duchovní tradice“, zdůrazňující význam Prahy a souvztažnosti Čech a Moravy. V pečlivě připravené knize se čtenář setkal s kresbami od Mikoláše Alše (*Psohlavci, Tábořsko, Ondráš, Pústevně na Radhošti*), Josefa Mánesa (*Ptzeňačka, Hanačka*), Joži Uprky (*V slováckém kostele*). „V citovém vztahu člověka k rodné zemi jsou zajisté nezbytným základem složky hmotné. Především je to láska k rodnému domu, statku, tvrzi, vsi, městu, a láska k rodné půdě,“ psal v kapitole *Země Boží* Jiří Pešek, středoškolský profesor dějepisu.⁸² Josef Knap, ruralista z Jičínska, a František Křelina, další vedoucí představitel ruralistické literatury, pak v kapitole *Na rozvodí dvou řek* oslavili krásu lidové architektury. Současně však také oživilí mýtus vesnické chaloupky, údajného místa narození významných představitelů českého národa: „Není jistě náhodné, že oslavitel selského baroka Jan Proušek byl Turnovan. Krása lidových staveb kraje českodubského, turnovského a soboteckého, s lomenicemi v čele a s pavlačemi na boku, patriarchálnost bran a vjezdů stupňovala se tu v zřetelný s l o h, ve zvláštní zákonitost roubeného dřeva, jak ji vyslovil mistr dřevorytu Karel Vík. Z jedné takové dřevěné chalupy vzešel a o všech zpíval Václav Šolc: Chaloupky naše, buďte požehnány! Z jednoho takového dřevěného gruntu vzešel Josef Pekař...“⁸³ Kniha představovala jednotlivé oblasti Čech a Moravy. Zvláštní pozornost byla věnována Hané, jež byla považována za vzorový národopisný region: „Tichá, nehlukná, stále v sebe pohroužená – plodností však, skrytými zdroji a bohatstvím zlaté nádherly oslňující – je naše požehnaná Haná, obilná komora moravská. Po staletí tu tkví svými kořeny zdravý hanácký kmen, který přetrvává všechny vichřice, války a mory, jaké se kdy nad černými lány snesly. Ticho a klid hanáckých polí, dědin, potoků a řek jsou vtesány i do jadrné mluvy, široké jako hanácký plodný stůl, obdělávaný pilnou rukou hospodářovou. Člověk a hrouda tu splývají v jediný svět, řeč je tu těžká jako plody země,

81 *Tamtéž*, s. 233.

82 *Kde domov můj? Památník věnovaný naší vlasti a hymně národa českého*. Praha 1940, s. 37.

83 *Tamtéž*, s. 170.

Fotografie dívky ve slavnostním plzeňském kroji na protektorátní pohlednici. Osobní archiv autorky.

Kresba dětí v chodském kroji od akademického malíře Josefa Strnada na protektorátní vánoční pohlednici. Osobní archiv autorky.

*promísená hlinou, krví a potem. Dech role dýchal zde do duše člověka a sama země tkala její přízi.*⁸⁴ Obdobně měla být oživena i lidová píseň. Jak napsal roku 1940 Vítězslav Novák, hudební skladatel a pedagog, který našel řadu podnětů ve slováckém folkloru: „*NAŠE DOBA není lidové písní přízniva. Mládež městská s rozkoší zpívá šlágry, venkov se stále více modernisuje a stále méně zpívá. Nevím, zda úplná hudecká muzika ještě kde existuje, zatlačila ji po městském vzoru hudba dechová [...] Lépe věci poslouží zpívání lidové písně ve školách, v rozhlasě, v koncertech, aby tak vnikly do vrstev nejširších.*“⁸⁵ Nejoblíbenější knihou a typickým dárkem dětem na Vánoce se v období protektorátu stala *Babička* od Boženy Němcové.⁸⁶ V této postavě byla totiž údajně koncentrována tzv. lidová moudrost.

84 KOUDELÁK, J.: *Haná a její lid*. In: Kde domov můj. Památník věnovaný naší vlasti a hymně národa českého. Praha 1940, s. 205.

85 NOVÁK, V.: *O lidové písní*. In: *Národ v písní*. Tisíc národních písní vybral, upravil a zharmonizoval Jan Seidel. Praha 1940, s. 8.

86 „*Babička!*“ Pražský ilustrovaný zpravodaj 1940, č. 48 (1043), 28. 11. 1940, s. 3. *Babička* s Terezou Brzkovou patřila také k nejoblíbenějším protektorátním filmům. V roce 1940 činil souhrnný náklad *Babičky* 70 000 kusů. DOLEŽAL, J.: *Česká kultura za protektorátu*, s. 136.

Protektorátní pohlednice Strakonice s fotografií dudáka ve strakonickém kroji. Osobní archiv autorky.

Umělecká kresba roubeného domu ze Šumavy na protektorátní pohlednici. Osobní archiv autorky.

Kresba dítěte ve svérázovém oblečení od akademického malíře A. K. Pavlíka na protektorátní velikonoční pohlednici. Osobní archiv autorky.

Děvče ve stylizovaném lidovém oděvu na protektorátní velikonoční pohlednici. Kresba Marie Fischerové-Kvěchové. Osobní archiv autorky.

Lidová kultura (zejména kroj, lidová píseň) byla ovšem využívána i v britském exilu. V tomto prostředí měla povzbudit tamější češství, navodit pocit celistvosti českého národa (v emigraci a doma), manifestovat češství a českoslovenství na veřejnosti. Např. Věra Gissingová, rozená Diamantová, česká Židovka, jedno z Wintonových dětí, vzpomínala, jak o Vánocích 1939 zpívala hymnu v národním kroji, který si přivezla do Anglie její přítelkyně.⁸⁷ Zájem tohoto typu odpovídal již citovanému pomnichovskému výroku abdikujícího československého prezidenta Edvarda Beneše o nutnosti české společnosti sestoupit k národním kořenům nebo návratu k sobě.

Závěrem

Extremní pravice se vždy hlásila manifestačně k účtům k národním tradicím. Také přívrženci fašismu s oblibou citovali výrok italského diktátora Mussoliniho: „*Člověk mimo dějiny není ničím*.“⁸⁸ Zájem o lidovou kulturu jako domnělý hlavní zdroj národní tradice vyrůstal jak v tzv. druhé republice, tak v protektorátu z romantismu a z ideologie německého a českého agrarismu. Při podporování etnografických zvláštností v protektorátu mělo být bezesporu dosaženo rozpadu moderního českého myšlení, včetně odmítnutí všech cizích vzorů (často se pro ně užívalo synonymum židozednářství). Adorace selského rozumu byla ve své podstatě pouze ideologickopolitickou manipulací se společenskými vrstvami, jejichž zájmy ve skutečnosti nacisty a také české kolaboranty nezajímaly. Naopak. Nacisté sledovali narušování integrity českého národa (tříštili českou národní homogenitu), podporu moravského separatismu, navozování sociálního smíru nezbytného k zabezpečení zbrojní výroby, podporu antisemitické agitace, oslabování intelektuální role velkoměsta atd. Výuka jednotlivých nářečí na národních a měšťanských školách měla snížit význam češtiny.⁸⁹ Současně měl tolerovaný zájem o národní obrození a o lidovou kulturu charakter dočasný a pacifikační; tzv. česká otázka (definitivní poněmčení) měla být vyřešena až po vítězné válce.

Krise tzv. zdravého rozumu ovšem tkvěla i v tom, že ať již z příčin omezenosti lidového rozumu, nebo z důvodu bezuzdného pragmatismu, vznikal národopis, který byl plným právem označen jako „*bezecný*“.⁹⁰ Opakují, že nešlo o pouhé excesy regionálního charakteru (slovácké nebo hanácké), ale o zneužití vědeckého i amatérského národopisu a o aplikaci odborných poznatků do praxe ve prospěch nacistické a protektorátní ideologie. „*Zatímco hlavní část představitelů Národopisné Moravy usilovala o oživení a zachování lidových písní, tanců a zvyků a pořádala za tím účelem mnoho národopisných kurzů, jež měly přispět k hlubšímu poznání lidových tradic, skupina*

87 GISSINGOVÁ, V.: *Perličky dětství*. Praha 1992, s. 74.

88 Srov. MERTL, J.: *Z dějin politického myšlení*. Praha 1943, s. 194.

89 DOLEŽAL, J.: *Česká kultura za protektorátu*, c. d., s. 25.

90 MEZIHORÁK, F.: *Hry o Moravu*, c. d., s. 47–48.

členů kolem Jana Uprky, syna malíře Joži Uprky, diskreditovala tuto organizaci kolaborací s okupanty,“ napsala Martina Pavlicová.⁹¹ Obávám se, že tím je význam Národopisné Moravy a zodpovědnosti jejích spolupracovníků vystižena jen zčásti. Národopisná Morava byla totiž proněmeckou a antisemitskou organizací, kterou německý nacismus podporoval jako celek, a tak i snad dobře míněná snaha o zachování jisté regionální tradice nakonec vyzněla jako zcela záměrná destrukce české národní identity. Kolaborantská vyjádření pak pronášely i vysoce odborně fundované osobnosti (Václavík, Húsek). Ani činnost Národopisné komise se však úkolům, který dala protektorátní vláda národopisu, nevymykala. Její hlavní osobnosti se však vyhnuly adoraci nacistického národopisu a nacistické kulturní politiky. Současně se však stal (pochopitelně mimo Národopisnou Moravu) leitmotiv návratu k čistě národním (lidovým) projevům (aniž to nacistická propaganda plánovala), zájem o lidové prvky uplatňované v českém umění povzbuzením českého života, českého optimismu v nelehkých dobách. Jak napsal František Červinka: „*Legitimaci vlastenectví se stala česká kultura a pod hávem apolitičnosti nabyta ve vědomí obyvatelstva i jejích tvůrců – básníků, spisovatelů, divadelníků, hudebních skladatelů, interpretů, výtvarníků – význam výsostných ideových zbraní v boji proti fašismu.*“⁹² Po II. světové válce tak logicky český národopis navázal na činnost Národopisné komise při České akademii věd a umění, která se nezdiskreditovala otevřenou kolaborací.⁹³

Tištěné prameny

- „*Babička!*“ Pražský ilustrovaný zpravodaj 1940, č. 48 (1043), 28. 11., s. 3.
Boj proti útěku z venkova. Venkov XXXVII, 1942, č. 4, s. 4.
 BRZÁK, M.: *O novou tradici českých velikonoc*. Neděle Venkova XXXV, 1940, Příloha, 25. 2.
 ČERNÝ, D.: *Od vesnice k městu*. Lidová tvorba I, 1940, č. 1, s. 3.
 GISSINGOVÁ, V.: *Perličky dětství*. Praha 1992.
 HALÍK, R.: *Do nového života*. Venkov XXXIII, 1938, č. 232, 2. 10., s. 1.
 HALÍK, R.: *Příkaz nejvyšší*. Venkov XXXV, 1940, č. 127, s. 1.
Haná. Obraz země a lidu. Lidové umění na Hané. Lidová kultura hmotná. Velký Týnec u Olomouce 1941.
 HÚSEK, J.: *Národní význam lidové kultury a její hospodářské podmínky*. Věstník České akademie zemědělské XVI, 1940, č. 4–5, s. 226–233.

91 PAVLICOVÁ, M.: *Lidová kultura a její historicko-spoločenské reflexe (mikrosociální sondy)*. Brno 2007, s. 54.

92 ČERVINKA, F.: *Česká kultura a okupace*. Praha 2002, s. 41.

93 MOTYČKOVÁ, D. – SEDLICKÁ, K.: *Činnost Národopisné komise při České akademii věd a umění v období protektorátu a její přínos k rozvoji oboru*, c. d., s. 130–131.

- HÚSEK, J.: *V německém národopise nečiní rozdíl mezi lidem a národem*. Uprkův kraj II (IV), 1943, č. 9, s. 7–9.
- jtg – [TRÄGER, J.]: *Tylův Hus po devadesáti letech*. A – Zet 1938, č. 236, 13. 10., s. 3.
- KALISTA, Z.: *Pro česko-německé dorozumění*. Obnova 3, 1939, č. 1, 7. 1., s. 1.
- Kde domov můj? Památník věnovaný naší vlasti a hymně národa českého*. Praha 1940.
- KNAP, J. – KŘELINA, F.: *Na rozvodí dvou řek*. In: *Kde domov můj? Památník věnovaný naší vlasti a hymně národa českého*. Praha 1940, s. 165–171.
- KORYČAN, J.: *Lidové kroje a jejich význam*. Uprkův kraj II (IV), 1943, č. 4–5, s. 16.
- KOUDELÁK, J.: *Haná a její lid*. In: *Kde domov můj? Památník věnovaný naší vlasti a hymně národa českého*. Praha 1940, s. 205–209.
- KRYCHTÁLEK, V.: *Bolševici, Beneš a my*. Praha 1941.
- LAŽNOVSKÝ, K.: *Hovory s dějinami. Především s hlediska mladé generace*. Praha 1940.
- LAŽNOVSKÝ, K.: *Říše a my*. Praha 1941.
- Lide náš, zemědělci českoslovenští!* Venkov XXXIII, 1938, č. 232, 2. 10., s. 1.
- MENCÁK, A.: *Návrat k půdě*. Venkov XXXIV, 1939, č. 10, 12. 1., s. 1.
- MERTL, J.: *Z dějin politického myšlení*. Praha 1943.
- Měsíc Moravanů v Praze*. Venkov XXXV, 1940, č. 20, s. 1.
- Mnichovské premiéry Prodané nevěsty*. Pražský ilustrovaný zpravodaj 1940, č. 8 (1003), 22. 2., s. 19.
- MORAVEC, E.: *O český zítřek*. Praha 1943.
- Národ v písni. Tisíc národních písní vybral, upravil a zharmonizoval Jan Seidel*. Praha 1940.
- Německo v krojích (Deutschland in Tracht)*. Pražský ilustrovaný zpravodaj 1942, č. 6 (1105), 5. 2. s. 4.
- NOVÁK, V.: *O lidové písni*. In: *Národ v písni. Tisíc národních písní vybral, upravil a zharmonizoval Jan Seidel*. Praha 1940, s. 7–8.
- PEJML, K.: *Český lid ve svých názorech, obyčejích a pověrách*. Praha 1941.
- PEŠEK, J.: *Země Boží*. In: *Kde domov můj? Památník věnovaný naší vlasti a hymně národa českého*. Praha 1940, s. 37–50.
- PETR, J.: *Přípravy pro kulturní, hospodářský a sociální průzkum české vesnice, organizovaný Českou zemědělskou radou v Praze*. Věstník České akademie zemědělské XVI, 1940, č. 6–7, s. 366–368.
- Proč srdce a zvonečky na německých lidových krojích?* Venkov XXXVII, 1942, č. 26, s. 3.
- Říšský ministr dr. Goebbels v Praze*. Pražský ilustrovaný zpravodaj 1940, č. 46 (1041), 14. 11., s. 2.

- Ta: *Lid ve velké chvíli*. Naše doba 45, 1938, září, s. 577–580.
- TONDL, K.: *Výtvarné umění*. Naše doba 45, 1938, prosinec, s. 113.
- Selské rody záštitou národa! Po bouři do nové práce!* Lidový deník XXVI, 1939, č. 8, 10. 1., s. 1.
- Selské rody udržely národ a zabezpečí stát, Z rozhlasového projevu šéfredaktora R. Halíka*. Venkov XXXIV, 1939, č. 8, 10. 1., s. 3.
- SMETÁNKA, V.: *Německé selství mezi včerejškem a zítřkem*. Věstník České akademie zemědělské XVI, 1940, č. 10, s. 605–607.
- SPRINGENSCHMID, K. – STROHMEYER, C. (Hrsg.): *Der Bauernspiegel Großdeutschland*. Leipzig 1940.
- Strhující úspěch ‚Prodané nevěsty‘ v mnichovské státní opeře*. Venkov XXXV, 1940, č. 57, s. 3.
- VÁCLAVÍK, A.: *Podstata moravského národopisu*. Uprkům kraj II (IV), 1943, č. 6, s. 3.
- VAJTAUER, E.: *Češi v Nové Evropě*. Praha 1943.
- Ve Švehlově statku obnovili krásný staročeský zvyk*. Venkov XXXIV, 1939, č. 11, 13. 1., s. 5.
- V hodině dvanácté. Soubor projevů státního presidenta a členů vlády Protektorátu Čechy a Morava po 27. květnu 1942*. Praha 1942.
- VOŘÍŠEK, R.: *Úpadek a sláva českých dějin*. Praha 1940.
- Výstava „Německo v kroji“*. Venkov XXXVII, 1942, č. 22, s. 5.
- ZÍBRT, Č.: *Pětadvacet ročníků „Českého lidu“*. Národopisný věstník československý XIII (55), 1925, č. 1.
- Zůstaňme ovšem dále demokraty*. Právo lidu 47, 1938, č. 235, 6. 10., s. 1.

Literatura

- BRANDES, D.: *Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945*. Praha 1999.
- BURKE, P.: *Lidová kultura v raně novověké Evropě*. Praha 2005.
- ČERVINKA, F.: *Česká kultura a okupace*. Praha 2002.
- DOLEŽAL, J.: *Česká kultura za protektorátu. Školství, písemnictví, kinematografie*. Praha 1996.
- GEBHART, J. – KUKLÍK, J.: *Druhá republika 1938–1939. Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*. Praha – Litomyšl 2004.
- HARNA, J. – LACINA, V. (eds.): *Politické programy českého a slovenského agrárního hnutí 1899 – 1938*. Praha 2007.
- HROCH, M.: *Na prahu národní existence. Touha a skutečnost*. Praha 1999.

- JANČÁŘ, J.: *Antonín Václavík a česká etnografie druhé poloviny 20. století*. In: Drápala, D. (red.): *Antonín Václavík (1891–1959) a evropská etnologie. Kontexty doby a díla*. Brno 2010, s. 11–17.
- JANČÁŘ, J.: *Etnografie na Moravě a ve Slezsku v limitech 20. století*. Strážnice 2014.
- JANČÁŘ, J.: *Proměny Slovácka (Lidová kultura – od feudálního poddanství k postmodernímu společenství)*. Strážnice 2011.
- JANČÁŘ, J.: *Slovácké muzeum v letech 1914–1964*. In: *Slovácko. Národopisný sborník pro moravskoslovenské pomezí*. Uherské Hradiště 1964, s. 9–32.
- JANČÁŘ, J. – KRIST, J.: *Národopisné slavnosti a folklorní festivaly v České republice*. Strážnice 2007.
- rj [JEŘÁBEK, R.]: *Václavík Antonín*. In: Brouček, S. – Jeřábek, R. (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. Sv. 1. Praha 2007, s. 240–241.
- KOCÁBOVÁ, S.: *Národopisná Morava*. Slovácko XXXVIII, 1996, s. 213–221.
- KUKLÍK, J.: *Úloha agrární strany při změně politického systému druhé republiky a vzniku Strany národní jednoty*. In: Šouša, J. – Miller, D. E. – Hrabík Samal, M. (eds.): *K úloze a významu agrárního hnutí v českých a československých dějinách*. Praha 2001, s. 133–141.
- KUTNAR, F.: *Cesta selského lidu k svobodě*. Praha 1948.
- MALÝ, I. a kol.: *Společnost a kultura v Českých zemích 1939–1949*. Praha 2013.
- McDONALD, C. – KAPLAN, J.: *Praha ve stínu hákového kříže. Pravda o německé okupaci 1939–1945*. Praha 1995.
- MELZER, M.: *Antonín Václavík a jeho význam pro muzejní prezentaci lidové kultury*. In: Drápala, D. (red.): *Antonín Václavík (1891–1959) a evropská etnologie. Kontexty doby a díla*. Brno 2010, s. 19–26.
- MEZIHORÁK, F.: *Hry o Moravu. Separatisté, iredentisté a kolaboranti 1938–1945*. Praha 1997.
- MOTYČKOVÁ, D. – SEDLICKÁ, K.: *Činnost Národopisné komise při České akademii věd a umění v období protektorátu a její přínos k rozvoji oboru*. In: Pospíšilová, J. – Nosková, J. (eds.): *Od lidové písně k evropské etnologii. 100 let Etnologického ústavu Akademie věd České republiky*. Brno 2006, s. 124–132.
- MUSILOVÁ, H.: *Joža Uprka – životní data a události*. In: *Joža Uprka. Evropan slováckého venkova 1861–1940*. Praha 2011, s. 19–20.
- NĚMEC, P.: *Český národ a nacistická teorie germanizace prostoru*. *Český časopis historický* 88, 1990, č. 4, s. 535–557.
- PASÁK, T.: *Český fašismus 1922–1945 a kolaborace 1939–1945*. Praha 1999.
- PAVLICOVÁ, M.: *Lidová kultura a její historicko-spoolečenské reflexe (mikrosociální sondy)*. Brno 2007.

- PAVLICOVÁ, M. – UHLÍKOVÁ, L. (red.): *Od folkloru k folklorismu. Slovník folklorního hnutí na Moravě a ve Slezsku*. Strážnice 1997.
- PEJČOCH, I.: *Fašismus v českých zemích. Fašistické a nacionálněsocialistické strany a hnutí v Čechách a na Moravě 1922–1945*. Praha 2011.
- RATAJ, J.: *O autoritativní národní stát. Ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938–1939*. Praha 1997.
- SMRČKA, V.: *Dějiny České národopisné společnosti čili Dějiny psané národopisem*. Praha 2011.
- SOUKUPOVÁ, B.: *Antisemitismus krojovaných kolaborantů v kontextech protektorátní mytologie a propagandy. K aktivitě Národopisné Moravy*. In: Pálka, P. (red.): *Židé a Morava XX*. Kroměříž 2014, s. 132–144.
- SOUKUPOVÁ, B.: *Česká antropologie – pokračovatelka české etnografie a etnologie – po sametové revoluci (1989). Urbánní a etnická studia jako osa oboru*. Národopisný věstník XXX (72), 2013, č. 2, s. 5–20.
- SOUKUPOVÁ, B.: *Česká společnost před sto lety. Identita, stereotyp, mýtus*. Praha 2000.
- SOUKUPOVÁ, B.: *Lid a lidová tvorba a výroba jako nástroj propagandy ve společnosti českých zemí. Mýtus a česká (státní) politika*. Etnologické rozpravy XX, 2013, č. 1–2, s. 6–25.
- SOUKUPOVÁ, B.: *Mýty Prahy v krátkém období druhé republiky: Hledání cest k nové identitě české metropole*. In: Soukupová, B. – Hroch, M. – Salner, P. – Pauknerová, K.: *Cesty urbánní antropologie. Tradice – nové směry – identita*. Praha 2013, s. 25–71.
- SOUKUPOVÁ, B.: *Realisté a pozitivní češství (O myšlenkové revoluci v české společnosti)*. In: Soukupová, B.: *Česká společnost před sto lety. Identita, stereotyp, mýtus*. Praha 2000, s. 42–72.
- SOUKUPOVÁ, B.: *Velké a malé českožidovské příběhy z doby intenzivní naděje*. Etnické studie, sešit 2. Bratislava 2005.
- SOUKUPOVÁ, B.: *Způsoby využití a význam tzv. lidové kultury v české společnosti v Protektorátu Čechy a Morava*. In: Malý, I. a kol.: *Společnost a kultura v Českých zemích 1939–1949*. Praha 2013, s. 284–301.
- SOUKUPOVÁ, B. – HROCH, M. – SALNER, P. – PAUKNEROVÁ, K.: *Cesty urbánní antropologie. Tradice – nové směry – identita*. Praha 2013.
- STRÁNSKÁ, D.: *Lid pod Tatrami*. Praha 1931.
- ŠOUŠA, J. – MILLER, D. E. – HRABÍK SAMAL, M. (eds.): *K úloze a významu agrárního hnutí v českých a československých dějinách*. Praha 2001.
- VONDRUŠKOVÁ, A. (red.): *Od folkloru k folklorismu. Slovník folklorního hnutí v Čechách*. Strážnice 2000.
- VYDRA, J.: *Svěráz, letoráz, nehoráz (Tři doby a tři druhy svěrázu)*. Věci a lidé IV, 1952–1953, s. 404–455.

Summary

About the Issues of the Use of the Functions of the Image of the Countryside, Folk, Folk Culture, and Ethnography during the Second World War

Collaborationist Czechism took over a Reich legend about the Third Reich's fight for Europe of everlasting peace and social reconciliation in the so-called civil war. After the triumph of the Nazi Germany, the Czech issue would have been to be solved. However, during the war intermezzo the Nazi propaganda pretended an interest in the Czech "folk culture" and its apparent creator – the Czech farmer. Simultaneously, the Protectorate promoted the German "folk culture" (mainly the national costume) and the Reich ethnography (e.g. the ethnographer Kerkman, an expert in folk costumes) as unbeatable models for the Czech ethnography. The study describes the resources of the Nazi interest in the "folk culture", the forms of the culture's promotion, as well as the causes of an alleged support to the ethnographic curiosities in the Protectorate. However, the "folk culture" and the ethnography that promoted this culture, worked as a support to Czechism, a Czech nation's anchor in its alleged roots, and as an expression of national nostalgia and sentiment. The folk costumes and traditions were revitalized. In comparison to the interwar trends of ethnography, both models of the interest in the "folk culture" gave an impression of a kind of anachronism. The models disparaged the Czech and Moravian people down to the position of an ethnographic group. The "folk culture" (especially folk costumes, folk songs) was also used by the exile propaganda around Edvard Beneš, President of Czechoslovakia, to encourage the exile Czechism, to induce a feeling of the Czech nation's wholeness (in emigration and at home), and to manifest Czechism and Czechoslovakism in the public.

Key words:

ethnography – World War II – folk culture – collaborationist Czechism

Glosy k některým tezím v textu Blanky Soukupové *K problematice využívání a funkcí obrazu venkova, lidu, lidové kultury a národopisu během II. světové války*

Studie Blanky Soukupové zaměřující se na způsoby využívání, potažmo zneužívání projevů lidové kultury v průběhu II. světové války nacistickým režimem i reprezentanty českého národa a vědecké obce (konkrétně národopisu) obsahuje některá tvrzení, na jejichž problematičnost bychom rádi upozornili.

Jedná se mimo jiné o výroky, které jsou vztahovány k univerzitnímu profesoru Antonínu Václavíkovi (1891–1959). Autorka opakovaně spojuje jeho osobnost s kolaborací – tedy s nečestnou a vědomou spoluprací s okupační nacistickou mocí:

- 1: *Svůj obdiv k nacistickému národopisu vyjádřily veřejně i uznávané osobnosti tehdejšího oboru, včetně Antonína Václavíka (1891–1959), „klasika české a slovenské etnologie“, autora monografie Luhačovické Zálesí (1930), docenta národopisu v Brně (1933), za války odborného pracovníka Slováckého muzea v Uherském Hradišti a spolupracovníka kolaborantské etnografické skupiny Národopisná Morava.*²
- 2: *Kolaborantská vyjádření pak pronášely i její vysoce odborně fundované osobnosti (Václavík).*³
- 3: *Obdiv pro nacistickou politiku směrem k národopisu vyslovil i docent Antonín Václavík, první vědecký pracovník Slováckého muzea v Uherském Hradišti: „Díky německému národnímu socialismu zájem o lidovou kulturu se konečně také u nás nesmírně zvýšil.“*⁴

Závěry Blanky Soukupové o kolaborantském charakteru činnosti Antonína Václavíka v době protektorátu Čechy a Morava se opírají pouze o jeden výrok publikovaný v roce 1943 v časopise Úprkům kraj. Z této skutečnosti nejspíše autorka vyvozuje i tezi o jeho aktivní spolupráci s organizací Národopisná Morava, kterou poněkud nesrozumitelně a zcela mimo zažitou oborovou terminologii nazývá jako *etnografickou skupinu* (viz např. heslo *etnografická skupina* v encyklopedii Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska⁵). Důkladné studium

1 Srov. např. PETRÁČKOVÁ, V. – KRAUS, J. (eds.): *Akademický slovník cizích slov. I. díl. A–K*. Praha 1995, s. 396.

2 SOUKUPOVÁ, B.: *K problematice využívání a funkcí obrazu venkova, lidu, lidové kultury a národopisu během II. světové války*. Národopisný věstník XXXIII (75), 2016, č. 1, s. 75–76.

3 *Tamtéž*, s. 92.

4 *Tamtéž*, s. 87.

5 jkt [KANDERT, J.]: *Etnografická skupina*. In: Brouček, S. – Jeřábek, R.: *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. Sv. 2. Praha 2007, s. 191.

Univ. doc. Dr. Ant. Václavík:

Podstata moravského národopisu

V uplynulých dvaceti letech bylo všude jinde v Evropě věnováno lidové kultuře mnohem více pozornosti, než-li tomu bylo u nás. Jednou z nejnepřehlednějších příčin tohoto nezdravého zjevu bylo, že se lid stal předmětem stranickepolitických spekulací, jimž sám vědomě často podléhal. I když se všechny vrstvy národa snad sblížovaly, výtvarník, vědec, spisovatel se hlubšímu poznání lidu odcižovali. Mnozí povyšně tvrdili: nám již nejde o ornament, o kroj, o lidovou píseň. Ale i když podstata problému neunikla jen v těchto zdánlivých bezvýznamnostech, nebyl upraven náš celý člověk uspokojivě poznán proto, že byl studován více bezděčně, jen s určitých hledisek, v určitých slozkách, neposkytujících plnou syntesu.

I když díky vypjatému německému nacionalismu zájem o lid, kulturu se konečně také u nás nezměrně zvýšil, kolují jak o lid, kulturu, tak o národopisu namoze nesprávné a jednostranné představy. Pestrý, luštercký ornament je považován za projev lidové výtvarnosti a za národopisce jsou považováni na př. sběratelé lidové keramiky nebo pořadatelé lidových veselí. Zdá se tak, že národopisného vědní

lze bez námahy nabýt zrakem i lidových slavnostech a pod.

sluchem při výskáni krahajů na Náródopis není nějakým konjunkturním svérázným hnutím, ale vědou velmi obsáhlu, vyžadující mnohaletého houzevnatého studia, poznatků z širokých domáclích i zahraničních terénů i ze světových museí. Je to věda o lidu a jeho kultuře, o jeho duševních mohutnostech a duchových silách, které nakonec více nežli sociální a hospodářské poměry určují osady většího celku, jež zveeme národem. V praxi se ovšem národopis omezuje pouze na studium takového lidu, v jehož středu se dochovaly kulturní prvky, náležející staršímu světu, jehož způsoby a zákony myšlení nekryjí se s myšlením dnešního, usystemisovaného člověka. Jde tudíž v národopisu o soubor tradičních forem a látek, náležejících ještě i do neracionálních myšlenkových systémů, jde o individuální prvky, vytvořené v lidovém prostředí, dále o prvky, vypůjčené z mnoha dob a národů, které a předcházejícími byly za údasí geografických a sociálních podmínek tmelely v nové, pevné celky, tvořící věkovicé bohatství lidu. Tim nemá býti řečeno, že všechny vtvory

Archív Lázeň. Zpravodaje.

Foto: Zelený

Podlužáci v tanečním kroji - Snímek z Národopisné slovicke slavnosti luhačovské, pořádané 27 a 28. července t. r. v Luhačovicích.

a národů, které a předcházejícími byly za údasí geografických a sociálních podmínek tmelely v nové, pevné celky, tvořící věkovicé bohatství lidu. Tim nemá býti řečeno, že všechny vtvory

Text Antonína Václavíka *Podstata moravského národopisu* v Luhačovském lázeňském zpravodaji z roku 1940 (č. 19, s. 3).

Václavíkovy osobní bibliografie⁶ ovšem dokládá, že text s názvem *Podstata moravského národopisu* nevznikl primárně pro časopis Úprkův kraj. Již v roce 1940 jej otiskl Luhačovický lázeňský zpravodaj⁷ a teprve s tříletým odstupem byl převzat redakcí Úprkova kraje a s drobnými textovými odchylkami publikován v tiskovině Národopisné Moravy.⁸ Dnes již bohužel nemůžeme doložit, zda ke změnám ve formulacích došlo zásahem aktivisticky smýšlející redakce bez vědomí autora, nebo zda se k tři roky starému textu navracel sám Antonín Václavík. Výraznější obsahový posun zaznamenáváme mimo jiné i u výroku citovaného Blankou Soukupovou.

Znění z roku 1940: „*I když díky vypjatému německému nacionalismu zájem o lidovou kulturu se konečně také u nás nesmírně zvýšil.*“

Znění z roku 1943: „*Díky německému národnému socialismu zájem o lidovou kulturu se konečně také u nás nesmírně zvýšil.*“

6 Naposledy publikováno v kolektivní monografii: DRÁPALA, D. (red.): *Antonín Václavík (1891–1959) a evropská etnologie. Kontexty doby a díla*. Brno 2010, s. 177–191.

7 VÁCLAVÍK, A.: *Podstata moravského národopisu*. Luhačovický lázeňský zpravodaj 13, 1940, č. 19, s. 3–4; č. 20, s. 2–4.

8 VÁCLAVÍK, A.: *Podstata moravského národopisu*. Úprkův kraj 2, 1943, č. 6, s. 2–4; č. 7–8, s. 3–5; č. 9, s. 3–4.

Z nastíněného srovnání je tedy patrné, že původní formulace neobsahuje žádné obdivné vyjádření autora k nacistické politice vůči národopisu. Antonín Václavík zde pouze zmiňuje *vypjatý nacionalismus*, který ovšem nemůžeme mechanicky ztotožňovat s ideologicky vyhraněným nacionálním socialismem. Také z hlediska časového se v případě uplatňování vypjatého německého nacionalismu jedná o mnohem rozsáhlejší periodu, jejíž počátky můžeme klást již do 19. století.

Jedním z východisek Václavíkova textu z roku 1940 je kritický postoj k způsobům, jak bylo s lidovou kulturou nebo jejími dílčími segmenty zacházeno ze strany některých zájmových skupin i politických reprezentací. Poukazuje mimo jiné na četná zjednodušování a některé zažitě stereotypy a desinterpretace: „*Pestry, fušerácký ornament je považován za projev lidové výtvarnosti a za národopisce jsou považováni např. sběratelé lidové keramiky nebo pořadatelé lidových veselí. Zdá se, že národopisné vědění lze bez námahy nabýti zrakem i sluchem při výskání šohajů na lidových slavnostech apod. Národopis není nějakým konjunkturálním svérázovým hnutím, ale vědou velmi obsáhlou, vyžadující mnohaletého houževnatého studia, poznatků z širokých domácích i zahraničních terénů a světových museí.*“⁹ Podstata celého textu tedy spočívá ve vymezení národopisu jako regulérní vědecké disciplíny, která při důkladném studiu materiálu vykazuje schopnost rozkrýt historické, geografické i sociální souvislosti fenoménu nazývaného lidová kultura. Autor mimo jiné poukazuje také na spjatost kulturních projevů doložených na Moravě s kulturou východně položených slovanských národů. Ačkoli Václavíkova stať obsahuje již zmíněnou větu: „*I když díky vypjatému německému nacionalismu zájem o lidovou kulturu se konečně také u nás nezměrně zvýšil,*“¹⁰ v kontextu celé práce vyznívá v poněkud jiném duchu (konstatačním), než jaký mu ve své studii přiznává Blanka Soukupová. Jen o několik odstavců dále připomíná Antonín Václavík přínos J. G. Herdera či bratří Grimmů pro rozvoj oboru, jakákoli případná cílená glorifikace představitelů tzv. hnědého národopisu zde ovšem chybí. Ani v dalším textu nenacházíme žádné aktivisticky profilované výroky autora. Naopak velmi věcně sumarizuje vývoj dokumentačních a prezentačních aktivit laických i profesionálních národopisců činných na Moravě ve druhé polovině 19. a v prvních desetiletích 20. století. Při závěrečném definování poslání a cílů moravského národopisu autor neopomene připomenout vedle nutnosti důkladného poznání materiálu (např. formou národopisného soupisu) také návaznost na myšlenkové bohatství významných osobností (nejen) Moravy: „*A pak tu třeba jmenovati Cyrila a Metoděje i J. A. Komenského i Fr. Palackého i T. G. Masaryka i J. Úprku i L. Janáčka i T. Baťu. Vyloučení kteréhokoliv z těchto jmen znamenalo by nevděk, ochuzení vlastními tradicemi a popření samé pravdy.*“¹¹

9 VÁCLAVÍK, A.: *Podstata moravského národopisu*. Luhačovický lázeňský zpravodaj 13, 1940, č. 19, s. 3.

10 *Tamtéž*.

11 VÁCLAVÍK, A.: *Podstata moravského národopisu*. Luhačovický lázeňský zpravodaj 13, 1940, č. 20, s. 4.

Jak je patrné, důkladnou analýzou textu docházíme ke zcela jinému závěru o postojích a názorech prof. Antonína Václavíka, než jakého se nám dostává prostým mechanickým vytržením jedné drobné pasáže z kontextu a jejím následným zasazením do myšlenkového konstrukturu autorky.

Studie Blanky Soukupové je primárně postavena na excerpce tištěných pramenů – dobového tisku. Tento přístup poskytuje jedinečnou příležitost postihnout „mediální obraz“ badatelkou vymezených témat (lidová kultura, národopis). Stěží je ovšem možné v rámci takto nastolené metody formulovat podobně striktní závěry o kolaborantské činnosti některých osob, aniž by autorka provedla hlubší archivní rešerše. Nejen veřejně dostupné historické dokumenty z Václavíkovy pozůstalosti (jsou dnes uloženy v Archivu Masarykovy univerzity),¹² ale i publikované stať vztahující se k osobnosti Antonína Václavíka¹³ i dějinám oboru dokládají, že tento přední reprezentant československé etnologie nevykazoval „činnost směřující proti státní svrchovanosti, samostatnosti, celistvosti, demokraticko-republikánské státní formě, bezpečnosti a obraně Československé republiky, které k takové činnosti podněcovaly nebo jiné osoby svěsti hleděly a záměrně a aktivně podporovaly jakýkoliv způsobem německé a maďarské okupanty.“¹⁴ V případě, že by na Antonínu Václavíkovi ulpělo jakékoli podezření z kolaborace s nacistickým okupačním režimem, stěží by mohl být v roce 1945 jmenován profesorem pro obor československý národopis a od akademického roku 1945/1946 až do své smrti (1959) vést etnologické pracoviště na brněnské univerzitě.

Když musel v 50. letech 20. století čelit Antonín Václavík atakům některých marxisticky orientovaných etnografů (především Otakara Nahodila a Jaroslava Kramářka), jeho oponenti tehdy opírali své odsudky buržoazního pojetí národopisu a aplikovaných reakčních metod o několik citací z vytržených z kontextu Václavíkových prací ze 30. a 40. let.¹⁵ Přestože kritika vycházející primárně z marxistického pojetí etnografie pracovala s poměrně pestrým a dobově podmíněným slovním instrumentářem, mezi nastolenými argumenty zcela chybí jakákoli zmínka o případné Václavíkově kolaboraci. Studujeme-li detailně výtky jeho kritiků, údernost jimi nastolovaných argumentů by jistě byla v případě podloženého obvinění z aktivní spolupráce s nacistickým režimem či jen pouhého náznaku proněmeckého aktivismu adekvátně umocněna. K ničemu takovému ovšem nedošlo. Ani nejnovější důkladná analýza pozůstalosti prof. Antonína Václavíka, z níž vychází např.

12 Viz např. soupis publikovaný v kolektivní monografii DRÁPALA, D. (red.): *Antonín Václavík (1891–1959) a evropská etnologie. Kontexty doby a díla*. Brno 2010, s. 207.

13 *Tamtéž*, s. 185–191.

14 *Dekret presidenta republiky ze dne 21. června 1945*, § 3. Viz <http://www.psp.cz/docs/laws/dek/121945.html> (přistoupeno 18. 5. 2016).

15 Podrobněji srov. JERÁBEK, R.: *Antonín Václavík a (sebe)kritika*. *Český lid* 78, 1991, č. 3, s. 216–221; také *Odyssea jednoho vědeckého díla*. In: Drápala, D. (red.): *Antonín Václavík (1891–1959) a evropská etnologie. Kontexty doby a díla*. Brno 2010, s. 161–164.

i příspěvek přednesený PhDr. Karlem Altmanem, CSc., na mezinárodní vědecké konferenci *Mezi státním plánem a badatelskou svobodou* (17. března 2016) nic takového nedokládá.

*Pracovníci Ústavu evropské etnologie
Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Brno*

Poznámka redakce

Publikování reakce na některé teze ve studii doc. Blanky Soukupové projednala a odsouhlasila Redakční rada Národopisného věstníku. V následujícím čísle Národopisného věstníku bude dán prostor pro další diskuzi.

Zmizelé stavby Podorlicka a jejich dokumentace v kronice Aloise Beera¹

Mgr. Martina Dašková

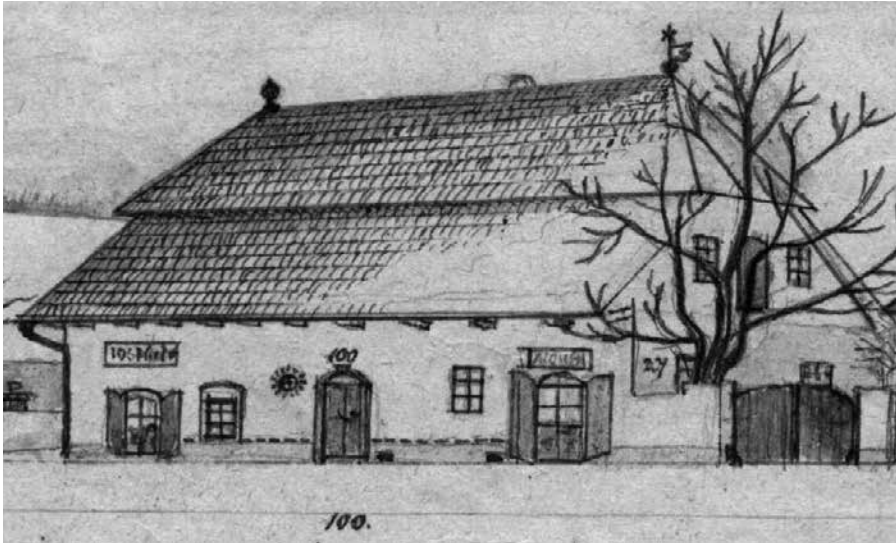
Ústav historických věd Fakulty Filozofické, Univerzity Pardubice,
Studentská 84, 532 10 PARDUBICE
martina.daskova@seznam.cz

Příspěvek představí několik zajímavých objektů zachycených na kresbách Aloise Beera, dobrušského řemeslníka a kronikáře. A. Beer v závěru 19. století sestavil svou poměrně dobře známou kresebnou kroniku, která čítá téměř čtyři tisíce stran textu a kreseb v několika desítkách sešitů. V meziválečném období tuto kroniku, či spíše zápisky, získalo muzeum v Dobrušce. V roce 1933 vyšel první výbor z jeho díla s názvem *Nevděk*, další výbory následovaly až o několik desítek let později: *Lituji, že nejsem básník* (1970), *Na Vandru* (1976) a *Památosti mého podomování* (1978). Na začátku tisíciletí vydala rakouská bohemistka Christy Rothmeier publikaci s názvem *Die entzauberte Idylle: 160 Jahre Wien in der tschechischen Literatur* (2004). Jednu rozsáhlou kapitolu věnovala Beerově literární pozůstalosti.²

Alois Beer kreslil zajisté všechno, co viděl kolem sebe, ale jeho dílo zvláště vyniká obsáhlou dokumentací lidové architektury, dnes mnohdy zaniklé nebo zásadně změněné mladšími úpravami. Beer téměř nikdy nekreslil jen stavbu

1 Text vznikl jako rozšířená a doplněná součást diplomové práce *Lidová architektura na Podorlicku v kresbách Aloise Beera* v Ústavu historických věd na FF Univerzity Pardubice, 2013.

2 MACH, J. (ed.): *Alois Beer: kronikář, písmák a malíř*. Dobruška 2005.

Beerův dům č. p. 100 v Dobrušce. Kresba Aloise Beera. Vlastivědné muzeum Dobruška, Archivní sbírka, fond Aloise Beera, sešit 2, s. 49.

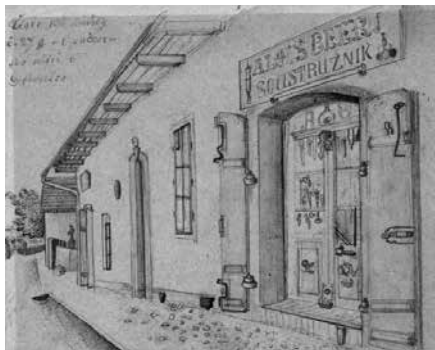
samotnou, ale zachytil mnohé detaily z okolí, pořizoval plány, zapisoval nápisy na lomenicích apod. Někdy maloval také interiéry, a to, pokud se mu zdálo, že stavba je obzvláště stará a cenná, ale také když měl přátelský vztah k majiteli chalupy či usedlosti. Dokumentoval často i nově vznikající domy či přestavby starších objektů.³

Budeme se zde zabývat stavbami zmizelými, pouze v jednom případě jde o objekt dosud zachovaný. Jedná se o Beerův vlastní dům, který autor zdokumentoval skutečně velmi pečlivě. Jak nám říká nápis na lomenici, byl postaven roku 1764 hrnčířem Cejplem. Po smrti Cejplově i smrti jeho potomků zde bylo pekařství. Alois Beer dům koupil nedlouho po návratu do Dobrušky z vandru, v roce 1863. Interiéry domu přestavěl a rozčlenil, některé místnosti později pronajímal. Ke konci života trpěl velkou bídou a byl nucen dům prodat. Nový majitel započal s dalšími úpravami, které se A. Beer snažil též zdokumentovat, ale ještě před jejich dokončením zemřel.⁴

Beerův zděný dům měl polomansardovou střechu s taškovou krytinou. Dispozici se pokusíme vyložit na základě autorovy kresby; původně byla zřejmě trojdílná

3 KZMD – Vlastivědné muzeum Dobruška, Archivní sbírka. Fond Alois Beer, sešity 1–67. Citace díla Aloise Beera je kvůli stálému opakování dále již uváděna zkráceným způsobem, např. BEER 23–45, tedy nejprve sešit, pak příslušná stránka.

4 MACH, J. (ed.): *Alois Beer: kronikář, písmák a malíř*, c. d. BEER 02-52; 03-02.

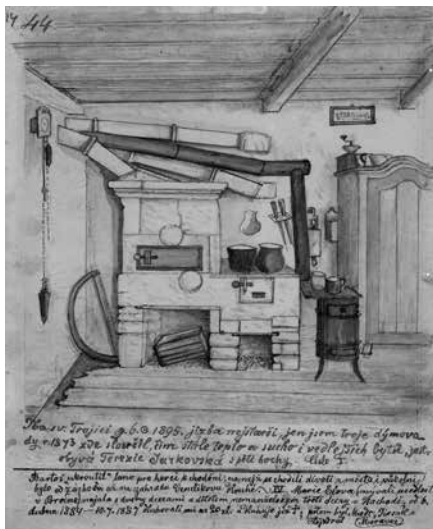
Detail Beerova domu č. p. 100 v Dobrušce. Kresba Aloise Beera. Vlastivědné muzeum Dobruška, Archivní sbírka, fond Aloise Beera, sešit 8, s. 17.

s dvojtraktovou zadní a patrně i přední částí a širokou průchozí síní. Patrně až po přestavbě obsahoval přední díl čtyři místnosti: kuchyni, dílnu, Beerovu prodejnu a pokojík. V zadním dílu měl původně hrnčíř Cejpl dílnu a skladovací komoru. Obě místnosti byly za Beera přepaženy příčkou a upraveny k bydlení, vznikly tak čtyři světnice.⁵

Z kreseb známe skutečně všechny interiéry a mnoho detailů, které zde nelze všechny představit. Příkladem může být popis vytápění domu. Začneme klenutou černou kuchyní, která měla původně dymníkové řešení; na jedné z kreseb vidíme plášť dymníku vynášený trámem, *mandrholcem*, se zabedněným otvorem. Novou úpravu představuje rizalit tahového komína a moderní topidlo – sporák. Můžeme zde objevit i další zajímavé detaily, jako např. větší závěsy barokně esovitého tvaru s dvojicí závor. Dům byl vybaven dvěma komíny, které odváděly dým pro přední i zadní

Kuchyně Beerova domu č. p. 100 v Dobrušce. Kresba Aloise Beera. Vlastivědné muzeum Dobruška, Archivní sbírka, fond Aloise Beera, sešit 14, s. 45.

Světnice Beerova domu č. p. 100 v Dobrušce. Kresba Aloise Beera. Vlastivědné muzeum Dobruška, Archivní sbírka, fond Aloise Beera, sešit 14, s. 44.

⁵ Autorova kresba dispozice domu č. p. 100, před přečíslováním 27b. BEER 02-26.

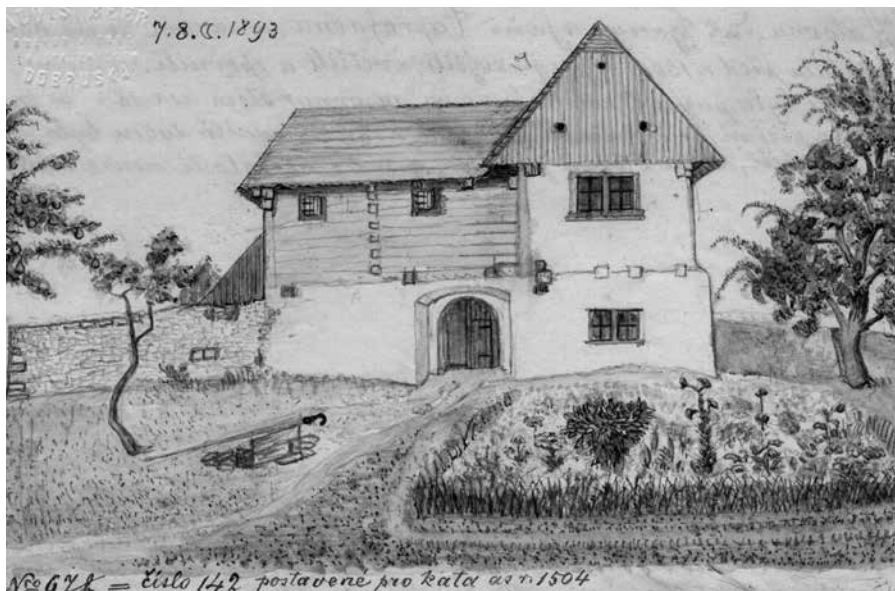
díl zvlášť. Jak již bylo zmíněno, oba díly měly po čtyřech místnostech, z nichž každá měla své otopné zařízení: sporák vybavený troubou či kamna, ovšem s kouřovody svedenými do jednoho sopouchu. Jedna z nájemních světnic je vybavena sporákem s kropenatým dekorem typickým pro první generaci těchto topidel. V mansardovém krovu se stojatými stolicemi nalézáme široký komín indikující zmíněnou černou kuchyni s dymníkovým řešením.⁶ Dnes je tento dům kompletně přestavěn a již jen vzdáleně připomíná svůj obraz v kresbách někdejšího majitele.

Dalším objektem našeho zájmu bude katovna v Dobrušce. První zpráva o výkonu hrdelního práva, zaznamenaná ve smolné knize, pochází z roku 1588. Dobrušská smolná kniha se skládá ze dvou částí. První část obsahuje výsledky, ortely a reversy, ve druhé části jsou zápisy týkající se dobrušské katovny a pohodnice, jejích obyvatel a příslušného majetku. První záznam o objektu katovny čteme ve Smolné knize v roce 1590, kdy kat a ras Michal získal darem od obce kus obecního pozemku a povolení vystavět na něm své obydlí, které se nazývalo též *koproforna*. Pozemek ležel tehdy daleko za městem, na břehu potoka Brtvy, kde je dnes zahrada Husova sboru církve československé husitské. Jak vypadalo toto původní stavení, nevíme. Michal zemřel již po dvou letech a zanedlouho byla katovna prodána jinému katu, Jakubu Zvířecimu, a to za 350 kop míšeňských. Další držitelé katovny postupně přikupovali zemědělské pozemky a hodnota objektu rostla. Největší počet polností přikoupil Jiřík Křeh s manželkou Dorotou v druhé polovině 17. století, a vytvořil tak při katovně výnosné hospodářství. Po reformě hrdelního soudnictví po polovině 18. století se dobrušští kati stali výhradně měšťskými rasy a nadále měli příjem z hospodářství, v té době ceněného již na tři tisíce zlatých.⁷

Koproforna zachycená kresbami Aloise Beera pochází patrně z první poloviny 18. století. Budova je patrová se sedlovou střechou s šindelovou krytinou. Na spodní zděnou část stavby je nasazeno roubené patro v *kožichu* s viditelným pronikem konců trámů v napojení zděné a roubené části. Kolmo napojený srub je komorou, nebo snad i sýpkou. Zajímavý detail zde představují jednokřídlé okenice s dvojicí pásových závěsů. Dispozice dobrušské katovny je v podstatě srovnatelná s tradičním venkovským domem. Původně byla zřejmě jednoduše trojdílná: hospodářská část (zde chlév), síň s kuchyní a světnice, ale pak došlo z nějakého důvodu v této části k přestavbě a vznikla navíc další komůrka s přístupem z úzké chodby. Světnice byla úměrně tomu zmenšena. Centrální domovní část obsadila černá kuchyně s nepřímým vytápěním světnice klasickou sestavou pece a kamen. Později se již

6 BEER 02-27; 02-49; 08-17; 03-02; 14-11; 14-29; 14-44; 14-01; 14-45; 14-47; 03-45; 14-53.

7 LÁNY, E. P.: *Knihy Smolné založené Léta 1588*. Dobruška 1947. Státní okresní archiv Rychnov nad Kněžnou, Archiv města Dobruška, kn. 267, inv. č. 317. Smolná kniha, fol. 1588–1787. MATOUŠ, V.: *Dějiny města Dobrušky v letech 1320–1990*. Dobruška 1994. Týž: *Ortel podle práva: Výsadní hrdelní právo města Dobrušky pro všechna města a vesnice bývalého panství opočenského a smiřického v letech 1364–1765*. Dobruška – Rychnov nad Kněžnou 1997.

Bývalá katovna č. p. 142 v Dobrušce. Kresba Aloise Beera. Vlastivědné muzeum Dobruška, Archivní sbírka, fond Aloise Beera, sešit 13, s. 17.

k vytápění využíval moderní přímo obsluhovaný sporák.⁸

U venkovního schodiště uvnitř dvora se nachází dřevěná podesta s pažením vytvářejícím před vstupem krátkou pavláčku, nesenou jedním profilovaným sloupkem zasazeným do stropnice. Zmíněná profilace sloupku peronové pavláčky vypadá jako napodobení renesančních balustrádových sloupků. Portál z pavlázky do horní síně se zdá být raně barokní, je vybaven trámovými profilovanými zárubněmi s lištovým motivem odsazovaných uch, na křídle s barevnou výzdobou dvojice výplní v rámové konstrukci. Vstupní dveře do srubu mohou mít dřevěnou konstrukci s oplechováním

Nádvoří bývalé katovny č. p. 142 v Dobrušce. Kresba Aloise Beera. Vlastivědné muzeum Dobruška, Archivní sbírka, fond Aloise Beera, sešit 13, s. 15.

⁸ BEER 13–17; 13–15.

Dům č. p. 116 v Dobrušce. Kresba Aloise Beera. Vlastivědné muzeum Dobruška, Archivní sbírka, fond Aloise Beera, sešit 13, s. 41.

s překříženým diagonálním rastrem, ale může to být jen iluzivní malba na dřevěném křídle. Na zadní podélné straně domu existovala podle autora po celé délce pavlač přístupná přes kuchyni. Pavlač byla údajně stržena po roce 1850, v době vzniku kresby tedy již desítky let neexistovala. Na dvou existujících fotografiích přítomnost pavlače potvrzuje zazděný klenutý vstup v místě kuchyně, stejně jako čela uřezaných trámů. Také další věc je na první pohled zřejmá, a to výměna krovu. Původní hambalkový krov byl vyměněn za vaznicový. Tím se výrazně snížil sklon střechy a odhalil široký komín, indukující původní černou kuchyni.⁹

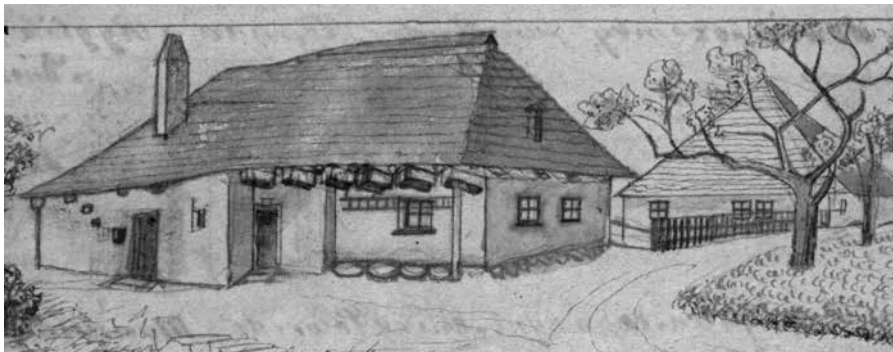
Již v době vzniku kreseb, tj. 1893, byla katovna ve velmi špatném stavu a sám Alois Beer uvedl, že: „... *posud lhostejnost nadvládá, takže snadno jen větrem může tato památka stržena býti.*“¹⁰ Nicméně vydržela ještě dalších patnáct let. Poslední drnomistr Vojtěch Flégr se odstěhoval ze zchátralé katovny v roce 1907 a o rok později byla zbořena.¹¹

Dobrušské stavení č. p. 116 je tradiční roubený dům s kolmo napojeným hospodářským křídlem a sedlovou střechou. Dispozice je v přední části dvouraktová, jak prozrazuje průnik příčky stěnou s viditelnými čely trámů. Kresba usedlosti je příkladem Beerovy schopnosti a ochoty zaznamenávat okolí s mnoha zajímavými

9 KZMD – Vlastivědné muzeum Dobruška, Archivní sbírka, sign. XXVII/162. Dobruška ve starých fotografiích. PTÁČEK, J.: *Dobruška a Opočno*. Praha – Litomyšl 2008.

10 BEER 13–17.

11 Státní okresní archiv Rychnov nad Kněžnou, Archiv města Dobruška, kn. č. 311, inv. č. 361. Paměti gruntů města Dobrušky, 1860–1920.

Koželužna č. p. 42 v Pulicích. Kresba Aloise Beera. Vlastivědné muzeum Dobruška, Archivní sbírka, fond Aloise Beera, sešit 26, s. 41.

detaily. Součástí dvora je včelín, kůlnovitá stavba pro úly. Otevřenými dvířky můžeme vidět dva úly kuželovitého tvaru. Vpředu na dvoře stojí dřevěný sloupek se dvěma háky – snad zbytek ohrazení. Kolem domu protéká náhon doplněný mostkem a stavidlem, který můžeme pozitivně konfrontovat se záznamem v mapě stabilního katastru. V ulici za domem vidíme vyobrazení sloupu raného veřejného osvětlení, které bylo v Dobrušce zřízeno již v roce 1880.¹² Byla by škoda nezmínit dojemnou kresbičku psa, venkovského ratlíka, krčícího se u včelína. Drobná kresba ruky ukazující k lomenici označuje místo s nápisem, který si A. Beer přečetl s pomocí žebříku a sousedů: *Anno Domini 1744 18 Augustus Ve jménu Pana Boha všemohoucího a velkých jména Jeho ctitelů dům jest vystavený s pomocí Boží a nákladem Jakuba Házi Pana Boha milého užívaje a do jeho rukou Grunt tento poručuje, konce stavby se nedočkal. Tento dům Boží jest. Mocný Bože Jméno Tvoje budiž pochváleno.*¹³

Kresba dokumentující koželužnu v Pulicích se skládá ze dvou částí, a to obrázku koželužny a hájovny. Nacházíme tu přízemní budovu s valbovou střechou a s výrazným ústupkem v půdorysu. Jedná se o napojení dosud roubené obytné části v *kožičku* k části již zděné, užívané jako dílna. Světnice se dosud chová tradičně vůči přesahu střechy nad trámové zápraží, zatímco síň a zejména zděná dílna v zadní části domu vůči staršímu obrysu vystupují až do okraje střechy. Vysoký, ve vrcholu kónicky se zužující komín nad dílnou sloužil jistě koželužskému provozu. Komín patřící k otopnému zařízení vytápějícímu světnici je skryt asi za hřebenem a malíř jej nezaznamenal. Zajímavým detailem je komínek vystupující ze střechy a příslušející zřejmě osvětlovacímu krbečku, umístěnému pravděpodobně na čelní stěně světnice mezi okny nebo visícímu ze stropu poblíž. Za koželužnou stojí panská hájovna se

¹² Státní okresní archiv Rychnov nad Kněžnou, Archiv města Dobruška, inv. č. 1445, sign. 6/56, kart. 48. Osvětlení města, 1880–1896.

¹³ BEER 13–41.

stanovou střechou, bohužel zaznamenaná způsobem nedovolujícím její rozsáhlejší popis. Stanové střechy bývaly obvyklé spíše na církevních a případně městských objektech, pokud tedy tento typ střechy na hájovně byl, je to vskutku ojedinělé.¹⁴

Dřevěná kaple Blahoslavené P. Marie v Dříší, původně zasvěcená sv. Anně, byla vystavěna roku 1809 na místě zázračného uzdravení slepého chlapce. Na kresbě má kaple rámovou konstrukci s bedněnou výplní, sedlovou střechu s valbičkou a sanktusníkem, vstupní předsíň a zdobenější štít. Stavba zůstala bez výrazných změn do sklonku 19. století (1874), kdy k polygonálnímu závěru přibyla sakristie. Už dříve zde byla vysvěcena křížová cesta, nad vchod zavěšen obraz Korunování Panny Marie, zvýšena a oplechována věž. Nadále se prováděly již jen drobné úpravy či opravy. Na dochované fotografii zaznamenáváme, že vstupní předsíň byla odstraněna, ale před polygonálním závěrem stojí zmiňovaná sakristie. Střešní krytina je již eternitová. Povrch štítu je jednoduše svíslé bedněný s výklenkem pro votivní obraz Panny Marie. Bohužel v druhé polovině 20. století kaplička zchátrala až k demolici, která byla provedena v roce 1990. Poté byla z cihel postavena zděná kopie s palubkovým obkladem. Nový krov byl osazen původními věžičkami. Kaple byla vysvěcena v roce 1996.¹⁵

Dále se budeme věnovat dělnickému obydlí v obci Zákoutí u Deštného. V roce 1873 zde vystavěl Edmund Kadlík sklárnu, kterou vedl až do roku 1901, kdy ji koupil Wilhelm von Königswarter. Sklárna později dvakrát vyhořela a zanedlouho byla zrušena a zbořena. Její areál býval vybaven několika ubytovnami pro sklářské dělníky.¹⁶ Jedním z ubytovacích zařízení byl Beerův tzv. čtyřbytník, tedy dům se čtyřmi byty pod jednou střechou, jak dokládá autorova kresba tohoto zajímavého typu dělnického domu. Na této velmi schematické kresbě je patrná přízemní, patrně zděná budova s valbovou

Dřevěná kaple Blahoslavené Panny Marie v Dříší. Kresba Aloise Beera. Vlastivědné muzeum Dobruška, Archivní sbírka, fond Aloise Beera, sešit 9, s. 5.

14 BEER 26–11. PANÁČEK, M.: *Stanové střechy a jejich krovy v českých zemích*. In: Svorník. Sborník příspěvků z 3. konference stavebněhistorického průzkumu uspořádané 8.–11. června 2004 v Muzeu Vysočiny v Třebíči: Krovy a střechy. Praha 2005, s. 95–106.

15 ZRŮBEK, R.: *Poutní místa v kraji Orlických hor*. In: Křesťanství v Podorlicku. Rychnov nad Kněžnou – Dobruška 2000, s. 201–206. Státní okresní archiv Rychnov nad Kněžnou, fond Zrůbek, Rudolf, inv. č. 481, ukl.č. 10, ev. j. ft. 101–104. Kaple P. Marie, 1968. BEER 09–05.

16 HOMOLKA, V.: *Poslední sklárna v Orlických horách Karolinina hut' v Jedlové*. [Deštné v Orlických horách] 2009.

Dům č. 90 v Dobrušce. Kresba Aloise Beera.
Vlastivědné muzeum Dobruška, Archivní sbírka,
fond Aloise Beera, sešit 8, s. 65.

byla nasazena sedlová střecha. Při následných úpravách domu byla rozšířena světnice o přístavbu boční světničky s malou komůrkou. Místnosti oddělovala od zbytku světnice příčka. Pouze nad tímto rozšířeným obytným dílem byla kolmo k podélné ose domu vystavěna mansardová střecha. Zbytek budovy se sedlovou střechou zůstal užší a byl doplněn o bedněnou předsíň krytou přetaženým střešním okrajem. Krytina mansardové střechy byla šindelová, sedlovou střechu kryly slaměné došky. Z interiéru vidíme pouze síň s vydělenou kuchyní s půlkruhově zaklenutým vstupem. Tradiční černá kuchyně se přimyká k boku světnice, jejíž stěnou prostupuje blok pece s kamny. Vedle se nachází zahlbubený vstup do sklípku, nad nímž je v roubené stěně unikátní detail, okénko s posuvnou okenicí. Dům byl pro zchátralost zbořen ještě v roce pořízení kresby, tedy v roce 1897.¹⁸

Závěrem můžeme říci, že Beerem zachycené stavby se nijak nevymykají tradičnímu dispozičnímu schématu, přesto jsou autorovy kresby důležitým zdrojem poznání stavební kultury Podorlicka. Zejména vzhledem k tomu, že o mnohých objektech se dnes již téměř nic nedá nalézt. Hledání v nejrůznějších archívech končí často nezdařem, a tak jsou Beerovy kresby jedním z mála dokladů existence těchto staveb.

¹⁷ BEER 9-69.

¹⁸ BEER 08-65; 08-66; 08-68.

Prameny

- KZMD – Vlastivědné muzeum Dobruška, Archivní sbírka. Fond Alois Beer, sešity 1–67.
 KZMD – Vlastivědné muzeum Dobruška, Archivní sbírka, sign. XXVII/162.
 Dobruška ve starých fotografiích.
 Státní okresní archiv Rychnov nad Kněžnou, Archiv města Dobruška. Smolná kniha,
 kn. 267, inv.č. 317, 1588–1787.
 Státní okresní archiv Rychnov nad Kněžnou, Archiv města Dobruška, kn.č. 311,
 inv.č. 361. Paměti gruntů města Dobrušky, 1860–1920.
 Státní okresní archiv Rychnov nad Kněžnou, Archiv města Dobruška, inv. č. 1445,
 sign. 6/56, kart. 48. Osvětlení města, 1880–1896.
 Státní okresní archiv Rychnov nad Kněžnou, fond ZRÚBEK, Rudolf, inv. č. 481,
 ukl.č. 10, ev. j.ft. 101–104. Kaple P. Marie, 1968.

Literatura

- HOMOLKA, V.: *Poslední sklárna v Orlických horách Karolína hut' v Jedlové*.
 [Deštné v Orlických horách] 2009.
 LÁNY, E. P.: *Knihy Smolné založené Léta 1588*. Dobruška 1947.
 MACH, J. (ed.): *Alois Beer: kronikář, písmák a malíř*. Dobruška 2005.
 MATOUŠ, V.: *Dějiny města Dobrušky v letech 1320–1990*. Dobruška 1994.
 MATOUŠ, V.: *Ortel podle práva: Výsadní hrdelní právo města Dobrušky pro
 všechna města a vesnice bývalého panství opočenského a smiřického v letech
 1364–1765*. Dobruška – Rychnov nad Kněžnou 1997.
 PANÁČEK, M.: *Stanové střechy a jejich krovy v českých zemích*. In: Svorník. Sbor-
 ník příspěvků z 3. konference stovebněhistorického průzkumu uspořádané 8.–11.
 června 2004 v Muzeu Vysočiny v Třebíči: Krovy a střechy. Praha 2005, s. 95–106.
 PTÁČEK, J.: *Dobruška a Opočno*. Praha – Litomyšl 2008.
 ZRÚBEK, R.: *Poutní místa v kraji Orlických hor*. In: Křesťanství v Podorlicku.
 Rychnov nad Kněžnou – Dobruška 2000, s. 201–206.

Summary

Disappeared Buildings in the Region of Podorlicko and Their Documenta- tion in the Chronicle by Alois Beer

The text speaks about the today no more existing buildings of traditional architecture which are included in the drawing chronicle by Alois Beer, a native from Dobruška and autodidact. The chronicle comes from the late 19th century. The description is devoted to several particular examples described in terms of

construction and history. The first building is the Beer's own house which the author carefully documented from inside and outside. The further building presents a dwelling of executioners and knackers from Dobruška, where it was possible to describe the interior, the exterior and many constructional details. The following drawing shows the house No. 116 and in addition to the building, it depicts a lot of valuable interesting things from the exterior. The tannery in Pulice represents technical buildings. The drawing with the Chapel of the Virgin Mary introduces the original building – in its place one can find just a copy now. The picture with a workers' house in Zákoutí is valuable due to the fact that such types of dwellings were depicted only rarely. The last building from Dobruška shows an untypical combination of a saddle and an attic roof on an otherwise traditional building.

Key words:

Alois Beer – drawing chronicle – region of Podorlicko – vernacular architecture

Dokumentace lidové architektury východní Moravy v díle Antonína Kuriala

PhDr. Věra Kovářů

Charbulova 24, 618 00 BRNO

vera.kovaru@email.cz

Od Národopisné výstavy československé uplynulo již více než 120 let a my sumarizujeme děje a cíle, které se na této dlouhé cestě udály. Jsou to děje směřující k poznání, dokumentaci a také záchraně lidového stavitelství. Navazujeme tak na dílo jedinečných osobností konce 19. století, které nám předaly závažné dědictví, k němuž připojujeme některé ze svých vlastních poznatků o životě venkovského obyvatelstva. K osobnostem, které se vepsaly do historie a do úspěchů Národopisné výstavy československé a jejího odkazu ve dvacátém století je třeba se stále vracet – stejně jako k jejich následovníkům. Patří k nim svým dílem Karel Chotek, Vilém Pražák a bezprostředně na ně navazující Václav Mencl, Josef Vařeka, Václav Frolec, Jiří Škabrada a další autoři studií a souborných děl o lidové architektuře. Opomenout ovšem nemůžeme ani další postavu dokumentace lidového stavitelství – Antonína Kuriala, profesora Vysokého učení technického v Brně, fakulty architektury.

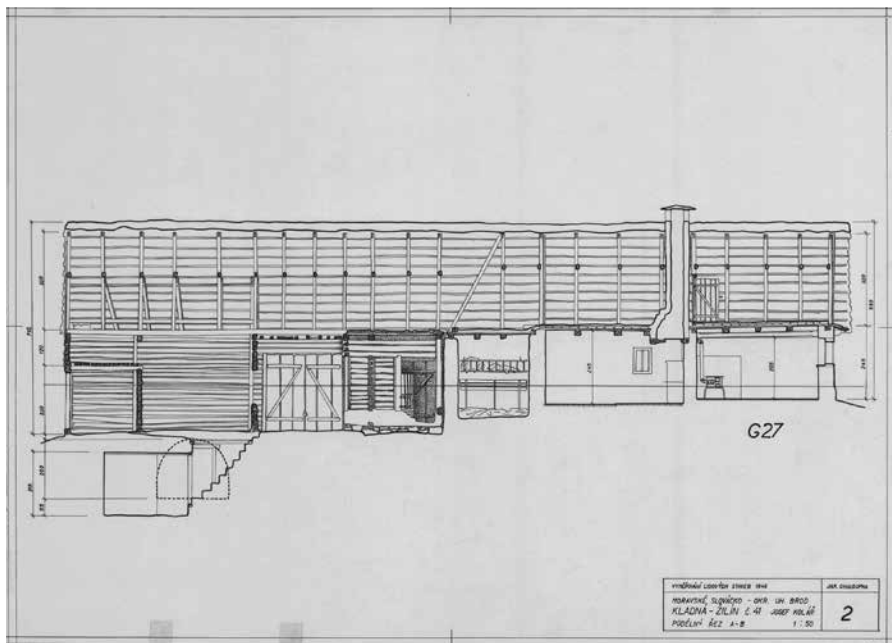
Narodil se v roce 1907 v Břeclavi, takže nemohl bezprostředně prožít euforii obklopující krajské výstavy a Národopisnou výstavu československou, ale dokázal si uvědomit její význam a navázat na její odkaz. Jako rodák z Moravy a jako architekt si záhy uvědomil hodnoty a závažnost venkovských staveb i jejich historické

a estetické místo v kulturně-spoolečenském vývoji v naší zemi ve století pronikavého průmyslového a technického růstu, ale také ve století válek a nejrůznějšího násilí. Věnoval proto celoživotní úsilí vedle architektonické tvorby a pedagogického působení průzkumu, poznání a dokumentaci lidových staveb. Zaměřil svoji pozornost a tvůrčí činnost především na historickou Moravu a Slezsko a také na některé lokality z příhraničí slovenského a další mimořádně atraktivních turisticky vyhledávaných míst Slovenska, zejména podtatranských lokalit.

Jako žák profesorů Grohy a Králíka na brněnské technice uplatňoval svoje vlohy architekta ve zpracovávání návrhů pro společenské zakázky, scénická řešení brněnského divadla, na stavby, mezi nimiž dominovaly kavárny, obytné domy, objekty pro sezónní bydlení a rekreaci, či relaxaci. Tato orientace je spojena s jeho mládím a počátky kariéry architekta.

Můžeme vznést otázku, jak se dobral k zájmu a ke studiu lidové architektury a k její dokumentaci? Na tomto místě by bylo žádoucí vzpomenout dalšího, pro naši práci významného muže, profesora Zdeňka Wirtha, jehož památce a zásluhám jsme zatím dlužní více pozornosti. V době II. světové války, těžce dolehnuvší na celý národ, zvláště však na mladé lidi, na studenty, dokázal profesor Wirth díky svému vlasteneckému citění a pochopení České akademie zahájit mimořádně závažné dílo. Rozvinul ve 40. letech rozsáhlou akci průzkumu a vyměřování lidových staveb na vesnicích Moravy a Čech. Tento mimořádně společensky jedinečný a odvážný čin uznávaného vědce zachránil mnoho studentů architektury (původně vysokoškolských) od nasazení v tehdejších válčících Německu. Mezi studenty, jejichž dílo je uloženo a archivováno v Etnologickém ústavu Akademii věd České republiky, se dostal rovněž Antonín Kurial.

Felix Haas, spolupracovník Antonína Kuriala, konstatuje, že účast na výzkumné a vyměřovací práci znamenala pro mladého přemýšlivého architekta určitý mezník. Pochopil naléhavost úkolu dokumentace a záchrany lidových staveb. Pro vlastenecky a národně smýšlejícího vědce Antonína Kuriala vyvstal celý dosah kulturního činu, jemuž posléze věnoval podstatnou část svého života. Uvědomil si význam evidování, inventarizace a dokumentace hodnot stavební kultury venkovských obyvatel, kteří v té době tvořili podstatu národa. Seznámil se s typologií a rozmanitostí venkovských domů v různých regionech a zároveň se způsobem života obyvatel domů, i s charakteristickými znaky obživy, rytmem všedních i svátečních dnů rolníků. Zvláštní pozornost věnoval Antonín Kurial při průzkumech a dokumentaci venkovských staveb konstrukční a dispoziční formě a zároveň architektonickým a výtvarným liniím a detailům. Dokázal postřehnout charakteristické rysy odlišující jednotlivé regiony Moravy. Jeho intelektuální zření a znalost vesnického prostředí ho přivedly k názoru, že venkovské stavby jsou ohroženy ve své podstatě, postupně jsou opouštěny, podléhají zkáze a bourají se. Pochopil nezbytnost a aktuálnost dokumentace staveb, o jejichž budoucnosti se nedalo pochybovat.

Kresebná dokumentace objektu č. 41 (1:50) z obce Kladná-Žilín, majitel Josef Kolář. Autor J. Chaloupka, uloženo ve Valašském muzeu v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm.

Myšlenku záchrany formou zaměření tehdejšího stavu se jali se svými studenty uskutečňovat. Získal podporu patřičných míst a osobností vládnoucích mocí i financemi. Dokázal se postarat o podporu vědeckých kapacit a také o ekonomickou základnu pro zahájení velkého díla. Přistoupil k průzkumu, dokumentaci a zaměřování, a konečně i ke spolupráci s památkovou péčí.

Rozsah Kurialova zájmu směřoval k rozsáhlému území celé historické Moravy, na jejíž půdě se rozkládá v současné době pět krajů. Kromě toho jsou významné a výrazné části uchopeny také z dnešních jižních Čech (Dačicka a Slavonicka, historicky ovšem území moravského; dále Svitavsko a Moravskotřebovsko spolu s Jevíčkem se ocitlo v kraji Pardubickém a tak bychom mohli pokračovat). Za doby výzkumů Antonína Kuriala byly hranice historické Moravy více respektovány, takže průzkum a dokumentace obsáhla také některá z těchto území.

V těchto souvislostech by bylo na místě zmínit se o seznámení dvou pro moravská bádání významných osobností, k nimž došlo v Luhačovicích. Právě tu, díky prof. Antonínu Václavíkovi, který pocházel z tamních Pozlovic, vsi v těsném sousedství s Luhačovicemi se Antonín Kurial pustil do poznávání tohoto kraje již ve 40. letech 20. století. Objevil území s mnoha dochovanými roubenými i zděnými

stavbami v Kaňovicích, Provodově, Březůvkách, Březnici a dalších obcích, které ho velmi zaujaly. Podle orální výpovědi přežil Antonín Kurial právě v Kaňovicích persekční období ve válečných letech a jeho vlastní dokumentace usedlosti č. p. 19 je jedním z nejdokonalejších a nejpřitažlivějších příkladů zaměření vesnického domu se samostatným chlívem a komorou.

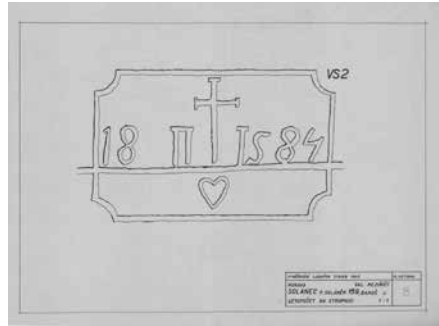
Zajímá nás metoda, kterou Kurial volil pro dokumentační práci. Jako vysokoškolský pedagog mohl pověřit svoje studenty tzv. inventarizací, průzkumem, který se uskutečnil ve vesnicích na 2600 katastrálních územích. Průzkum zahájili studenti bezprostředně po skončení II. světové války. Spolu se zaměřením uvedl zpracovatel stručnou charakteristiku domu a ve většině případů také fotografický snímek.

Podle profesora vyhodnocení získaného dokumentačního materiálu a výběru pak studenti měli za úkol provést řádné zaměření vybraných nemovitostí a toto pak vynést v plánu 1:25, 1:50 a významné detaily ať již konstrukční, nebo dekorativní povahy v měřítku 1:20. Na terénní činnosti se podle rozsahu objektu podíleli 2 až 3 studenti a zaměřování probíhalo ručním zaměřováním (odměrnou metodou) v kombinaci s křížovou. Pouze velké statky byly vyměřovány strojově. Tímto způsobem se podařilo získat dokumentaci a vynést plány 560 staveb.

Podle sdělení některých dosud žijících účastníků vyměřování, architektů, kteří působili v tom čase už jako asistenti (Dušan Riedl, Otakar Máčel a další), byla vyměřovací aktivita náročná poválečnou situací, ale jak se jeví ze zhotoveného díla, uloženého v archivní podobě, tehdejší studenti se jí ujali s erudicí, a měřeno dnešními zájmy a přístupem, s velkou trpělivostí.

Ze strany Antonína Kuriala byl kladen důraz na dokumentační hodnotu. K ní náležela situace a půdorys budovy, použitý materiál, stav objektu zvenčí i půdorysné členění. Stav a forma topeniště, popis interiéru včetně nábytkového vybavení, lokální názvy. Při konfrontaci se záznamy z doby Národopisné výstavy československé, ze zaměření Jurkovičových a popisů Bartošových lze s potěšením konstatovat, že studenti byli pro zaměřování vybavení patričnými znalostmi, vyplývajícími ze studia materiálů z konce 19. století.

Východní Moravě věnoval A. Kurial mimořádnou pozornost. Měla pro něj pro uchování některých starobylejších jevů ve stavební kultuře zvláštní přitažlivost. Již jsme se zmiňovali o vyměření domů z luhačovického Zálesí. Tam se zaměřil na roubené domy

Datace na stropním trámu jizby (1:1), dům č. 159 v obci Solanec pod Soláněm, majitel J. Baroš. Autor V. Ustohal, uloženo ve Valašském muzeu v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm.

opatřené hliněným omazem stěn v Březnici, Březůvkách a Ludkovicích domy vybudované z mohutných trámů z listnatých stromů se střechou ze slaměných došků a se stěnami pokrytými silnou vrstvou hliněného omazu (v tzv. kožichu). Pozornosti neušly objekty s použitou technikou výpletu u stěn hospodářských stavení a štítů domů. V sousedství domů ve vesnicích Doubravách a Hřivínově Újezdě patřily k nejstarším zaměřeným objektům samostatné patrové komory i sušírny ovoce roubené nebo zděné z nepálených cihel nebo využívající obou přírodních materiálů i starých technologických postupů.

Jižnímu Valašsku – okolí Valašských Klobouk nevěnovali Kurialovi studenti tolik pozornosti, co by si zasloužilo. Kromě několika roubených jednotraktových domů z Návojně, Nedašova a Nedašovy Lhoty chybí mezi zaměřenými domy výjimečně hodnotné roubené usedlosti soukeníků z Valašských Klobouk s podstřešními komorami, naštěstí popsané ve studii Chotkově.

Okres Vsetín a jeho bohaté reliktury roubené architektury karpatského typu byly předmětem zájmu již při Národopisné výstavě československé. V průběhu dalších sta let zůstávají obdivovány stejně jako dílo Dušana Jurkoviče.

Závěrem sumarizujeme. Ať již z oboru architektury, nebo etnologie zapsal se nadaný, vědecky uvažující architekt Antonín Kurial do dokumentace lidové architektury na Moravě a také v části na Slovensku a v Čechách způsobem, který nemá na území naší země obdobu. Nenašli bychom paralelu ani u států sousedních. Již v době po II. světové válce zahájil se svými studenty architektury výzkum ve všech moravských regionech. Vznikl tak v době mezi 1945 a 1965 archiv, který obsahuje grafický a obrazový materiál staveb z vesnic a městeček v rozsahu kolem 3400 objektů zaměřených 1:100, případně 1:200. 560 objektů však bylo zaměřeno mnohem podrobněji 1:50 a 1:25 s detaily technologických prvků 1:20. Pro syntézu metodické stránce vypracoval Kurial zvláštní metodu, která záleží v objektivizaci a přesnosti plánové dokumentace. V odborných kruzích je tato dokumentace považována za spolehlivou zprávu a důkaz o existenci lidových staveb v polovině 20. století. Kdokoli se zabývá z vědeckého hlediska lidovou architekturou a jejím vývojem, přistupuje s úctou k tomuto fondu. Dokumenty z průzkumných a zaměřovacích akcí zpracované pod jeho vedením a jeho metodou jsou vynikající a přesvědčivé. Pro svoji dokonalost a pečlivost provedení slouží do současnosti k poznání a studiu organismu tak svébytného a složitého, jakým je venkovská stavební kultura.

Ve svém vědeckém přístupu dospěl Antonín Kurial k přesvědčení, že lidová architektura má co říci pro architektonické myšlení a tvorbu moderní doby, a je tedy nadčasová. Výzkum vedený A. Kurialem přinesl nejen vědecké výsledky z hlediska inventarizačního a památkového a typologii lidových staveb na našem území, ale zároveň přispěl k osvětlení základních otázek lidského tvoření a bytí.

Odkaz, který Antonín Kurial zanechal po své smrti v únoru roku 1983, je do dnešních dnů nezpracovaný. Jeho dílo věnované lidové architektuře, vesnickému lidu a jeho bydlení i životu, tolikrát přemísťované z místa na místo, je zatím

nedostatečně zhodnoceno a vydavatelský počín brněnského památkového ústavu přinesl zatím jen část díla. Pevná vůle a hluboká trpělivost i síla jsou základní předpoklady pro otevírání a zveřejňování dalších stránek jeho životního odkazu.

Literatura

- FROLEC, V.: *Lidová architektura na Moravě a ve Slezsku*. Brno 1974.
 KURIAL, A.: *Katalog lidové architektury. Část první. Okres Gottwaldov*. Brno 1978.
 KURIAL, A. – KOVÁŘŮ, V. – KUČA, J.: *Katalog lidové architektury. Část devátá. Okres Žďár nad Sázavou*. Brno 2012.
 MENCL, V.: *Lidová architektura v Československu*. Praha 1980.
 VÁCLAVÍK, A.: *Luhačovské Zálesí*. Luhačovice 1930.

Summary

Vernacular Architecture in South-East Moravia and Its Place in the Legacy of Antonín Kurial

The efforts and results of the research work of the 19th-century personalities who prepared the Czechoslovak Ethnographic Exhibition was continued by other scientists from ethnography and other disciplines dealing with folk culture in the 20th century. Dušan Jurkovič, Zdeněk Wirth and Václav Mencl as well as others were among the most significant experts in the branch of vernacular architecture. Antonín Kurial, a student of Prof. Groha and a university teacher, followed their traces and learned from their results. He succeeded in developing the theories about the documentation of vernacular architecture into a fully-fledged practice. Together with his students at Brno University of Technology, he tried to achieve the best possible way of documentation. After World War II, he started to make an inventory of and to localize more than 1 300 buildings and to survey the selected vernacular buildings from Moravia and Silesia in the measuring scale 1:50 and 1:25. Eastern Moravia, especially the regions of Luhačovské Zálesí and southern Wallachia as well as the villages with timbered architecture in the Vsetín area are abundantly represented in his collection prepared for the Atlas of Vernacular Architecture. The collected documents are published in the form of a printed Catalogue of Vernacular Architecture in particular districts and they are considered to be a unique form of detailed documentation of vernacular buildings in Central Europe.

Key words:

vernacular architecture – inventorying – documentation – construction-technical survey of buildings – catalogues – eastern Moravia – timbered architecture

Gratulace Martě Toncrové

Hudební folkloristka PhDr. Marta Toncrová, brněnská rodačka (nar. 23. 7. 1945), jejíž kořeny sahají na Českomoravskou vysočinu, obsáhla svými výzkumy, studii a ediční činností teritoriálně mnohé oblasti Slezska a Moravy, několik kontakto- vých zón (moravsko-českou, moravsko-slezskou, moravsko-slovenskou, moravsko-rakouskou) a také českou minoritu ve Vídni nebo v Bosně a Hercegovině. Jubilantčina cesta k lidové písni a jejím nositelům byla poměrně přímá. Po maturitě na Střední všeobecně vzdělávací škole (1963) vystudovala hudební vědu, český jazyk a literaturu na Filozofické fakultě Univerzity Jana Evangelisty Purkyně (dnes Masarykova univerzita). Své muzikologické školení, ukončené v roce 1968 diplomovou prací *Lidová píseň na moravsko-slezsko-slovenském pomezí*, obohacovala již za studií jako pomocná vědecká síla v tehdejší Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV. *Na písničce*, jak se tenkrát brněnské pobožce ústavu sídlící na fakultě říkalo (jednalo se o relikv názvu předchůdce ÚEF – Státního ústavu pro lidovou píseň), pracovala jubilantka pod vedením Karla Vetterla a také svého staršího, často vzpomínaného kolegy Jaromíra Gelnara. V roce 1971 se zde po absolvování studijního pobytu stala odbornou pracovnící. Jakmile vyrostly její dvě dcery z nemoci malých dětí, napsala a obhájila v oboru hudební věda svoji doktorskou práci *Lidová píseň na Jablunkovsku a její nositelé* (1980).

Marta Toncrová opírá svoji badatelskou činnost o vlastní empirické výzkumy prováděné ekologickou metodou a o rukopisné sbírky brněnského pracoviště, které měla v péči spolu s ústavní fonotékou několik desetiletí. Tematicky se zaměřuje na současnou zpěvnost, monografické studium interpretů, interetnické vztahy ve folkloru, edice lidových písní, na historii hudební folkloristiky a také na proměny etnokulturních tradic. V 70. a 80. letech 20. století připravovala mj. řadu pořadů pro ostravské i brněnské studio tehdejšího Československého rozhlasu a je autorkou mnoha slovníkových hesel. Byla nositelkou několika projektů (*Reflexe Cikána a Žida v lidových písních českých zemí; Lidové písně z moravského Horácka; Etnokulturní tradice v současné společnosti. Sondy do problému využívání a funkcí hudebního folkloru*), jejichž výstupem byly studie či publikace. Jako spoluřešitelka pracuje aktuálně na grantovém projektu *Leoš Janáček – Folkloristické dílo, řada I, sv. 3–2*.

Vedle své publikační činnosti se badatelka dělí o své poznatky také se studenty Ústavu evropské etnologie Masarykovy univerzity v Brně, kde externě přednáší úvod do etnomuzikologie. Vedle výborné znalosti „obvyklých“ cizích jazyků, která jí umožňovala držet krok se zahraničním bádáním (do brněnské pobožky díky starým vazbám na evropské instituce docházela nová literatura i v socialismu), stojí za pozornost také její aktivní znalost švédštiny. S tím souvisí i její souvislá recenzní činnost, při níž se odhodlaně pustila mj. i do kritiky nešvarů v ediční činnosti amatérských znalců lidové písně.

Poprvé jsem uslyšela její jméno z úst Oldřicha Sirovátky, když v roce 1973 ve svých přednáškách o ekologii folkloru nabádal své posluchače – studenty etnografie – k prostudování základní odborné literatury, k níž patřila studie *Veronika Matýsková a její písně* z pera M. Toncrové (Národopisné aktuality 8, 1971, s. 359–368). To bylo věru významné ocenění tenkrát mladinké badatelky! Dalšího ocenění, a to od Akademie věd České republiky, se jí dostalo v roce 2009 formou děkovného dopisu od prof. Václava Pačese, předsedy AV ČR.

V paměti mně zůstává mnoho společných výzkumů, poznání a veselých zážitků – ať už to byly sběry v nově osídleném pohraničí, na Podluží, na Valašsku, nebo ve Vídni, ale hlavně a především jeden základní pocit, který mě provázel po celá léta: totiž její seriózní a uměřený přístup ke zkoumané problematice. A spolehlivost s dochvilností, to jsou atributy, které charakterizují profesní dráhu M. Toncrové coby vědecké pracovnice brněnského pracoviště Etnologického ústavu AV ČR.

Mimořádné jsou co do množství a kvality zpracování její edice písní, které připravovala sama i se spolupracovnicemi. Nedávno mně v rozhovoru řekla: „... cením si toho, že jsem měla možnost udělat například výzkum u několika jednotlivců, a toho, co ten výzkum přinesl. Jak ukázal trochu jinou tvář zpěvnosti a písňové tradice včetně podílu jedince na jejím utváření. Ale hlavně si cením možnosti vydávat písně v edicích, odborně připravené a určené nejen odborníkům, ale také nejširší veřejnosti. Ta léta v ústavu, kdy přicházeli různí lidé a žádali písně – v minulosti i v současné době – mě vedla k názoru, že zpřístupňování této části kulturního dědictví minulých dob, ale i jako projev současnosti, je potřebné a důležité. Etnomuzikologie nepracuje jen jako vědní obor pro dvacet etnomuzikologů – pochybuji, že nás je víc. V našem oboru jsou otázky, které badatelé probírají, opakují se, stále jsou nové pohledy, ale pořád to je jen pár lidí. Ale stejně tak je třeba, aby ty písňové poklady (nerada to slovo používám, ale je to něco, co jako taková cennost funguje), co máme, byly dostupné pro každého, kdo má zájem. Proto vidím stále nutnost vydávání. I při tom se řeší teoretické problémy, materiál to musí být vědecky zpracovaný, ale zároveň je to taky něco pro veřejnost. Nemůže tu práci ovšem udělat každý, koho to napadne. Je k tomu potřeba studium pramenů, teorie, historie, psychologie, celý život obyčejných lidí. To mě utvrzuje v tom, že náš obor je v tomto směru nezastupitelný.“

Blahopřejeme milé kolegyni k jubileu a k jejímu rozsáhlému a ceněnému dílu a přejeme jí další tvůrčí léta a dobré zdraví.

Výběrová bibliografie Marty Toncrové

Monografie a edice

Etnické procesy v nově osídlených oblastech na Moravě.

Brno – Strážnice 1986.

(eds. s A. Navrátilovou)

Podluží v lidové písni.

Brno 1988.

(členka kolektivu autorů)

Aktuální procesy v nově osídlených oblastech na Moravě.

Český Těšín – Brno 1989.

(Studie o Těšínsku 14.)

(eds. s A. Sulítkou)

Národopisné studie o Brně.

Brno 1990.

Ty ranšpurské zvony zvoňá.

Brno 1993.

(eds. s M. Šrámkovou)

Živý odkaz Karla Vetterla (1898–1979).

Brno 1993.

Zpěvník lidových písní z Brna.

Brno 1995.

Lidové písně z moravského Horácka.

Brno 1999.

Martin Zeman: *Horňácké písně.*

Brno 2000.

(eds. s L. Uhlíkovou)

Etnické stereotypy z pohledu různých vědních oborů.

Brno 2001.

(eds. s L. Uhlíkovou)

František Lýsek: *Písně z Lašska.*

Brno 2004.

(ed. M. Toncrová)

Sirovátka, Oldřich: *Písň z Benešova na Boskovicku*.
Brno – Strážnice 2006.
(ed. M. Toncrová)

Etnokulturní tradice v současné společnosti. Ethnocultural Tradition in Contemporary Society.
Brno 2007.

Vývojové proměny etnokulturní tradice.
Brno 2008.

Janáček, Leoš: *Folkloristické dílo. Das folkloristische Werk. Folkloric Studies. (1886–1927). Studie, recenze, fejetony a zprávy. Studien, Rezensionen, Feuilletons und Berichte. Essays, reviews, feuilletons and articles. Řada I, svazek 3–1*.
Brno 2009.
(eds. J. Procházková – M. Toncrová – J. Vysloužil)

Písň z Kopanic ze zápisů Josefa Černíka.
Brno 2010.
(eds. s L. Uhlíkovou)

Hudební a taneční folklor v ediční praxi. (Kultura – společnost – tradice IV.)
Praha 2011.
(eds. s L. Uhlíkovou)

Lidové písň z Podhorácka I. Velkobítešsko a Náměštsko.
Třebíč – Brno 2011.
(eds. se S. Smutnou)

Lidové písň z Podhorácka II. Třebíčsko, Moravskobudějovicko, Hrotovicko a Jemnicko.
Třebíč – Brno 2013.
(eds. se S. Smutnou)

Lidové písň z Podhorácka III. Tišnovsko a Bystřicko.
Třebíč – Brno 2015.
(eds. se S. Smutnou)

Bibliografie

Vladimír Karbusický (1925–2002).
Strážnice 2010.
spolu s V. Reittererovou a L. Uhlíkovou

Soupis prací Karla Vetterla.
Národopisné aktuality 15, 1978, s. 185–190.

Jaromír Gelnar (1931–1990).
Strážnice 1992.

Kapitoly v monografiích

Lidová píseň, hudba a tanec.

In: Janák, J. (ed.): Tvrdonice. Příroda, dějiny a lidová kultura podlužácké obce. Brno 1986, s. 395–404.

Zpěv a hudba v životě novoosídlenického pohraničí na jižní Moravě.

In: Navrátilová, A. – Toncrová, M. (eds.): Etnické procesy v nově osídlených oblastech na Moravě. Brno – Strážnice 1986, s. 127–135.

Zpěv a hudba.

In: Sirovátka, O. a kol.: Město pod Špilberkem. O lidové kultuře, tradicích a životě lidí v Brně a okolí. Brno 1993, s. 186–195.

Písňe a hudba.

In: Nekuda, V. (ed.): Zlínsko. Vlastivěda moravská. Brno – Zlín 1995, s. 297–302.

O lidových písních ze Sulkovce a okolí.

In: Pospíšilová, J. (ed.): Sulkovec-Polom. Z minulosti horáckých vesnic na moravsko-českém pomezí. Brno – Sulkovec-Polom 1999, s. 95–108.

Bádání o hudebním folkloru. Písňové druhy a zpěvní příležitosti. Skladba repertoáru.

In: Jančář, J. a kol.: Lidová kultura na Moravě. Vlastivěda moravská. Země a lid. Nová řada, svazek 10. Strážnice – Brno 2000, s. 275–286.

Břeclav – lidová píseň a hudba.

In: Kordiovský, E. – Klanicová, E. (eds.): Město Břeclav. Brno 2001, s. 440–446.

Hudba.

In: Nekuda, V. (ed.): Okres Vsetín. Rožnovsko – Valašskomeziříčsko – Vsetínsko. Valašské Meziříčí – Vsetín – Brno 2002, s. 461–469.
spolu s L. Uhlíkovou

Hudební folkloristika na Moravě a ve Slezsku.

In: Holubová, M. – Petráňová, L. – Woitsch, J. (eds.): Česká etnologie 2000. Praha 2002, s. 115–118.

O lidových písních z Poteče.

In: Odehnal, P.: Poteč. Kapitoly z historie obce. Poteč 2003, s. 218–223.

... co si zpívají.

In: Pospíšilová, J. (ed.): Rajče na útěku. Kapitoly o kultuře a folkloru dnešních dětí a mládeže s ukázkami. Brno 2003, s. 75–131.

Jak se v Chudobíně zpívalo.

In: Peňáz, M. (ed.): Chudobín. Historie zaniklé obce. Vír 2006, s. 145–148.

Lidová píseň, hudba a tanec.

In: Vlastivěda Boskovicka. Sv. III. Lidová kultura a nářečí. Boskovice 2009, s. 273–289.

Hanácká lidová píseň v díle Jana Poláčka.

In: Poláček, J. (ed.): Lidové písně z Hané I. Prostějovsko. [Boskovice] 2011, s. 5–9.
[Reprint.]

Edice lidových písní a čistota dialektu.

In: Uhlíková, L. et al.: Hudební a taneční folklor v ediční praxi. Praha 2012, s. 41–58.
spolu s L. Uhlíkovou

K překladům textů lidových písní.

In: Uhlíková, L. et al.: Hudební a taneční folklor v ediční praxi. Praha 2012, s. 71–80.

Srovnávací poznámky k lidovým písním v tištěných edicích.

In: Uhlíková, L. et al.: Hudební a taneční folklor v ediční praxi. Praha 2012, s. 59–70.
spolu s L. Uhlíkovou

Tištěné edice lidových písní v českých zemích.

In: Uhlíková, L. et al.: Hudební a taneční folklor v ediční praxi. Praha 2012, s. 11–40.
spolu s V. Thořovou a L. Uhlíkovou

Zpěvnost a zpěvní repertoár nejmladší generace.

In: Altman, K. – Pospíšilová, J. (eds.): Děti v Brně. Kapitoly o dětství ve městě pod Špilberkem. Brno 2015, s. 127–145.

Studie a články

Fonoarchív ÚEF Brno.

Národopisné aktuality 4, 1967, s. 39–42.

Veronika Matýsková a její písně.

Národopisné aktuality 8, 1971, s. 359–368.

K výzkumu repertoárových celků v lidové písni slezské oblasti.

Opus musicum 3, 1971, s. 142–146.

Individuální a krajová variabilita v podání jihotěšínské lidové písně.

In: Beneš, B. (ed.): O životě písně v lidové tradici. Variační proces ve folkloru. Brno 1973, s. 105–119.

Vzájemné souvislosti v lidové písni slezsko-slovensko-polského pomezí.

Mionší 2, 1974, s. 12–14.

spolu s J. Gelnarem

Písňový repertoár dětí na současné vesnici.

In: Frolec, V. (ed.): Dítě a tradice lidové kultury. Brno 1980, s. 136–139.

Formování zpěvnosti a písňového repertoáru školní mládeže v nově osídlené vesnici na jižní Moravě.

In: Frolec, V. (ed.): Revoluční proměny jihomoravského venkova. Brno 1981, s. 216–219.

Zpěvačka Františka Petřů a její repertoár.

Národopisné aktuality 18, 1981, s. 207–214.

Společenská úloha dnešních hodů na Podluží.

In: Frolec, V. (ed.): Výroční obyčeje. Brno 1982, s. 239–243.

spolu s J. Pospíšilovou

K hudebně folkloristickému výzkumu v jihomoravském pohraničí.

In: Frolec, V. (ed.): Socializace vesnice a proměny lidové kultury. Sv. 2. Uherské Hradiště 1983, s. 87–92.

Zkušenosti z výzkumu zpěvnosti v nově osídlených obcích na jižní Moravě.

In: Holý, D. – Sulítka, A. (eds.): Lidový tanec, píseň a hudba v tradici a současné praxi. Brno 1983, s. 123–128.

Zpěv a zpěvnost v kulturních procesech novoosídleneckého pohraničí na jižní Moravě.

Český lid 72, 1985, s. 211–217.

Zpěv ve společenském a kulturním životě malého města.

In: Frolec, V. – Šepláková, V. (eds.): Venkovské město. Sv. 1. Uherské Hradiště – Strážnice 1986, s. 160–165.

Ke skladbě zpěvního repertoáru v městě Brně.

In: Holý, D. – Sulítka, A. (eds.): Lidová píseň, hudba a tanec. Místo, funkce, proměny. Brno 1987, s. 45–52.

Instrumentální hudba v novoosídleneckých obcích na jižní Moravě.

Vlastivědný věstník moravský 40, 1988, s. 498–507.

Masopustní obchůzka na Uherskobrodsku z hudebního hlediska.

In: Frolec, V. (ed.): Obřadní obchůzky. Uherské Hradiště 1988, s. 125–138.

Otázky studia zpěvnosti v městě Brně.

Český lid 75, 1988, s. 90–94.

Interetnické vzťahy těšínské lidové písně.

In: Sulitka, A. – Toncrová, M. (eds.): Aktuální procesy v nově osídlených oblastech na Moravě. (Studie o Těšínsku 14.). Český Těšín – Brno 1989, s. 96–101.

Co se dnes v Brně zpívá.

In: Toncrová, M. (ed.): Národopisné studie o Brně. Brno 1990, s. 135–151.

Význam a úloha lidové písně při slavnostech a svátcích ve velkoměstě.

In: Frolec, V. (ed.): Město. Prostor, lidé, slavnosti. Uherské Hradiště 1990, s. 95–101.

Die Lieder des Brünner Volkes.

In: Pospíšilová, J. – Altman, K. (eds.): Leute in der Großstadt. Brno 1992, s. 151–163.

K problematice přesahu české lidové kultury v rakouském Marchfeldu.

Český lid 79, 1992, s. 135–145.

spolu s M. Šrámkovou

Lidová píseň v hodinách hudební výchovy.

In: Feglová, V. (ed.): Postavenie ľudovej kultúry vo výchovno vzdelávacom procese. Nitra 1993, s. 87–92.

Zur Frage der Identifikationsfunktion der Folklore in Kontaktgebieten.

In: Kiliánová, G. – Krekovičová, E. (eds.): Folklore in the Identification Processes of Society. Bratislava 1994, s. 144–146.

„Das Volkslied in Österreich“. Zur „Prähistorie“ des Instituts für Ethnographie und Folkloristik der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik.

Österreichische Zeitschrift für Volkskunde 49/98, 1995, s. 473–478.

spolu s J. Pospíšilovou

Lidová píseň v učebnicích.

In: Feglová, V. (ed.): Tradičná ľudová kultúra a výchova v Európe. Nitra 1995, s. 30–35.

Volkskundliche Erforschung der tschechischen Minderheit in Wien. Erinnerungskultur, Assimilationsprozesse, konfessionelle und vereinsmässige Bindungen. Ein Projektbericht.

Österreichische Zeitschrift für Volkskunde 49/98, 1995, s. 452–459.

spolu s J. Pospíšilovou

Česká menšina v Rakousku – do roku 1945.

Češi v cizině 9, 1996, s. 105–113.

spolu s J. Kosíkovou a J. Pospíšilovou

K výzkumu vídeňských Čechů.

Národopisná revue 6, 1996, s. 23–26.

Úloha zpěvu v životě vídeňských Čechů.

In: Život a kultura etnických minorit a malých sociálních skupin. Brno 1996, s. 142–145.

Lidová píseň a hudební výchova z pohledu folkloristy.

In: Lidová píseň a hudební výchova. Musica VI. Olomouc 1997, s. 71–75.

Vokální vícehlas na Moravě a ve Slezsku.

Slovenská hudba 23, 1997, č. 1–2, s. 77–82.

Fonograf ve folkloristické práci Leoše Janáčka a jeho spolupracovníků.

In: Nejstarší zvukové záznamy moravského a slovenského lidového zpěvu. Brno 1998, s. 37–46, 50.

Život je služba a láska. (Osobnost Věry Holubářové z Brna).

In: Hlôšková, H. – Leščák, M. (eds.): Žena z pohľadu etnológie. Bratislava 1998, s. 69–75. spolu s J. Kosíkovou

Halekačky – pastevecké písně dětí na Moravě a ve Slezsku.

In: Urbancová, H. (ed.): Piesňové žánre v tradičnej hudobnej kultúre. Bratislava 1999, s. 98–114.

Obraz Cikána ve folklorních projevech.

Bulletin Muzea romské kultury 8, 1999, s. 21–28.

Zpěvák František Bulán z Velké nad Veličkou.

Slovácko 16, 1999, s. 117–120.

Mechanismus mezigeneračního přenosu folkloru. Na příkladech z Horňácka. I. Hudba a zpěv.

In: Hlôšková, H. (ed.): Tradičná kultúra a generácie. Bratislava 2000, s. 143–149.

Song and Music in the Life of Bosnian Czechs.

In: Bosnia, Bosnian Czechs, and Migratory Bridges. Praha 2000, s. 69–74.

Svůj je svůj, cizí je cizí. Lidová rčení, pořekadla a přísloví ve světle etnických stereotypů.

Český lid 87, 2000, s. 97–106.

spolu s L. Uhlíkovou

K objektu studia české hudební folkloristiky.

In: Příbylová, I. – Uhlíková, L. (eds.): Od folkloru k world music. Náměšť nad Oslavou 2003, s. 30–39.

Strava v lidové písni.

Národopisná revue 14, 2004, s. 203–208.

Lidová píseň a současná zpěvnost (na příkladu Moravy a Slezska).

In: Tyllner, L. – Uherek, Z. (eds.): Kultura – spoločnosť – tradície I. Praha 2005, s. 145–182.

Život s písní. K nedožitým 90. narozeninám zpěváka Jožky Severina.
Slovácko 48, 2006, s. 103–108.

Lidová píseň a nejmladší generace.
Národopisná revue 16, 2006, s. 99–103.

Reflexe Cikána v lidových písních českých zemí.
Český lid 93, 2006, s. 225–242.

Úloha zpěvu a hudby v současné kulturní tradici.
In: Toncrová, M. (ed.): Vývojové proměny etnokulturní tradice. Brno 2008, s. 9–23.

Gesang und Musik in der gegenwärtigen ethnokulturellen Tradition.
Jahrbuch für Europäische Ethnologie 4, 2009, s. 121–128.

Proměny lidové písně.
Národopisná revue 20, 2010, s. 126–130.

Lidová píseň a bariéry.
In: Příbylová, I. – Uhlíková, L. (eds.): Od folkloru k world music: Hudba a bariéry. Náměšť nad Oslavou 2013, s. 9–17.

Od variability k tvorbě: Ke vzniku nových lidových písní na Moravě a ve Slezsku ve druhé polovině 20. století.
In: Příbylová, I. – Uhlíková, L. (eds.): Od folkloru k world music: Co patří do encyklopedie. Náměšť nad Oslavou 2015, s. 31–42.

Jana Pospíšilová

Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Brno

Narozeniny jsou když... K životnímu jubileu Jaroslavy Zastávkové

Ať chceme, nebo nechceme, významné životní jubileum je příležitostí ke vzpomínání, mnohdy na jubilantovu vykonanou práci, mnohem častěji však na dobu, po kterou jsme s ním společně pracovali. Nejinak je tomu v případě kulatých narozenin paní PhDr. Jaroslavy Zastávkové. I když jsme většinu jejího profesního působení nebyly jejími kolegyňami, o to raději vzpomínáme na společnou práci v rožnovském muzeu.

Vsetínská rodačka se díky svému zájmu o lidovou píseň stala již na počátku 50. let členkou skupiny kolem Zdeňka Kašpara, která vyjížděla do terénu za pamětníky

a zpěváky, aby zaznamenávala lidové písně. Byla to její první bezprostřední setkávání s lidovou kulturou a jejími nositeli. Nově nabyté znalosti ji inspirovaly ke studiu národopisu na Karlově univerzitě. Ukončila ho v roce 1959 obhajobou diplomové práce, jejíž téma čerpala ze znalosti rodného kraje – byla výsledkem výzkumu v obci Lužná u Vsetína, zaměřeného na rodinnou obřadnost. Anotace v bibliografickém soupisu charakterizuje obsah jako: „*Sociální a hospodářský obraz Lužné na přelomu 19. a 20. století. Život a výchova dětí. Reflexe společenského života vesnice ve svatebních obyčejích*“.¹

Etnografická studia absolvovala v době, kdy ještě na katedře působila doc. Drahomíra Stránská, která ji zasvětila do problematiky studia lidového oděvu a textilií. Získané znalosti jí pomohly zejména v prvním zaměstnání – již za studia na počátku roku 1959 se stala odbornou pracovnící a kurátorkou etnografických sbírek v Krajském vlastivědném ústavu v Olomouci. V době pětiletého působení v instituci, známé významnou krojovou a textilní sbírkou, bylo jejím velmi náročným úkolem přemístit celý etnografický fond do nových prostor. Jejich vybavení bychom ale jen stěží mohli porovnávat s vybavením současných depozitářů: jednoduché skříně a regály byly jediným mobiliářem rozmístěným v historických prostorách bývalých kasáren. Pro práci to byly prostory naprosto nevhodné, celoroční chlad byl jen jedním z mnoha nepříznivých faktorů. Přes veškeré komplikace se jí podařilo zorganizovat a realizovat přesun i uložení. Ti z nás, kteří kdy muzejní sbírky stěhovali, ví, že je to jedna z mála příležitostí detailně se s obsahem jednotlivých souborů seznámit.

Během studia získané odborné znalosti uplatnila zejména při katalogizaci textilií, kde, jak sama vzpomíná, to, co ji naučila docentka Stránská, se hodilo při popisu každé výšivky či krojové součástky. Tehdejší povinné měsíční penzum katalogizačních zápisů bylo 200–300 položek, což byl jistě úkol velmi náročný, který se jí ale dařilo plnit, jak sama vzpomíná, také díky na univerzitě získaným znalostem. Výstavní program muzea jubilantka obohatila o drobnou výstavu hraček „*spíše pro radost dětí i svou*“. V době působení v muzeu také publikovala svou první odbornou studii o kroji na Vyškovsku².

Po pětileté péči o etnografickou sbírku olomouckého muzea se přestěhovala s rodinou do Prahy, kde našla takřka celoživotní uplatnění v oddělení výzkumu a dokumentace Ústředí lidové umělecké výroby. Tomuto zaměstnavateli zůstala věrná až do ukončení činnosti instituce na počátku 90. let. Dokumentace domácí výroby a tradičních řemesel byla v ÚLUVu založena na důkladných terénních výzkumech, zpracovávaných dle metodiky Vladimíra Boučka a Emy Markové. Ty územně obsahovaly nejen oblasti v českých zemích, ale také Slovensko. Jak pražské pracoviště, tak pobočka v Uherském Hradišti byly místem, kde se v průběhu let

1 TOMANDL, M.: *Bibliografie diplomových prací*. Praha 2004, s. 131.

2 BURIAN, V. – ZASTÁVKOVÁ, J.: *Lidový oděv na Vyškovsku ve druhé polovině 19. a první polovině 20. století*. Olomouc 1966, 15 s.

vytvářel unikátní fond dokumentačních zpráv z jednotlivých míst a okresů, v němž texty a fotografie byly často doplňovány i ukázkami motivů, tvarosloví výrobků, popisy pracovních postupů. Výsledky publikovala ve statích zejména v časopise *Umění a řemesla*.³ Svou specializaci na lidový oděv a jeho výzdobu uplatnila v dizertační práci *Klasifikace stehů lidové výšivky* obhájené v roce 1981. V témže roce byl text včetně ukázek vydán i knižně.⁴

Po delimitaci Ústředí lidové umělecké výroby ukončila také jubilanťka svou profesní dráhu a po krátkém čase se v roce 1993 vrátila spolu s manželem na rodné Valašsko, do Jablůnky. Doba jejího přesídlení byla dobou, kdy Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm získalo do své správy delimitovaný dokumentační fond bývalého Ústředí lidové umělecké výroby uložený v pobočce v Uherském Hradišti. Písemnosti převezené do Rožnova p. R. byly po povodních v roce 1997 doplněny dalšími materiály, např. ukázkami kraslic či souborem modrotiskových forem, fotografiemi a doplňujícími písemnostmi. Bylo to už v době, kdy muzeum získalo v doktorce Zastávkové zasvěceného znalce vzniku a rozvíjení fondu, který mohl, a také tak učinil, roztrždit materiál, uspořádat ho a odborně vyhodnotit. Po několika letech usilovné práce se podařilo zpracovat početný dokumentační soubor tak, že může sloužit nejen badatelům, ale také současným výrobcům k rozvíjení jejich tvorby.

O tom, jak významný fond muzeum získalo, svědčí její podrobná zpráva o obsahu, rozsahu a odborném zpracování, kterou publikovala v periodiku *Museum vivum*.⁵ Téměř celé desetiletí jubilanťka s muzeem spolupracovala nejen na dokumentaci, ale významně přispívala k tvorbě a zejména realizaci etnografických výstav, kdy uplatňovala s úspěchem své zkušenosti z realizace výstav pořádaných Ústředím lidové umělecké výroby. Také díky ní byla výstava věnovaná 150. výročí zrušení roboty oceněna v anketě členů Národopisné společnosti.⁶ Jako demonstrátorka se pravidelně účastnila programů věnovaných textilním technikám a lidovému oděvu. Byla také spoluautorkou velmi populárních přehlídek valašských krojů, které bývaly zařazovány do programu Valašského roku.

Již za svého působení v Ústředí lidové umělecké výroby publikovala výsledky svých výzkumů z oblasti rukodělné výroby, když pro edici zaměřenou na tradiční techniky zpracování materiálů a výzdoby jednotlivých artefaktů připravila tři monografické práce.⁷ V publikační činnosti pokračovala i v Rožnově p. R. Spolu s Marií Brandstetrovou shromáždily v monografické práci prameny a literaturu

3 Např. ZASTÁVKOVÁ, J.: *Hornácké výšivky*. *Umění a řemesla* 1978, č. 4, s. 43–46.

4 ZASTÁVKOVÁ, J.: *Technologie stehů lidové výšivky*. Praha 1981, 148 s.

5 ZASTÁVKOVÁ, J.: *Archiv Ústředí lidové umělecké výroby ve sbírkách Valašského muzea v přírodě*. *Museum vivum* 2, 2006, s. 240–244.

6 *Výstava V potu tváře chléb svůj dobývej*, autorka Marie Brandstetrová, byla oceněna jako nejlepší výstavní počin v oboru v roce 1998.

7 ZASTÁVKOVÁ, J.: *Hornácké výšivky*, c. d. Táž: *Technologie stehů lidové výšivky*, c. d. Táž: *Paličkovaná krajka*. Praha 1987. Táž: *Technologie výroby kraslic*. Praha 1990.

o tzv. rožnovské bílé výšivce. Její text doplnily unikátní přílohou obsahující vzorník motivů, určený současným vyšivačkám, který čerpá z bohatého textilního fondu nejen rožnovského, ale i dalších moravských muzeí.⁸

V současné době již vzdálenost a také zdraví nedovoluje jubilantce pravidelně s muzeem spolupracovat. Mnohé instituce i jednotlivci využívají všechno, co za svého profesního života zdokumentovala, odborně zpracovala a předala těm, pro něž se její statě staly nejen připomenutím dovednosti minulých generací, ale také pramenem poskytujícím inspiraci pro přetváření tohoto bohatství.⁹ Jubilantce právem náleží poděkování za vše, čím přispěla nejen v pražském Ústředí lidové umělecké výroby, ale také ve Valašském muzeu v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm k dokumentaci a revitalizaci těch nejzajímavějších částí lidové kultury a tradice.

Soupis prací Jaroslavy Zastávkové

Příspěvky k rodinnému životu na valašské obci Lužná, okres Vsetín.

Filosofická fakulta University Karlovy, Praha 1959, 85 s., 9 s. textových příloh. Rukopis diplomové práce.

Lidový oděv na Vyškovsku ve druhé polovině 19. a první polovině 20. století.

Olomouc 1966, 15 s.

spolu s V. Burianem

Hanácké kraslice polepované slámou.

Zprávy KVM v Olomouci 1960, č. 82, s. 23–24.

Horňácké výšivky.

Umění a řemesla 1978, č. 4, s. 43–46.

Technologie stehů lidové výšivky.

Praha 1981, 148 s.

Paličkovaná krajka.

Praha 1987.

Výšivka jako zájmová činnost – výsledky institucionálních vlivů.

In: Lidová kultura současnosti. Roztoky u Prahy 1988, s. 41–43.

8 BRANDSTETTROVÁ, M. – ZASTÁVKOVÁ, J.: *Uzlík vzorů bílého vyšívání z Rožnovska*. Rožnov pod Radhoštěm 2005.

9 ZASTÁVKOVÁ, J.: *Výšivka jako zájmová činnost – výsledky institucionálních vlivů*. In: Lidová kultura současnosti. Roztoky u Prahy 1988, s. 41–43.

Technologie výroby kraslic.
Praha 1990.

Uzlík vzorů bílého vyšívání z Rožnovska.
Rožnov pod Radhoštěm 2005, 86 s., samostatná příloha.
spolu s M. Brandstettrovou

Archiv Ústředí lidové umělecké výroby ve sbírkách Valašského muzea v přírodě.
Museum vivum 2, 2006, s. 240–244.

O PhDr. Jaroslavě Zastávkové psali

BRANDSTETTROVÁ, M.: *PhDr. Jaroslava Zastávková jubluje.*
Museum vivum 2, 2006, s. 219–220.

(vsch) [SCHEUFLER, V.]: *Zastávková, Jaroslava.*

In: Brouček, S. – Jeřábek, R. (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. Sv. 1. Biografická část, Praha 2007, s. 261*

Marie Brandstettrová – Jiřina Veselská
Rožnov pod Radhoštěm – Frýdek-Místek

Věra Frolcová jubilující

S podzimem letošního roku oslaví PhDr. Věra Frolcová, CSc. (30. 9. 1956) své životní jubileum. Jistě není ještě čas na bilancování, ale je přece jen zapotřebí vzpomenout všechno, co za své odborné působení V. Frolcová vykonala.

Po brněnské konzervatoři absolvovala studium na Filozofické fakultě UJEP v Brně obor národopis, kde následující dva roky zůstala na katedře na studijním pobytu. V roce 1983 nastoupila na brněnské pracoviště tehdejšího Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV, kde pracuje dosud (s nynějším názvem Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.). Ve svém oboru se zaměřila na etnomuzikologii a mezioborovou hymnologii, slavistiku a historickou etnologii.

Od svých odborných začátků navázala na metodiku a způsob práce svého manžela prof. PhDr. Václava Frolce, DrSc. Po jeho úmrtí uspořádala jeho vědeckou pozůstalost a sestavila bibliografii jeho díla, jež byla vydána v Ústavu lidové kultury ve Strážnici (1994). V roce 1995 byla spoluautorkou sborníku *Vědecký odkaz Václava Frolce*, kde ve studiích, úvahách, vzpomínkách a ohlasech na něj vzpomínali jeho přátelé a kolegové.

Po celá léta vědeckého působení orientovala svůj odborný zájem na mezioborové projekty, zaměřené na současnost a na dědictví pozdně středověkých a barokních prvků v tradicích lidové kultury. Toto zaměření se odráželo také v profilaci řešených grantových úkolů – např. *Vizuální kultura v kontextu eucharistické úcty v Českých zemích pozdního středověku* (GAČR 2013–2015); *Kontexty života díla Fridricha Bridelia SJ (spontánní iniciativa 2009–2010)* a *Mentální reprezentace domova jako výraz kulturního vědomí dětí z folklorních souborů* (Ústav lidové kultury Strážnice 1997).

Významná je jubilanční publikační činnost. Mimo řady studií v monografiích, sbornících a časopisech, je autorkou dvou významných knih. První z nich *Velikonoce v české lidové kultuře* (2001) je monografií, jež je přehledem slavení Velikonoc od Květné neděle do Pondělí velikonočního s úvodní kapitolou, která uvádí Velikonoce do širšího kontextu ročního období. Za publikaci byla oceněna nakladatelstvím Vyšehrad jako nejlepší původní dílo roku 2001, stejně jako Českou národopisnou společností v rámci Ankety o nejvýznamnější publikační počin v oboru. Spolu s Evou Večerkou stála v roce 2010 u zrodu publikace *Evropské Vánoce v tradicích lidové kultury*. Obsahem i rozsahem je to práce zcela ojedinělá, patří k předním dílům zabývající se problematikou jednoho ze stěžejních jevů lidové kultury v celé šíři evropského kontinentu. Za publikaci získaly autorky Cenu nakladatelství Vyšehrad Praha za nejlepší původní dílo roku 2010.

Věra Frolcová se také zapojila do řešení problematiky Mezinárodní komise pro studium lidové kultury MKKK – subkomise pro lidové obyčeje, kde roce v 1999 (téma *Kult a živly*) řešila téma *Voda v české velikonoční tradici* a v roce 2003 (téma *Zeleň v lidových obyčejích*) zase *Růže – Panna Maria v obřadních písničkách*.

Věra Frolcová uplatnila i své redakční schopnosti. Především v časopisu *Ethnologia Europae centralis* byla její práce velkým vkladem pro jeho vytváření. Celých patnáct let trvala její neunávná redakční spolupráce s Jiřím Langrem při přípravě tohoto časopisu (1999–2013).

Co naši jubilanťance přát? Pevně zdraví a stále hodně síly k práci nejen ve svém oboru, ale i v mezioborové spolupráci, k níž je často zvána, radost ze své rodiny a stálého přátelství svých kolegů.

Výběrová bibliografie Věry Frolcové za léta 1980–2015

Knihy

Velikonoce v české lidové kultuře.
Praha 2001.

Evropské Vánoce v tradicích lidové kultury.
Praha 2010.
spolu s E. Večerkovou

Bibliografie

Václav Frolec (1934–1922).

Strážnice 1994.

Bibliografická příloha Národopisné revue č. 6.

Editorství

Vědecký odkaz Václava Frolce (1934–1992).

Brno 1995.

(eds.: I. Dorovský – V. Frolcová – V. Nekuda)

František Sušil (1804–1868). Odkaz a inspirace.

Rousínov – Brno 2004.

Studie a kapitoly v monografiích

Děti jako sociální skupina v prostředí brněnské dělnické kolonie.

In: Frolec, V. (ed.): *Dítě a tradice lidové kultury*. Brno 1980, s. 88–92.

Stárkovská organizace a její současné formy.

In: Frolec, V. (ed.): *Výroční občeje. Současný stav a proměny*. Brno 1982, s. 81–93.

Folklorní povědomí a hudební vkus současných generací. Na příkladu vybraných lokalit Jihomoravského kraje.

Slovenský národopis 32, 1984, s. 479–504.

Folklorní povědomí strážnických dětí.

In: Frolec, V. (ed.): *Socializace vesnice a proměny lidové kultury III*. Uherské Hradiště 1984, s. 105–116.

Rukopisný zpěvník z roku 1819.

Slovácko 26, 1984, s. 63–75.

Gesellschaftswissenschaftliche Erforschung des gegenwärtigen Dorfes.

In: *Das Dorf im Prozeß der gegenwärtigen Veränderungen*. Brno – Strážnice 1986, s. 21–54. spolu s V. Frolcem

Hudební kultura a divadlo. Tanec.

In: Frolec, V. a kolektiv: *Žarošice. Minulost a přítomnost vesnice v oblasti Ždánického lesa*. Brno 1986, s. 234–273.

Vztahy Čechů a Němců v příměstské obci Moravany u Brna.

In: Navrátilová, A. a kolektiv: *Etnické procesy v nově osídlených oblastech na Moravě*. Brno 1986, s. 139–145.

Zpěv lidu na jihovýchodní Moravě koncem 19. století.

Slovácko 28, 1986, s. 89–103.

Prinosät na češkata etnomuzikologija kãm izsledvaneto na bãlgarskija muzikalen folklor.

In: Vtori meždunaroden kongres po bãlgaristika. Dokladi. Teatãr i kino. Muzika. Sofia 1987, s. 416–421.

Bauern-und Bürgertradition in der Musikkultur der Stadt Strãžnice in Sũdostmãhren.

In: Gaál, E. – Schebesta, E. B. (Hrsg.): Niederösterreich und seine historischen Nachbarn. Zentrale Orte und regionale Kultur im zentraleuropãischen Raum. Wien 1988, s. 118–128.

Duchovní zpěv žarošických poutníkũ.

Vlastivědný věstník moravský 43, 1991, s. 442–450.

K přínosu Karla Vetterla historicko-srovnávacímu studiu lidové písně.

In: Toncrová, M. (ed.): Živý odkaz Karla Vetterla (1898–1979). Brno 1993, s. 107–129.

Z myšlenek Vãclava Frolce o perspektívãch oboru.

In: Dorovský, I. – Frolcovã, V. – Nekuda, V. (eds.): Vědecký odkaz Vãclava Frolce (1934–1992). Brno 1995, s. 61–66.

Místní a regionální tradice lidové kultury v životě dětí jako perspektivní hodnoty domova.

In: Schauerová, A. a kolektiv: Kde jsme doma. Mentální reprezentace domova jako výraz kulturního vědomí dětí. Strãžnice 1997, s. 69–101.

Smrtná neděle v okolí Vãjškova. Poznãmkỹ ke studiu jarních koled.

In: Mikysková, M. (ed.): Lidové obyčejy na Hané a jejich slovní, hudební a taneční projevy. Vãjškov 1999, s. 35–58.

Voda v české velikonoční tradici.

In: Tarcalová, L. (ed.): Kult a živly. Uherské Hradiště 1999, s. 137–149.

O pospolitosti folklorního souboru a mezigeneračních vztazích.

In: Schauerová, A. a kolektiv: Ke kořenům domova. Tradice lidové kultury – rodina – škola – folklorní soubor. Strãžnice 1999, s. 31–55.

Jidãš v povědomí a velikonoční tradici dětí. Prameny z Moravy 1997–1999.

Český lid 87, 2000, s. 135–154.

spolu s M. Mikyskovou

... jak slaví a neslaví Velikonoce.

In: Pospíšilová, J. (ed.): Rajčẽ na útěku. Kapitoly o kultuře a folkloru dnešních dětí a mlãdeže s ukãzkami. Brno 2003, s. 133–184.

Rũže – Panna Maria v obřadních písních.

In: Tarcalová, L. (ed.): Zeleň v lidových obyčejích. Uherské Hradiště 2003, s. 155–164.

Velikonoční jízda v Lukavci u Fulneku.

Vlastivědný věstník moravský 55, 2003, s. 54–61.
spolu s E. Večerkovou

„Stoží tyčka prostřed v dvoře“. K Sušilovu objevu milostných koled.

In: Frolcová, V. (ed.): František Sušil (1804–1868). Odkaz a inspirace. Rousínov – Brno 2004, s. 101–122.

Folklor a obřad v kalendářním cyklu.

In: Tyllner, L. – Uherek, Z. (eds.): Kultura – společnost – tradice I. Soubor statí z etnologie, folkloristiky a sociokulturní antropologie. Praha 2005, s. 75–114.

Menhartická koleda.

Vlastivědný věstník moravský 58, 2006, s. 364–370.

Živá tradice svatodušních obchůzek na Moravě.

Český lid 93, 2006, s. 269–286.
spolu s E. Večerkovou.

Adventní lidová pobožnost v Malhoticích na Hranicku.

Vlastivědný věstník moravský 59, 2007, s. 377–383.
spolu s E. Večerkovou

Beránek; Bílá sobota; Boží hod velikonoční; čistota; déšť; horenské právo; hrkání; Květná neděle; Kýchavná neděle; láska; Liščí neděle; obřadní bití; obřadní umývání; pascha; pašká; pomlázka; Pondělí velikonoční; Pražná neděle; Provodní neděle; Sazometná středa; stárkovská organizace; Svatý týden; vejce; Velikonoce; Velký pátek; vinobraní; zarážení hory; Zelený čtvrtek; Zmrtvýchvstání Ježíše Krista.

In: Brouček, S. – Jeřábek, R. (eds.): Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. Sv. 2 a 3. Praha 2007.
encyklopedická hesla

„Proč, Maria, tak vzdycháte?“ O životě jedné vánoční legendy v 21. století.

Český lid 94, 2007, s. 349–361.

Adventní kult Panny Marie v současné lidové tradici: prameny z Moravy.

Slovenský národopis 56, 2008, s. 418–431.
spolu s E. Večerkovou

Rozmluvy Panny Marie v českých legendických písních.

In: Holubová, M. a kolektiv: Obrazy ženy v kramářské produkci. Praha 2008, s. 189–203.

Zpěv a slovo posvátné – ke studiu obřadní komunikace na počátku 21. století.

Slovenský národopis 57, 2009, s. 195–206.

Dědictví Brideliových „Jesliček“ v koledách na Moravě a ve Slezsku. Omnibus fiebat omnia. Kontexty života a díla Fridricha Bridelia SJ (1619–1680).

Antiqua Cuthna 4, 2010, s. 220–238.

Motiv ochrany domova v modlitbách a písních podle ústní tradice 19. a 20. století.

Folia ethnographica 44, 2010, s. 69–83.

Das Sacrum in der Kultur der traditionellen Feste zu Anfang des 21. Jahrhunderts.

Ethnologia Slovaca et Slavica 33, 2010, s. 17–33.

spolu s E. Večerkovou

Výzkum lidové duchovní písně v 21. století a metodické inspirace Václava Frolce.

Národopisný věstník 71, 2012, č. 2, s. 5–16.

Legenda o putování Panny Marie, zázračném uzdravení dítěte a kajícím kováři v obřadním zpěvu 19.–21. století jako fenomén středoevropského kulturního společenství.

Národopisná revue 22, 2012, s. 163–175.

Príspevky ke studiu česko-slovensko-polských vztahů v koledách a možnosti tektonické komparační metody.

In: Radenkovič, L. (ed.): Zajedničko u slovenskom folkloru. Beograd 2012, s. 129–142.

Etnomuzikologie, slavistika a mezioborová hymnologie. K možnostem integrovaného bádání o lidové písni z české a středoevropské perspektivy.

Acta Ethnologica Danubiana 15, 2013, s. 149–160.

Koleda jako folklorní žánr křesťanského Západu a Východu: k biblickým a apokryfním námětům v západoslovanském folkloru.

Slavia. Časopis pro slovanskou filologii 82, 2013, s. 112–124.

Píseň k patronům Moravy „Slávo markrabství“ v rukopisu z roku 1906. Ke studiu české cyrilometodějské tradice v lidovém duchovním zpěvu a ke vztahu kontrafakt mezi ústní tradicí a písemnictvím.

Český lid 101, 2014, s. 129–148.

Vánoční ukolébavka v rukopisném kancionálu kuželovského rektora a v lidových hrách. K perspektívám regionálních studií.

Folia ethnographica 49, 2015, č. 1, s. 7–22.

Ludmila Tarcalová
Uherské Hradiště

Blahopřání Vladimíře Jakoubčové

PhDr. Vladimíra Jakoubčová v letošním roce slaví životní jubileum. Narodila se 16. května 1956 v Turnově, se svým rodištěm spojila i profesní život. Po studiích oboru dějiny umění a etnologie na nynější Masarykově univerzitě v Brně začala v roce 1980 pracovat na pozici odborné pracovnice v Muzeu Českého ráje v Turnově. Od roku 1989 stojí v jeho čele. Pod jejím vedením se z Muzea Českého ráje stala instituce, která se věnuje vlastní vědecko-dokumentační činnosti, spolupráci s dalšími institucemi a prezentaci oblastí odborného zájmu široké veřejnosti. K tomu slouží nejen stálé expozice muzea, jež prošly významnou proměnou, ale také objekt Dlaskova statku a Kamenářského domu. V. Jakoubčová se celou svou činností snaží vytvořit z regionálního Muzea Českého ráje instituci, která se věnuje nejen odborné práci, ale hledá nové příležitosti k prezentování výsledků práce veřejnosti a možnosti edukační činnosti. V posledních letech se muzeum stalo i pořadatelem mnoha hodnotných kulturních a společenských programů v rámci regionu.

Je obdivuhodné, že vedle této náročné práce, kterou zvládá s příznačným šarmem, empatií i nadhledem, se V. Jakoubčová věnuje vlastní odborné činnosti. Předmětem jejího zájmu je především lidová kultura – lidové stavitelství, strava, oděv i řemesla. Výsledky vlastních výzkumů publikuje, je autorkou či spoluautorkou řady publikací, článků, scénářů k výstavám, stálým expozicím i programům. Je členkou poradního orgánu ministra kultury – Národní rady pro tradiční lidovou kulturu, aktivně se mnoho let zapojovala i do činnosti Hlavního výboru České etnografické společnosti. V rámci pověřeného pracoviště pro Liberecký kraj se věnuje práci vyplývající z Koncepce účinnější péče o tradiční lidovou kulturu. V nedávné době zpracovala úspěšný návrh pro zápis *Lidové tradice výroby vánočních ozdob ze skleněných perliček* na Seznam nemateriálních statků tradiční lidové kultury České republiky. Především její zásluhou Muzeum Českého ráje získalo v roce 2010 do svých sbírek pozůstalost významného etnografa a historika J. V. Scheybala a dalších členů Scheybalovy rodiny. Cenné doklady několikaleté výzkumné i sběratelské činnosti jsou tak uchovány pro další generace a mohou být využívány ke studiu.

Milá Vlad'ko, kdo Tě zná, ví, že v hlavě nosíš další výzvy a nápady, které se chystáš realizovat. Přejí Ti, společně s ostatními kolegyněmi a kolegy, hodně sil a neutuchajícího elánu k jejich realizaci. Hlavně však – hodně zdraví a radostí v osobním i profesním životě.

Výběrová bibliografie Vladimíry Jakoubčové

Lidová architektura Pojizeří.

Trutnov 1983.

spolu s L. Šolcovou (publikováno pod jménem Vladimíra Coganová)

Lidová architektura na fotografiích Petra Matouška.

In: Z Českého ráje a Podkrkonoší. Vlastivědný sborník. Svazek 5. Semily 1992, s. 99–106.

Muzea a památky v Pojizeří.

Semily 1993.

spolu s M. Coganem a J. Luštincem

K pětadesátým narozeninám Josefa V. Scheybala.

In: Z Českého ráje a Podkrkonoší. Vlastivědný sborník. Svazek 7. Semily 1994, s. 204–206.

Novověké hrnčířství na Novopacku.

In: Z Českého ráje a Podkrkonoší. Vlastivědný sborník. Svazek 8. Semily 1995, s. 238–243.

Vznik a vývoj národopisné sbírky Okresního muzea Českého ráje v Turnově.

In: Z Českého ráje a Podkrkonoší. Vlastivědný sborník. Svazek 10. Semily 1997, s. 131–138.

Lidový kroj na Turnovsku.

Od Ještěda k Troskám. Vlastivědný sborník Českého ráje a Podještědí 3 (19), 1997, č. 2–3, s. 9–18.

Turnovské trhy a regionální řemesla.

Umění a řemesla. Čtvrtletník pro kulturu prostředí 1998, č. 3, s. 69–71.

Člověk proti nemocem.

In: Z Českého ráje a Podkrkonoší. Vlastivědný sborník. Svazek 13. Semily 2000, s. 272–275.
spolu s V. Kuželkou, J. Prostředníkem a T. Řídkošilem

„Chléb se peče, polévka se už vaří“. Lidová strava.

Turnov 2000.

Krajina dotvořená lidovou architekturou.

Od Ještěda k Troskám. Vlastivědný sborník Českého ráje a Podještědí 7 (23), 2000, č. 3–4, s. 89–93.

„Máslo kraví, jest pro zdraví“. Tradiční výroba másla.

Turnov 2001.

Hlína. Kámen ve službách civilizace.

Turnov 2003.

spolu s J. Prostředníkem

Malované Velikonoce.

Turnov 2003.

Démoni a bytosti.

Turnov 2004.

Jak jde život, aneb Narození svatba, smrt.

Turnov 2004.

Petr Matoušek. Dokumentace lidové architektury Pojizeří.

In: Osobnosti historické fotografické dokumentace lidové architektury. Sborník referátů ze semináře k 130. výročí narození Bohumila Vavrouška konaného 20. října 2005 v Praze. Praha 2005, s. 10–14.

Máje v lidových obřadech.

Turnov 2005.

Receptář vánočních pokrmů a vánočního cukroví. Vánoční receptář.

Turnov 2005.

Prezentace tradičních lidových obřadů a zaniklých technologií – Dlaskův statek.

Museum vivum. Sborník Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm 2, 2006, s. 21–32.

Receptář pokrmů z podzimního ovoce.

Turnov 2006.

Turnovský lidový kroj.

Krkonoše – Jizerské hory 40, 2007, č. 12, s. 38–39.

Josef Václav Scheybal. 31. 12. 1928 – 27. 9. 2001. Malíř, kreslíř, dokumentátor a sběratel.

Turnov 2008.

Za Janou Scheybalovou.

In: Z Českého ráje a Podkrkonoší. Vlastivědný sborník. Svazek 21. Semily 2008, s. 283–286.

PhDr. Jana Scheybalová [1940–2008].

In: Fontes Nissae. Prameny Nisy: regionální historický sborník. Liberec 2008, s. 263–267.

Obyčeje Adventu v Pojizeří.

Krkonoše – Jizerské hory 41, 2008, č. 12, s. 38–39.

„Pod oknama roste bejlí“.

Turnov 2009.

V babiččině kuchyni od Tří králů do Vánoc. Lidové obyčeje a lidová strava v Pojizeří.

Turnov 2009.

K nedožitym osmdesátinám dr. J. V. Scheybala.

Od Ještěda k Troskám. Vlastivědný sborník Českého ráje a Podještědí 16 (32), 2009, č. 1, s. 10–14.

Prameny a studánky.

Krkonoše – Jizerské hory 42, 2009, č. 5, s. 38–39.

Poklady muzeí Pojizeří v Senátu.

Od Ještěda k Troskám. Vlastivědný sborník Českého ráje a Podještědí 17 (33), 2010, č. 1, s. 70–71.

Krajinou domova. Proměny lidového stavitelství v Pojizeří.

Turnov 2011.

Z babiččiny zahrádky do dědova sklípku. Tradiční podomácká výroba nápojů z ovoce a bylin v Pojizeří.

Turnov 2012.

Pojizerská lidová kuchyně.

Krkonoše – Jizerské hory 43, 2010, č. 2, s. 38–39.

Z jednoho kmene. Tradiční zpracování dřeva ve vesnickém hospodářství. Průvodce k výstavě.

Turnov 2014.

Ušité z vlny, lnu a hedvábí. Relikty lidového kroje na Turnovsku.

Turnov 2014.

Turnovsko na Národopisné výstavě československé v Praze v roce 1895.

Od Ještěda k Troskám. Vlastivědný sborník Českého ráje a Podještědí 22 (38), 2015, č. 3, s. 150–155.

Ilona Vojancová

Soubor lidových staveb Vysočina

PETER SALNER:
Požehnaný spravodlivý sudca.
Súčasná forma židovského
pohrebu

Bratislava, Ústav etnológie SAV
 2014, 183 s.

Ačkoliv v současné době přibývá etnografické literatury zabývající se obřadností a zvykoslovím spojeným se závěrečnými dny života člověka, stěží bychom mezi tituly našli takový, jehož autor byl a je účastníkem popisovaných rituálů a členem komunity, z níž vychází. Jednou z takových výjimek je publikace připravená Peterem Salnerem, etnologem a zároveň členem bratislavské židovské obce. Celý text zabývající se nejen životem a změnami v městské židovské obci, ale zejména proměnami zvyků spojených a předepsaných pro péči o zesnulého a jeho uložení k poslednímu odpočinku, rozdělil autor na dvě obsahově rozdílné části.

Úvodní dvě kapitoly jsou věnovány životu židovské obce v Bratislavě nejen před II. světovou válkou, ale zejména po jejím skončení až do současnosti. Autor přináší, díky znalosti dochované archivní dokumentace a zejména osobní účasti, unikátní svědectví o událostech, které formovaly její současnou podobu a pravidla, jimiž se řídí. Vhled do velmi čtivě popsané historie umožňuje pak čtenáři sledovat s o to větším zaujetím následující líčení proměn pohřebních rituálů.

Tak jako v majoritní společnosti prošly zvyklosti spojené s pohřbíváním

v posledních desetiletích radikálními proměnami, a to nejen ve městech, ale i na vesnicích, nevyhnula se změnám a reakci na okolnosti ani minoritní židovská komunita, která musela reagovat na obdobné okolnosti. Mnohým, autorem popsáním skutečností, můžeme tak lépe porozumět, i když jsou přece jen i dnes rozdílné od zvyklostí respektovaných majoritou. Zvláště zajímavým je podrobný popis procesu přijímání nových, dosud zakázaných způsobů pohřbívání. Na příkladu proměny nazírání na vhodnost pohřbu žehem, který nebyl nikdy akceptovaný, ale v posledních letech je přece přípustný. Líčení by nebylo úplné, kdyby nebyla věnována pozornost také hřbitovům, zejména dvěma dodnes živým, na fotografiích zachycené náhrobky dokládají více než přesvědčivě změny v jejich formální podobě tak, jak je přinášelo posledních sedmdesát let.

Za mimořádně přínosnou pro pochopení specifik života nevelkého počtu členů bratislavské židovské obce považuji skutečnost, že autor byl a je stále jedním z těch, kteří byli a jsou nejen svědky, ale přímými účastníky událostí. To dává celému výkladu nový rozměr, vždyť komu z nás se podaří stát se nejen svědkem často bouřlivých proměn sledovaných jevů, ale popisované skutečnosti se ho osobně dotýkají a je jedním z jejich nositelů.

Nemusíme být specialisty na funerální problematiku ať v majoritním, či minoritních společenstvích, aby nás text neoslovil svou autentičností, která je samozřejmě posílena odborným

pohledem, jenž však nepřekrývá osobní zainterесovanost autorovu.

Zvláštní pozornost si zaslouží fotografický doprovod, většinu snímků pořídil autor sám s neobyčejným citem a citace osobních vzpomínek a písemností, dokládajících dění v obci i názory jejích členů na popisované skutečnosti.

*Jiřina Veselská
Frýdek-Místek*

DANIEL DRÁPALA (ED.): *Dotazníky České národopisné společnosti*

Praha, Česká národopisná společnost 2014, 162 s.

V úvodu charakterizují Daniel Drápala a Klára Brožovičová publikaci jako studijní příručku. Uvedené charakteristice odpovídá i její obsahová a grafická koncepce. Jedinečnost tohoto edičního počínu však spočívá především ve zpřístupnění obrovského množství materiálu, jež je výsledkem dlouhodobé, systematické spolupráce České národopisné společnosti s rozsáhlou sítí jejích regionálních dopisovatelů. Plným právem konstatují autoři, že tato spolupráce, která je jednou z klíčových aktivit společnosti a která přispěla k záchraně v mnoha případech ojedinělých a vzácných poznatků obohacujících materiálovou základnu studia tradiční kultury, „představuje jedinečnou stopu v dějinách české etnologie.“

V téměř padesátistránkové studii s názvem *Dotazníkové výzkumy a dopisovatelské sítě v historické perspektivě* sledují její autoři Daniel Drápala a Helena Šenfěldová vývojové peripetie uplatnění různých forem dotazníkových šetření v našem geografickém prostoru počínaje posledními desetiletími 17. století. Ilustračním materiálem jsou faximile archivních dokumentů, fotografie a mapky. S přihlédnutím k zaměření příručky předkládají autoři v úvodu obsahové vymezení základních pojmů, které se v jejích textech objevují.

Klára Brožovičová soustředila svou pozornost v textu s názvem *Přizpůsobení dotazníkového šetření v etnologii* na konkrétní problematiku metod sběru dat v etnologii od zúčastněného pozorování přes interview až po dotazníková řízení s tím, že upozorňuje na přednosti i problémy každé z nich.

Obsah kapitoly s názvem *Dotazníky – index* podává přehled témat dotazníků v příručce obsažených. Ty jsou uspořádány ve dvou oddílech: v oddílu týkajícího se nemateriální kultury a v oddílu týkajícího se kultury materiální. Oddíl nemateriální kultury obsahuje pododdíly: *Identita (etnická, regionální, lokální); Výroční obyčejový cyklus; Život v rodině, životní cyklus; Sociální vztahy; Religiozita, věrské představy, magie; Slovesnost; Píseň*. V oddílu materiální kultura jsou zastoupena témata: *Zemědělství; Rukodělná výroba a jiné způsoby obživy; Sídla, lidové stavitelství; Výbavení domácnosti; Oděv; Strava; Výtvarná kultura, umělecká řemesla, hračky; Doprava*.

Podle tematického rozdělení v indexu jsou v další – obsáhlé části publikace prezentovány otázky, které jednotlivé dotazníky obsahují. Převážná část ilustrací v této části doplňuje dotazníky z oblasti materiální kultury. Zvlášť pozoruhodná je preciznost těch, které se týkají lidového stavitelství, nábytku a oděvu. Soupis pramenů a literatury tradičně publikaci uzavírá.

Dílo editora a editorského týmu je počinem více než záslužným. Jde o velmi užitečnou pomoc pro všechny, kdo se ať už jako profesionálové, nebo dobrovolní pracovníci trpělivě a soustavně věnují výzkumům v terénu, a tím přispívají zásadní měrou k zachraňování dosud neobjevených a nezaznamenaných jevů tradiční kultury a ke stálému obohacování materiálové základny pro smysluplné studium lidové kultury. Dokladem smyslu pro praktické pojetí ediční práce je uložení kmenových částí textu na elektronický nosič k publikaci připojený.

Publikace byla vydána v rámci projektu Rozvoj spolupráce a zvyšování výzkumných kompetencí v síti etnologických institucí (CZ.1.07/2.4.00/17.0038) podpořených z prostředků ESF OP Vzdělávání pro konkurenceschopnost.

Karel Pavlíščík
Zlín

EVA VEČERKOVÁ:
O čem vyprávějí rukopisné knihy z etnografických sbírek Moravského zemského muzea

Brno, Moravské zemské muzeum 2014, 128 s. + barevná obr. příloha

Publikace seznamuje s velmi zajímavou a odborně dosud nezpracovanou sbírkou rukopisů z lidového prostředí uloženou v Moravském zemském muzeu v Brně. Samotná kniha je rozdělena do dvou částí. V prvním bloku je předložena stručná historie počátků sběratelského zájmu o rukopisy z lidového prostředí, tak i základní informace o původu a tematickém zaměření této sbírky. Druhá část publikace, podstatně rozsáhlejší, prezentuje komentovaný katalog šedesáti čtyř rukopisných knih doplněný barevnou obrazovou přílohou.

Nejpočetnější složku souboru tvoří rukopisné knihy modliteb a písní z 18. a 19. století, české a v menším zastoupení i německé, pocházející většinou z lidového prostředí. Kromě nich se ve sbírce vyskytují také rukopisy dotýkající se i jiných stránek života lidových vrstev. Knihy léčitelského a zvěrolékařského obsahu soustřeďují instrukce na léčení různých neduhů lidí a zvířat, ale také rady a doporučení, jak si poradit s nepříjemnostmi a nástrahami života. Ojedinele se setkáváme i s tzv. zaklínacími knihami. Další tematický okruh rukopisů tvoří kupříkladu kuchařské knihy, knihy pro lidové obřady a obřadníky nebo knihy zachycující každodenní život rodiny i osobní zájmy a život jednotlivce.

O čem vyprávějí
rukopisné knihy z etnografických sbírek
Moravského zemského muzea

Eva Večerková

Publikace představuje jedno z ojedinelých odborných zpracování daného tématu moravské provenience.

Markéta Holubová

*Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.,
Praha*

MOJMÍR BENŽA:

Tradiční odev Slovenska.

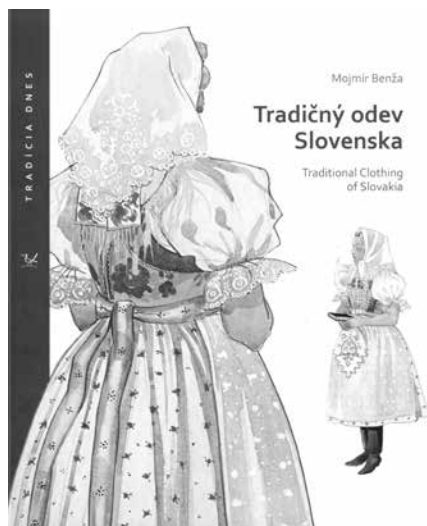
Traditional Clothing of Slovakia

Bratislava, Ústredie ľudovej umeleckej výroby 2015, 293 s.

Po letech, kdy vyšla publikace Viery Nosáľové *Slovenský ľudový odev* (1982), dostává se k odborné veřejnosti

dílo souhrnného charakteru, v němž Mojmir Benža zúročil své mnohaleté soustavné bádání. Dnešnímu stavu poznatků o lidovém oděvu na Slovensku předcházela dlouhá cesta, kterou autor sleduje od vlastivědných děl v první polovině 18. století až po současné moderní postupy obrazové i písemné dokumentace. Za tu dobu vznikly četné obecně pojaté i regionálně ohraničené práce časopisecké a knižní podoby. Mezi nimi čestné místo zaujímají studie Drahomíry Stránské, jimiž platně přispěla k bádání o lidovém oděvu na Slovensku.

Pro svou publikaci zvolil Mojmir Benža neobvyklý název. Chtěl jím vyjádřit princip existence tradičního oděvu, která je založena na tradici, probíhající mezi generacemi i uvnitř nich (s. 10). I když rozumíme jeho záměru, přece

jen uživatelům knihy, zpravených o ní pouze z písemných zdrojů, bude přívlastek *lidový* k větší srozumitelnosti chybět.

Pro každého badatele, jenž se odhodlá k syntetickému zpracování některého z projevů lidové kultury, je oříškem volba odpovídajícího systému. Zatímco Viera Nosál'ová dala přednost regionálnímu členění (podle žup), Mojmir Benža se uchýlil ke klasifikaci podle oděvních součástí. Toto třídění je velmi obtížné a může si jej dovolit jen takový znalec dané tematiky, jakým je autor recenzované publikace. Připusťme však, že se tímto postupem ztěžuje možnost vytvořit si ucelenou představu o konkrétním regionálním typu.

U každé oděvní součástky se autor snaží podat informace v co největší šíři od stříhu, způsobu šití, používaných materiálů, výzdobných prvků až po regionální názvy. Ve výčtu oděvních součástí nezapomněl autor též na dětský oděv

včetně s ním souvisejících textilií jako jsou pleny a peřinky.

Zvláštní pozornost věnuje autor všednímu, svátečnímu, obřadnímu oděvu. Tento oddíl, nazvaný *Typy a formy tradičního oděvu*, lze označit za významný metodologický přínos publikace. Z výsledků svých vlastních výzkumů a v rámci přípravy *Etnografického atlasu Slovenska* dospěl autor k určení tří základních mužských a dvou ženských typů lidového oděvu. U mužského oděvu jsou pro něho zásadní rozlišovací znaky *gatě* a *nohavice*, u ženského *rubáše* a *košele*. Každý z těchto typů se rozpadá na další varianty. Benžovo členění představuje důležité stupně poznání lidového oděvu na Slovensku od doby, kdy Drahomíra Stránská v *Československé vlastivědě* (1936) ukázala na možné dělení na nížinné a horské kroje. Z pozice recenzenta nelze se vyhnout připomenutí, že na brněnském univerzitním pracovišti chápeme termíny typ a druh lidového oděvu v souladu s hesly v encyklopedii *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska* (2007) poněkud odlišně. Rozeznáváme oděvní typ, který přesahuje regionální i státní hranice, a regionální typ. Za určující považujeme stříh oděvu, jenž se promítá do tvarových podobností a odlišností krojových kompletů doprovázen dalšími znaky (materiál, výzdoba atd.). Druhem rozeznáváme oděv formující se v rámci regionálních typů, určený ke konkrétním příležitostem.

Osobitý je způsob vizuální prezentace lidového oděvu v Benžově publikaci,

a to výhradně prostřednictvím kreseb bez použití fotografického materiálu. Zatímco lze namítnout, že dobové fotografie přesvědčují svou autentičností, nemohou však někdy posloužit k pochopení té či oné oděvní součástky, protože je na nich skryta nebo nezřetelná. Na kresbách naopak jsou dobře čitelné; ty také lépe vyhovují koncepci díla a navíc umocňují jeho estetické vyznění.

V závěru publikace sleduje autor proměny tradičního oděvu na Slovensku od 18. století až po folklorismy v posledních letech. Český text se prolíná s anglickým překladem, jak je již chvályhodným zvykem u publikací slovenského ÚLUVu. Doplnuje jej obsáhlá bibliografie a zeměpisný rejstřík, který může částečně pomoci orientovat se v jednotlivých regionálních typech. Práce Mojmira Benži představuje vyvrcholení jeho dosavadního systematického úsilí shrnout poznatky o lidovém oděvu na Slovensku. Přesvědčuje metodickou precizností, svou koncepcí i obsahem.

Alena Jeřábková
Brno

MARKÉTA HOLUBOVÁ:
Panna Marie Svatohorská.
Příspěvek k barokním vazbám
jezuitské rezidence a poutního
místa

Praha, Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., 2015, 248 s.

Problematikou poutních míst spjatých s jezuitským řádem na území dnešních Čech a Moravy se autorka zabývala již v řadě publikací a studií (např. *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska VI. Okruhy poutních madon jezuitského řádu*. Praha 2009), a tak lze předkládanou publikaci chápat jako vyústění jejich předchozích výzkumných a publikačních aktivit. Monografie o poutním místě na Svaté Hoře a jeho „nejslavnějším období“ je časově ohraničena příchodem jezuitského řádu a ukončením fenoménu barokních poutí v rámci josefínských reforem.

Předkládaná monografie je rozdělena do ucelených kapitol, které se věnují vztahu jezuitů k Panně Marii obecně, analýze existence svatohorské rezidence, popisem nejrůznějších slavností konajících se na zdejším poutním místě, problematice zázraků (tj. systému jejich evidence, votivním darům apod.), vztahu poutního místa s blízkým městem Příbramí. V poslední kapitole je pozornost věnována „*soumraku barokních poutí*“, přičemž tato kapitola nahrazuje tradiční závěr, jak to sama autorka avizuje. Text práce je doprovázen poznámkovým aparátem, který je ale ke škodě věci až na závěr a ještě k tomu dělen

na jednotlivé kapitoly, což znesnadňuje orientaci. Naopak informační hodnotě publikace přispívá bohatý seznam literatury týkající se daného tématu, a to nejen české, ale i cizojazyčné.

Text dokládá to, že autorka se velmi dobře orientuje jak v problematice barokního poutnictví v prostředí Českých zemí, tak ve strukturách jezuitského řádu, jehož členové svatohorské poutní místo pozvedli, a neposledně také v archivních pramenech s danou problematikou souvisejících. Překvapit může relativně menší počet stran publikace, což však neubírá na obsahové stránce díla s hutně napsaným textem, který je bohatý na podrobné informace týkající se Svaté Hory, jejího života a organizačních struktur. Na škodu se může zdát, že v některých kapitolách autorka předkládá obecné informace o dané problematice v zaběhnutých výkladových rámcích (první podkapitola *Mariánský kult*).

Samostatný větší celek s názvem *Svatohorská rezidence* analyzuje sociální složení a demografickou charakteristiku tamních členů jezuitského řádu, tedy z jakých poměrů nejčastěji pocházeli, zdali z venkova, města či dokonce z řad šlechty, v jakém stáří vstupovali do řádu, nebo jaký byl jejich rodný jazyk. Čtenář se přehledně, ale důkladně seznámí s fungováním svatohorské rezidence, tedy existencí jednotlivých funkcí a jejich pracovní náplní a povinnostmi. Není opomenut také vztah zdejších jezuitů k poutnímu místu, které spravovali a starali se také o jeho rozvoj, co se týče stavebního a uměleckého

hlediska. Autorka vysvětluje na základě dochovaných pramenů, jakým způsobem byly obstarávány finance pro stavební aktivity či na pravidelnou údržbu významného poutního místa.

V řadě publikací podobného charakteru chybí zmínky o vztahu poutního místa s blízkým okolím a vzájemném ovlivňování se. Autorka tomuto tématu věnovala celou kapitolu, v níž analyzuje vzájemné soužití jak z pozitivních stránek, ale poukazuje na určité neshody a konflikty. Příbramští měšťané konali na Svatou Horu pravidelné poutě, ale vzájemné vztahy byly také ekonomické a společenské. To se týkalo nejen rozvoje městských řemesel spojených s poutním provozem (stavební a umělecká řemesla, rozárnictví, vznik tiskárny, apod.), ale také řady sporů mezi představiteli města a jezuitským řádem (založení pivovaru, s. 123–125). V poslední kapitole, která se zabývá postupným zánikem barokních poutí, je přehledně popsán vývoj směřující ke zrušení tohoto fenoménu a s ním souvisejících jevů (votivní dary, výzdoba kostelů). Přehledně je popsán celý tento proces v obecné rovině, ale poměrně stručně se autorka vyjadřuje k situaci spojené s ustáváním konání poutí přímo na Svaté Hoře.

Na závěr lze jedinečně konstatovat, že je předkládaná publikace cenným příspěvkem do dosud jen částečně zpracované problematiky středoevropského, respektive českého barokního poutnictví a jeho úzké provázanosti s církevními řády, v případě Svaté Hory tedy s jezuitskou rezidencí. Tato kniha tak může být inspirací pro zpracování dějin

a života dalších poutních míst nejen v Čechách, ale i na Moravě, která si to jistě zaslouží.

Barbora Valešová

Ústav evropské etnologie FF MU, Brno

DANIEL DRÁPALA A KOL.:

Výroční obyčeje, zvyky

a slavnosti

Praha, Česká národopisná společnost 2014, 147 s. (Lidová kultura v pracích dopisovatelů České národopisné společnosti. Svazek 2.)

Obsah publikace rozčlenil editorský tým vedený Danielem Drápalou do čtyř částí: I. *Úvodem*; II. *Cesty za poznáním obyčejové kultury*; III. *Výroční obyčeje, zvyky a slavnosti v pracích dopisovatelů*; IV. *Prameny a Literatura*.

V úvodu zdůrazňuje Daniel Drápala, že etnografický materiál v publikaci prezentovaný je jedním „z výrazných projevů tradiční kultury, jejichž prostřednictvím je navenek (ve své autentické nebo stylizované podobě) reprezentováno kulturní dědictví regionů i jednotlivých lokalit“ a že tato antologie může sloužit jako „praktická ukáзка přístupu regionálních spolupracovníků k rozšíření znalostí studentů o lokálních a regionálních formách a svébytnostech obyčejové tradice na různých místech České republiky.“ Cílení k využití antologie nejen ve studijní, ale i v pedagogické činnosti je zřejmé z vymezení obsahu základních

pojmu, dotýkajících se lidové obyčejové tradice, s nimiž v textu pracuje.

V páteřní kapitole antologie *Cesty za poznáním obyčejové kultury* podává Daniel Drápala bohatě ilustrovaný přehled výsledků, který přinesl české etnografii badatelský zájem o výroční zvyky, obyčeje a slavnosti Čech, Moravy a Slezska od prvních zmínek v dílech středověkých autorů až do poloviny 20. století. Drápalovo stručné, ale efektivní zpracování této kapitoly bude bezpochyby velmi platným pomocníkem nejen studentům a dobrovolným pracovníkům, ale všem, kdo se budou tímto tématem v současnosti i v budoucnu vážně zabývat.

Třetí kapitola s názvem *Výroční obyčeje, zvyky a slavnosti v pracích dopisovatelů* obsahuje výběr z mnoha

zvykoslovných příspěvků, které v posledních pěti desetiletích zaslalo do archivu České národopisné společnosti 52 členů její dopisovatelské sítě. Výběr, na němž se podílela Helena Šenfeldová, je doplňkem druhé kapitoly antologie a je jen drobnou sondou do přebohatého archivu ČNS. Výsledkem pečlivé editorské práce je závěrečná část antologie s názvem *Prameny a Literatura*.

Sympatický formát, účelná a příjemná grafická úprava stejná jako u předchozího svazku této edice naznačují, že se časem v naší knihovně objeví řada knížek milých na pohledech – hlavně však užitečných tím, co se v nich skrývá.

Na závěr zbývá dodat, že publikace byla vydána v rámci projektu Rozvoj spolupráce a zvyšování výzkumných kompetencí v síti etnologických institucí (CZ.1.07/2.4.00/17.0038) podpořených z prostředků ESF OP Vzdělávání pro konkurenceschopnost.

Karel Pavlišťík
Zlín

Lidový oděv na Moravě 1850–1950

Národní ústav lidové kultury, Strážnice
Stálá expozice v objektu zámku
(zpřístupněna 26. června 2015)

Námět a scénář:

PhDr. Martin Šimša, Ph.D.

Národní ústav lidové kultury ve Strážnici otevřel v první den Mezinárodního folklorního festivalu Strážnice 2015 výstavu *Lidový oděv na Moravě*, jejímž autorem je Martin Šimša. Výstava je instalována ve třech nových výstavních sálech bývalé restaurace v přízemí zámku. V úvodním představil autor kroje sváteční, slavnostní a obřadní, kde chtěl poukázat na pestrost a krásu krojů, jejich rozmanitost a konečně proměnlivost typů. Druhý sál se zaměřil na oblečení všední, které oblékali lidé jdoucí na trh, a ve třetím sále přiblížil tradiční oblečení nošené na pouti.

V prvním vstupním sále jsou instalovány krojové páry z Podluží (1930), z Vracova (1900), moravských Kopic (1900), obřadní kroje ženicha a nevěsty ze Strážnice (1900), kroj svatební matky a otce z Rohatce v kožichu (1900). Ojedinelými jsou krojové oděvní součástky na páru z luhačovického Zálesí (1890). Kroj si zachoval řadu starobyklých součástí, mezi něž náleží i sukně s živůtkem zvaná *leknice* prozrazující vazby na širší moravsko-slovenské pomezí. V mužském oděvu z této oblasti je zjevné prolínání valašských a slováckých typů krojů. Autor zde dále prezentuje vdanou ženu

a ženatého muže ve svátečním oděvu z Horňácka (1930), z Uherskobrodsko je to starý muž a žena, konkrétně z Dolního Němčí (1930), a sváteční kroj páru z Kunovic (1900). Kmotřenka nesoucí dítě ke křtu je z Uherskohradištska a svobodný chlapec a děvče z Veselska (z Kněždubu) oblečení k hodům (1950).

Následující část výstavy představuje prostředí výročního trhu. Autor zde nechal přicházet do města obyvatele jižní, západní a střední Moravy – hanácké Slováky z okolí Klobouk, Horáky od Velkého Meziříčí či domácí Brňany, ale též Chorvaty z Mikulovska, Němce z Jihlavska, Vyškovska a Hřebečska. Mezi prodejci bývali i obyvatelé z Nové Lhoty na Hornácku. Tato část výstavy je zastoupena neobvyklými a vzácnými krojovými komplety, které nebývají na výstavách zcela běžně vidět, jako např. starý muž a žena

v polosvátečním oděvu z Jevišovky, což jsou Chorvati z Mikulovska, nebo mladý muž a svobodné děvče z hanáckého Slovácka (Klobouky u Brna 1880, 1900). Z Horácka je ženatý muž a vdaná žena v polosvátečním oblečení (Velké Meziříčí 1870).

Zcela ojedinělým počinem je zařazení krojů německy mluvících obyvatel z Jihlavska, Vyškovska a Hřebečska. Kroj z roku 1900 nazývaný *pajerský* oblékali Němci z okolí Jihlavy, která byla od středověku obklopena vesnicemi s německy mluvícím obyvatelstvem. Až do počátku 20. století si udrželo nejen svůj jazyk, zvyky, ale také lidový kroj. Zvyk oblékat kroj si zachovali i Němci z Hřebečska (Moravská Třebová 1880), kde se nacházel německý jazykový ostrůvek.

Ani kroje z oblasti Malé Hané nejsou na výstavách běžně vidět. Příkladem je vdaná žena z Boskovicka (1850), která

na sobě má ojedinělé krojové součástky. Kroj ženy má velmi blízko k sousednímu Horácku. Právě odtud pocházejí červené, pestře pruhované kanafasky.

Z německého jazykového ostrůvku na Vyškovsku je v expozici prezentován pár ženatého muže a svobodného děvčete v polosvátečním kroji (1930), které mají řadu shodných prvků na nedalekém Kroměřížsku. Polosváteční až pracovní oblečení oblékané na cesty na trh či *jar-mak* doplňuje všední kroj muže z Nové Lhoty na Hornácku (1900), kde je použitým materiálem domácí konopné plátno a hrubé nebarvené sukno. Kroj působí velmi starobyle.

Poslední výstavní sál vytváří atmosféru pouti. Zvětšenina litografie na zdi Wilhelma Glöglera *Pout' na Velehrad* z roku 1885 dává prostoru správnou atmosféru. Na pout' přichází krojování Hanáci a na místě již jsou Valaši. Poutní procesí mělo ustálené pořadí, proto je zachováno i ve výstavě. K přihlížejícím patří muž z Veselska (1900) oblečený na cesty v třaslavicích, košili a lajblu – tedy ve všedním kroji – a Valaši: žena v polosvátečním a muž ve svátečním oděvu z Lužné (1890), vdaná žena a ženatý muž z Rožnova (1925), z Nedašova vdaná žena a ženatý muž ve svátečním oblečení (1930). Součástí kompozice je také svobodný mládenec z Kojetínska, jímž se v okolí Kroměříže přezdívalo *baňáci*, a to podle jejich širokých krátkých kalhot, jimiž se odlišovali od svých sousedů. Průvod poutníků vede muž z Olomoucka (1880) v širokém plášti, který byl výrazným prvkem hanáckého mužského kroje

po celé 19. století. V řadě za ním pak jdou Hanáci – muž z Loučen na Prostějovsku ve svátečním oděvu (1890), vdaná žena z Kojetínska je ve svátečním oděvu (1850), také vdaná žena z Litovelska je oděna do svátečního kroje (1880) v kabátku, ke kterému má bílou kartounovou listovou zástěru a sukni z uničovského tisku. Svobodné děvče z Prostějovska přibližuje sváteční oděv (1900) a představuje tzv. *blatácký* kroj. Starší podobu hanáckého kroje má děvče ve svátečním oděvu z Kroměřížska z roku 1880. Do poutního průvodu je zařazeno i děvče z Olomoucka – z Velké Bystřice ve svátečním oblečení (1950), vdaná žena z Hnojnic (1880) ve *špenzru* z modrého hedvábí, což dodává kroji na reprezentativnosti, svobodný mládenec z Příkaz (1890) v kožených kalhotách, starý muž z Holešova (1860) v dlouhém kabátě – *halině*, typickém pro hanácké hospodáře. Posledním zúčastněným je muž z moravského Záhoří – z Rakova (1880) ve všedním oblečení v *prucleku* – soukenném kabátku.

Výstava je nejen po obsahové stránce na vysoké odborné úrovni, ale i instalační práce, které byly jistě velmi náročné, díky odborníkům z jednotlivých krojových okrsků se zdařily.

Již dlouho nepřipravila žádná odborná instituce na Moravě tak reprezentativní výstavu, jakou je právě tato. Nejde o formu, ale především o obsah. Autor se pokusil o ucelený obraz lidové oděvní kultury na Moravě, což se mu podařilo. I když Národní ústav lidové kultury ve Strážnici nevlastní všechny oděvní součástky a krojové komplety,

kteří by mohly reprezentovat lidový oděv z moravských národopisných oblastí, velmi vstřícně mu vypomohly partnerské instituce na celé Moravě. Díky jim se své úlohy zhostil velmi dobře.

Unikátní expozici krojů z Moravy by si neměli nechat ujít nejen odborníci, ale i laici obdivující lidový oděv.

*Ludmila Tarcalová
Uherské Hradiště*

Tramping na Příborsku

Muzeum Novojičínska, příspěvková organizace, Muzeum a pamětní síň S. Freuda v Příboře
18. května–6. září 2015
Námět a scénář: PhDr. Václav Michalička, Ph.D.

Trampování coby specifický, ryze český či spíše československý fenomén (což ovšem někdy bývá předmětem sporů) vždy představovalo svérázný způsob trávení volného času v přírodě i specifický způsob sdružování zejména mladých lidí. Zvláště v poslední době je tramping řazen k subkulturám mládeže, mezi nimiž zastává dosti výrazné místo, zejména v důsledku bohaté a pestré škály zřetelných atributů, jimiž se vyznačuje. Jeho výjimečné postavení mezi ostatními subkulturami u nás vyplývá i z přesahu četných titelů trampského hnutí do dalších věkových kategorií, což značí, že

jeho nositeli mnohdy jsou také příslušníci starších generací. To je důsledkem mimo jiné i skutečnosti, že trampování se v českých zemích (a s mírným zpožděním i na Slovensku) rozvíjí nepřetržitě již zhruba stovku let. Není divu, že tramping zejména v důsledku jeho značné masovosti obvykle dosti bedlivě sledovala široká veřejnost, stejně jako úřady a státní mocenský aparát. Současně se o něj zajímali také mnozí spisovatelé a žurnalisté, vlastivědní pracovníci i kronikáři, kteří o trampském hnutí zanechali četná cenná svědectví. Avšak přinejmenším od sedmdesátých osmdesátých let 20. století se na tramping soustředila pozornost i některých badatelů z oblasti společenských disciplín, vedle historiků a kunsthistoriků zejména etnologů, která – s určitými přestávkami – trvá dodnes. Kromě vědeckých studií, referátů na konferencích či univerzitních přednáškových cyklů jsou zejména v posledních letech pořádány také výstavy věnované rozvoji trampského hnutí v různých regionech.

K nim se v půli května roku 2015 přiřadila expozice *Tramping na Příborsku*, jež pak v Muzeu a pamětní síni S. Freuda v Příboře trvala téměř čtyři měsíce a byla hlavní výstavou roku. Výstavní počin byl dílem stálých pracovníků muzea. Jako autor námětu, libreta i scénáře se etabloval PhDr. Václav Michalička, Ph.D., jenž autorsky spolupracoval se svými kolegyněmi Monikou Chromečkovou a Petrou Vidomusovou. Výtvarné řešení instalace výstavy bylo dílem všech zmíněných pracovníků posílených o Dušana Štěpána. Při vytváření

koncepce i při realizaci výstavy se příborští muzejníci mohli opřít o odborné konzultace i další pomoc současných i bývalých členů několika trampských osad, jejichž jména zní Černý mustang, Maniwaki, Orinoco, NDE, Starý mlýn, Wyoming, Knechti a Vlčáci; ale dalšími spolehlivými rádeci se stali i mnozí jiní trampové a trampky. Výstava byla založena zejména na prezentaci atributů trampingu, nežádka předmětů a dokumentů přímo trampské proveniencí. Většinu z nich poskytli sami trampové – seznam všech, kteří se na výstavě podíleli darem či zápůjčkou předmětů a ovšem také podnětnými informacemi, obnáší téměř čtyřicetku jmen osobností, mužů i žen sice různého věku, ale se stejně vřelým vztahem k trampskému hnutí, kterého byli většinou aktivními účastníky.

Výstava měla pozoruhodnou genezi. Předcházel jí totiž šířeji zaměřený výstavní podnik s názvem *Moderní lidová kultura na Příborsku*, jenž mimo jiné upozornil i na trampskou subkulturu v mikroregionu. Už tato výstava vzbudila značnou pozornost, přičemž k nejvíce zaujatým návštěvníkům patřili právě trampové. Příčiněním jejich podnětů pak vzešla myšlenka velké výstavy zaměřené výhradně na tramping, přičemž již předem bylo zjevné, že jejich řady slibují značný tvůrčí potenciál. Ten se začal záhy naplňovat, když se do příprav zapojil spontánně vytvořený neformální kolektiv sestávající ze zástupců (ponejvíce šerifů) řady trampských osad i z jiných osob spjatých s hnutím. S takto agilním a činorodým zázémím

pak příborští profesionální muzejníci mohli směle přistoupit k realizaci nové výstavy. Její teritoriální záběr byl zacílen zejména na samo Příborsko. Jeho některé subregiony se profilyovaly jako autentické trampské oblasti, mezi nimiž sehrálo mimořádně důležitou roli zvláště atraktivní přírodní prostředí kolem řeky Lubiny. Expozice zachytila tramping, jak se rozvíjí v naší současnosti, ale také tu byla náležitě oslavena jeho úctyhodná minulost, která sahá až do druhé poloviny dvacátých let minulého století.

Výstava zcela zaplnila největší výstavní sál muzea, a přestože tady bylo prezentováno značné množství exponátů, celkový výsledek působil přehledným dojmem. Byla zde představena typicky plodná trampská tvořivost, s jakou se *čundráci* a *vandráci*, trampové samotáři i členové řádných trampských osad v různých dobách dokázali zhostit výroby nejen rozmanitých praktických pomůcek, nezbytných pro pobyt v přírodě (součásti oblečení, batohy, nože, sekyrky), ale také rozličných ozdobných předmětů (*cancáta*, *placky*, totemy) a také písemností (kroniky, *cancáky*), včetně rozmanitých rarit. Tyto atributy byly umístěny v několika zcela zaplněných vitrinách, jiné předměty – mezi nimiž jednoznačně dominovala trampská kánoe – byly vystaveny volně. Mimořádně působivá pak byla zejména stanoviště znázorňující výjevy z obvyklého života trampů v lese. Vedle věrně napodobených trampských tábořišť s nezbytným ohništěm a různými způsoby bivakování a táboření „na divoko“ ve volné přírodě bylo

poněkud komickým výjevem na vagónovém sedadle připomenuto i typické víkendové cestování trampů vlakem.

Nutno ocenit, že výstava měla značně vysokou sdělnou úroveň, když vedle působivé prezentace typických, většinou zcela autentických trampských atributů přinesla i jejich četné zasvěcené komentáře na několika panelech. Vylíčeny tu byly i zevrubné dějiny trampování v regionu a autoři výstavy představili též knihy věnované trampingu a zejména důležitá periodika, jež si kdysi trampové psali a vydávali. Expozici pak podbarvovala patřičná hudba, která ostatně patří k výrazným atributům trampského hnutí už od jeho počátku; šlo o cenné originální nahrávky z let 1974–1975, jež byly tehdy pořízeny na festivalu country a trampské písňě Ponny express (konal se v Příboře od roku 1971).

Není divu, že výstava, kterou je nutno hodnotit jako skutečně velmi zdařilou, přilákala vskutku velké množství návštěvníků. Mezi nimi výrazný podíl tvořili sami trampové (jeden z nich odkudsi ze severních Čech sem dokonce cíleně zavítal v rámci svého výročního velkého vandru), kteří si tu připomínali svoje dávné zážitky a radosti. Jak je však patrné, trampung jako subkultura není přitažlivý pouze pro jeho nositele (jichž je již několik generací), ale současně představuje mimořádně atraktivní objekt zájmu širokých vrstev zvědavých ctitelů české kultury, k níž trampské hnutí nepochybně patří. Nejen profesionální etnolog tak může hořce litovat, že všechny zde shromážděné exponáty s uzavřením expozice neobohatily

sbírkou muzea už jednou pro vždy. Právě trampské poklady totiž přechasto mizí v nenávratnu, leckdy rovnou spolu s těmi, kteří je za živa užívali, holedbali se jimi a jimž byly tak vzácné.

Karel Altman

Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Brno

Rituály smrti

Národní muzeum, Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur, Praha

31. října 2014–20. září 2015

Námět a scénář: PhDr. Eva Dittertová, Monika Baďurová, Bc. Mgr. Helena Heroldová, Ph.D., Mgr. Jana Jiroušková, CSc., PhDr. Alice Kraemerová, PhDr. Pavel Onderka, PhDr. Dagmar Pospíšilová, CSc., PhDr. Vlastimil Novák, Ph.D., PhDr. Jiřina Todorovová, CSc.

Fenomén smrti se sice v základu dotýká života každého jednotlivce, přesto se v různých kulturních kontextech projevuje jinak. V mimoevropském prostředí se setkáváme s celou plejádou podob smrti, s rozličnou symbolikou a duchovní náplní jednotlivých etap lidského života, včetně samotného skonu. Odchod ze života včetně představy nějaké formy pokračování existence lidské duše je těsně napojen na spirituální tradici daných oblastí. Právě duchovní směry formují a materializují podoby, v nichž se se smrtí setkáváme, a nabízejí

tak široké spektrum symbolů, ohledávajících lidské možnosti vyrovnání se s konečností pozemské existence. Srovnání pojetí posledních věcí člověka napříč kulturami tak návštěvníkovi nabídlo možnost prozkoumat rozličné způsoby vyrovnání se se základní daností lidského života. Výstava byla tematicky členěna do tří celků (odloučení, přechod, návrat) podle takřkajíc chronologického rozložení procesu opouštění života.

Výchozí sférou výstavy se stal svět živých. Ten prezentoval vztah a vnímání smrti různými kulturami a jejich různými společenskými skupinami. Pozornost byla věnována příčinám smrti, tj. kromě smrti přirozené také zohlednění různě motivovaných sebevražd a vražd, s tím související kladné či záporné přijímání této formy smrti společností, tj. např. dobrovolná smrt jako čestný odchod ze života či naopak nepřijatelnost dobrovolné smrti na podkladu duchovních konceptů apod.

Druhý blok výstavy se zaměřil na přechod ze světa živých do světa mrtvých, který zpravidla probíhal ve více rovinách. Tělo i duše procházely řadou dílčích rituálů, jejichž cílem bylo většinou dosažení jisté posmrtné existence. Ústředním tématem této části výstavy bylo zacházení s tělem před pohřbem, vlastní průběh pohřbu, pohřební rituály, respektive formy truchlení a různé formální pojetí posledního rozloučení, materiální zaopatření zemřelého pro posmrtnou existenci. Zvláštní pozornost byla věnována hřbitovům, zejména místům pohřbu, pojetí jejich dekorace jako symbolického vyjadřovacího systému.

Poslední tematickou část výstavy představovala říše mrtvých, kde se zemřelý ocitá a odkud se může navrátit v modifikované podobě mezi své. Zvláštní pozornost byla věnována podobám podsvětí a dalších zádušních krajů, formám návratu k pozůstalým a vtělování se do osob a předmětů. Poukázáno bylo na skutečnost, jak různé kultury vnímají interakci světa mrtvých a živých, popřípadě otázka reinkarnace a pojetí celé existence člověka jako nekonečné řady rozličných životních forem. Do této části neodmyslitelně patřilo i udržování kultu předků, kteří ovlivňují blaho společnosti i po své smrti. Projevy úcty jsou v jednotlivých kulturách různé a samotná výstava je nastínila v těchto aspektech: sochy pro vtělování (Egypt), reinkarnace (buddhismus, animismus, šintoismus Japonsko, Čína, Tibet), podoby božstev (Mayové, Japonsko), dny mrtvých – dušičky (Mexiko), svátek Obon (Japonsko) či vzpomínkové akce.

Vzhledem k tomu, že fenomén smrti a proces umírání náleží k méně frekvencovaným tématům jak na poli vědeckých výzkumů, tak i v oblasti muzejnictví, znamenala výstava *Rituály smrti* záslužný počín, a to tím spíše, že pozornost se soustředila na pojetí smrti a jejích aspektů v mimoevropských kulturách. Vedle toho byla smrtelnost člověka prezentována jako zdroj velkého uměleckého a myšlenkového bohatství, úzce spjatého s každodenností lidského konání.

Markéta Holubová

Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha

Příběh nový a zároveň starý 120 let Národopisné ohlédnutí – Česká chalupa dnes

Musaion – Etnografické oddělení
Historického muzea Národního muzea
24. července 2015–5. února 2016
Autoři: Mgr. Petra Červinková,
Mgr. Monika Tauberová, Mgr. Jan
Pohunek

Je až překvapující, že ještě po 120 letech lze někdy přesně určit místo, odkud pocházejí předměty uložené v našich muzeích. Náhoda tomu musí přát. Nebo se jedná o štěstí, ale tomu je potřeba vždy jít naproti. Alespoň tím, že uspořádáme zajímavou výstavu, jako to udělali pracovníci z Národního muzea v Praze, konkrétně jeho Etnografického oddělení. Ke 120. výročí Národopisné výstavy československé (NVČ), která se konala v Praze v roce 1895 a stala se asi nejvýznamnější výstavou v dějinách českého národa, připravili malou retrospektivní výstavu. Uskutečnila se pod názvem *Národopisné ohlédnutí – Česká chalupa dnes* v Národopisném muzeu – Musaionu v Praze na Smíchově.

Než otevřeme příběh, který je nově spojen s jedním z vystavených předmětů, udělejme si dvě srovnání. Především si představme ohromné výstaviště v pražské Stromovce, dříve Královské oboře, kde se uskutečnila Národopisná výstava československá. Autoři vzpomínkové, retrospektivní výstavy

Petra Červinková, Monika Tauberová a Jan Pohunek měli proti ohromnému výstavišti k dispozici jen reprezentativní salonek v Kinského zámečku v Praze na Smíchově, kde sídlí Národopisné muzeum – Musaion. Museli proto hodně vybírat a přemýšlet, čím nejlépe připomenout NVČ. Salonek má totiž jen plochu asi 59 čtverečních metrů. To nemluvíme o tom, že názvem se retrospektivní výstava hlásila také k expozici Česká chalupy z Jubilejní výstavy v Praze v roce 1891. Právě Česká chalupa startovala na počátku poslední dekády 19. století ohromný zájem o lidovou kulturu, který vyvrcholil realizací NVČ. Můžeme ale srovnávat dále. Lubor Niederle vybral z věcí vystavených na NVČ pro Národopisné muzeum osm tisíc předmětů. Autoři výstavy *Národopisné ohlédnutí – Česká chalupa dnes* mohli z těchto tisíců dochovaných předmětů vystavit v reprezentativním salonku a na přilehlém schodišti jen asi sto. Více se jich do určených prostor nevešlo.

Nejen odbornou veřejnost proto muselo také zajímat, jak autoři výstavy téma ztvárnili, co vybrali a představili z NVČ. Předem musíme říci, že měli šťastnou ruku. Vybrali například dva modely lidových staveb, které budily pozornost na NVČ již před 120 lety. Jednalo se o model zvonice z Chrudimska a model dřevěné radnice v Železném Brodě, která vyniká důrazem pro detaily. Je třeba připomenout, že modelům lidových staveb byla ke 120. výročí NVČ věnována také samostatná výstava v Národním zemědělském muzeu v Praze. Celkem bylo na NVČ

v roce 1895 vystaveno přes 100 modelů lidových staveb. Depozitáře Etnografického oddělení Národního muzea obsahují 40 modelů lidových staveb, z nichž 25 prokazatelně pochází z Národopisné výstavy československé. Autoři výstavy dále vybrali z předmětů pocházejících z NVČ vějíře, hrníčky či ubrusy s motivy Národopisné výstavy československé. Vystavili také kroj nevěsty nebo soukennou, vyšivanou mužskou kordulku svobodného chasníka, kterou pro NVČ získala sběratelka Karla Viková z Němčiček na Břeclavsku. K vystaveným předmětům zařadili také medaile z výstavy v roce 1895 a plakát k NVČ, jehož autorem byl tvůrce malby opony Národního divadla Vojtěch Hynais. Jestliže mluvíme o šťastné ruce výběru předmětů, tak to ale především platí o šestimetrovém vyřezávaném dřevěném kříži s pašijovými výjevy a symboly, který budil v Praze pozornost už před 120 lety. Od doby, kdy se dostal z NVČ do Národopisného muzea, tak s ním patrně nikdo příliš nehýbal. Je tak mohutný, že jej z depozitáře muzea těžko dopravovali na výstavu v Musaionu i stěhováci, jak nám prozradila Petra Červinková, vedoucí Etnografického oddělení Národního muzea. Nesl ale nesprávné označení místo svého původu: Čechy. Přesto se ale lokalitu původu podařilo po 120 letech určit přesně. A zde nastupuje zajímavý příběh, který popsal v dopise zaslaném do Etnografického oddělení Cyril Josef Komosný, člen řádu Menších bratří kapucínů v Brně. Pochází z Dolních Bojanovic na Hodonínsku. Už jako dítě ho zaujalo vyprávění o Františku Vymyslickém

Dobová upomínka na Národopisnou výstavu československou v Praze ve formě vějíře. Ze sbírek Etnografického oddělení Historického muzea Národního muzea v Praze.

(1844–1933) z Dolních Bojanovic, který byl znám tím, že vyřezal za svůj život asi 20 dřevěných křížů s pašijovými motivy. V obci se dochovaly hned tři takové kříže. Jeden stojí u farního kostela, druhý na hřbitově a poslední je za vsí u cesty vedoucí k vinným sklepům. Důležitá je zpráva v knize z roku 1996 o historii Dolních Bojanovic, kde se uvádí, že jeden z dřevěných křížů Františka Vymyslického byl vystaven v roce 1895 na NVČ a pak byl v Praze ponechán jako dar Národopisnému muzeu. Autor dopisu Cyril Josef Komosný se už před lety vypravil do Prahy, aby se v Národopisném muzeu podíval na tento kříž. Jenže to se mu nepodařilo. Kříž nenašel, ani se o něm nic nedozvěděl. O to větší měl radost, jak píše, když se dozvěděl, že na vzpomínkové výstavě *Národopisné ohlédnutí – Česká chalupa dnes* má být kříž vystaven. Do Prahy se dostal ale až v téměř samotném závěru výstavy. „*Hledaný kříž jsem spatřil hned na začátku a musím říct, že jsem jím byl ohromen. Jako bych stál před tím, co znám ve své rodné obci,*“ píše Cyril

Josef Komosný. Byl rád, že po tolika letech kříž našel. Zjistil, že ale tento exponát nese špatné označení původu, a proto napsal do muzea, přitom nabídl, že pomůže s dohledáním dalších informací. Kříž patrně zůstane už v muzejní expozici a do depozitáře se podle Petry Červinkové alespoň v dohledné době nevrátí.

Vít Smrčka
Praha

Jubilejní valné shromáždění Polské národopisné společnosti ve Lvově a konference Polská a ukrajinská etnologie dnes. Tradice a perspektivy

Před sto dvaceti lety byla ve Lvově v tehdejší rakouské Haliči založena Polská národopisná společnost – Polskie Towarzystwo Ludoznawcze (PTL), a to zásluhou Antoniho Kaliny. Na Lvovské univerzitě v meziválečné době, kdy tato část dnešní Ukrajiny už náležela Polsku, přednášel národopis prof. Adam Fischer, zároveň dlouholetý předseda PTL a redaktor spolkového periodika *Ludu*. Po II. světové válce a změně polských hranic se stala konečným sídelním městem PTL dolnoslezská Vratislav (Wrocław).

U vědomí uvedených historických vazeb ke Lvovu se předsednictvo PTL

rozhodlo ke 120. výročí svého založení uspořádat valné shromáždění právě v tomto městě, a to ve dnech 24. až 27. září 2015. Program připravilo opravdu bohatý. Hlavním pořadatelským partnerem výboru PTL z ukrajinské strany byl Národopisný ústav Ukrajinské akademie věd – Muzeum etnografie a užitého umění ve Lvově, čestný patronát převzali generální konzul Polské republiky ve Lvově a rektori vratislavské a Lvovské univerzity.

Jako tradičně na valných shromážděních PTL jeho součástí se stala vědecká konference, ve Lvově na téma *Polská a ukrajinská etnologie dnes. Tradice a perspektivy*. Početný zástup referentů pořadatelé rozdělili do několika sekcí, jež následovaly po plenárním zasedání v historické budově muzea, nacházející se na ústředním Lvovském náměstí (prospekt Svobody) stejně jako vyhlášená opera. Během plenárního zasedání po obligátních zdřevicích představitelů pořádajících institucí vystoupili zástupci polských a ukrajinských etnologů, kteří se zaměřili na dobu před 120 lety a snažili se objasnit např. podíl Zakladu im. Ossolińskich na rozvoji vědy v Haliči (M. Dworsatschek, Vratislav) nebo se zaměřili na osobnost A. Kaliny a jeho roli při založení PTL (A. W. Brzezińska, Poznaň a H. Czachowski, Toruň). Dalším tématem byly vědecký výzkum a úkoly časopisu *Lud*, který Společnost vydávala od roku 1895, a je tak spojen s počátky vědecké kritiky v polské etnologii (Z. Sokolewicz a J. Koźmińska, Varšava). Druhému nejstaršímu polskému etnologickému časopisu se věnovala také D.

Penkala-Gawęcka (Poznaň), a to z hlediska vydávaného jubilejního svazku.

Tři referáty ukrajinských vědců přinášely na plénu pohledy z druhé strany badatelského spektra, ze strany ukrajinské vědy. Na základě historické perspektivy k ní přistoupil A. D. Franko (Lvov), když se zaměřil na spolupráci významného ukrajinského badatele Ivana Franka s časopisem *Lud* a Vědeckou společností T. Ševčenka. Na téma současné spolupráce etnologů z obou zemí a o jejich vědecké a společenské odpovědnosti hovořil Stepan Pavljuk z Národopisného ústavu Ukrajinské akademie věd. Ředitel hostitelské instituce Muzea etnografie a užitého umění Roman Čmelik otevřel otázku, kde jsou hranice ukrajinského etnického terénu, a uvedenou problematiku propojil s metodologickými úvahami.

Jednání v sekcích bylo tematicky rozvrženo první den konference následovně: 1. Počátky národopisného výzkumu v 19. století a vazby mezi vědou a národními ideami v první polovině 20. století. V uvedené sekci přednesl autor této zprávy příspěvek *Lidová kultura historické Haliče ve zprávách českých národopisců a publicistů 19. století*; 2. Folkloristika polská a ukrajinská. Paralely a současné badatelské podmínky; 3. Etnografické muzejnictví v Polsku a na Ukrajině a Lidové stavitelství a vnitřní zařízení. Tematické sekce druhého dne konference (25. 9.) byly vymezeny takto: 1. Znamé i méně známé postavy polské a ukrajinské etnologie; 2. Současné vědecké problémy a témata polské a ukrajinské etnologie;

3. Role a význam vědeckých společností v rozvoji vědy a Ochrana materiálního a nemateriálního dědictví v Polsku a na Ukrajině; 4. Etnologie a město.

Po skončení konference proběhla vernisáž výstavy *Od národopisu ke kulturní antropologii. Polská národopisná společnost. Lvov 1895 – Bratislava 2015*, jejíž pendant tvořila výstava *120 let Muzea Vědecké společnosti Tarase Ševčenka. Muzejní dědictví*. Završením prvního dne jednání polských etnologů ve Lvově byl koncert folkloristického souboru Tarnopolské filharmonie Veseli Halychany/Weseli Galicjanie pojatý v profesionálním estrádním stylu.

Vlastní valné shromáždění delegátů PTL se konalo v hotelu Hetman a mělo na programu tradiční body, jako hodnocení činnosti v uplynulém roce (zpráva byla předem k dispozici na webu Společnosti), informace z regionálních sekcí a volba předsednictva a předsedy, kterým byl opět zvolen prof. Michał Buchowski z poznaňské univerzity. Čestné členství PTL obdrželi prof. Bogusław Linette a autor této zprávy za rozvoj spolupráce mezi českými a polskými etnology. Zdravici České národopisné společnosti a českých etnologů přednesla členka hlavního výboru ČNS Helena Beránková. Informovala o oborových aktivitách v České republice a předala publikace, které Společnost vydala nebo na kterých se její členové v nedávné době podíleli. V usnesení z valného shromáždění PTL ve Lvově se v souvislosti s migrační krizí objevilo prohlášení proti etnické nesnášenlivosti a xenofobii. Na společenském setkání, které

následovalo ve večerních hodinách, zazněla slova chvály na adresu Malgorzaty Michalské, členky výboru PTL, která na svých bedrech nesla přípravu Lvovského setkání. Velký úspěch mělo vystoupení folkloristického ansámblu z Kolomyje s polskými a ukrajinskými lidovými písněmi.

Sobotní program vyplnila prohlídka historického jádra Lvova, která začala na kultovním místě Poláků, na Łyczakowském hřbitově, kde přítomní položili květy u hrobu A. Kaliny a A. Fischera, jež se, jak už bylo uvedeno, podíleli zásadním způsobem na rozvoji polské etnologie (národopisu). Sousední vojenský hřbitov Orląt Lwowskich je svědectvím složitých dějin v této části Evropy a komplikovaných vztahů polsko-rusko-ukrajinských. Další část exkurze směřovala do centra Lvova, které je obrazem multikulturního soužití Poláků, Ukrajinců, Němců, Arménů či Židů. Zakončení patřilo místům spojeným s dějinami polského národopisu, univerzitním budovám a stavbám, kde probíhal polský společenský život před I. světovou válkou i v meziválečné době.

Slavnostní ukončení jednání polských etnologů proběhlo ve znamení koncertu ze skladeb polských autorů, který se uskutečnil v budově Lvovské filharmonie ve večerních hodinách v sobotu 26. 9. 2015. Na jeho zahájení promluvil generální konzul Polské republiky ve Lvově prof. Jaroslav Drozd.

Nedělní mše v latinské katedrále za živé a zemřelé členy PTL otevřela

závěrečný den pobytu polských etnologů ve Lvově. Následným bodem programu, už opravdu posledním, byla prohlídka Muzea lidové architektury a každodenního života, které se nachází na okraji Lvova v tzv. Ševčenkově háji. Prezentuje tradiční stavební kulturu pravobřežní Ukrajiny, tj. historicko-etnografické oblasti: Lemkovštinu, Bojkovštinu, Zakarpátí (Podkarpatská Rus), Huculštinu, Bukovinu, Pokutí, Podolí, Polesí, Volyň a okolí Lvova. Historie muzejnictví v přírodě se píše od roku 1894, kdy na Zemské výstavě ve Lvově bylo postaveno šest lidových staveb z východní Haliče. První stavba byla do areálu muzea přenesena ve třicátých letech 20. století, ale muzeum bylo otevřeno až v roce 1972. Odborné poznatky všech účastníků jen umocnily polední kulinářské zážitky v muzejní krčmě.

Už 91. valné shromáždění Polské národopisné společnosti ve Lvově, které se neslo ve znamení 120. výročí založení této ústřední organizace polských etnologů, skončilo. Referáty budou publikovány v edici PTL Archiwum Etnograficzne. Organizátorům v čele s M. Michalskou lze udělit absolutorium za přípravu této náročné akce, jež přispěla nejen k lepšímu poznání polské a ukrajinské etnologie, ale také samotného Lvova jako zajímavého multikulturního města.

Miroslav Válka

Ústav evropské etnologie FF MU, Brno

Contents

Studies

Radek Bryol, <i>The Contemporary Values of the Rural Environment in Moravian Záhoří</i>	5
Stanislav Brouček, <i>The War as a Makeshift Status (an example of Czechs in France 1914–1918: František Kupka, Otto Gutfreund)</i>	15
Lenka Libichová, <i>About Activities of Sokol Members during World War I.</i>	32
Margita Jágerová, <i>The Military Funeral as an Expression of the Allegiance to a Professional Group</i>	46
Blanka Soukupová, <i>About the Issues of the Use of the Functions of the Image of the Countryside, Folk, Folk Culture, and Ethnography during the Second World War</i>	75

Polemic

<i>Glosses on Some Theses in the Text “On the Use and Functions of the Image of the Countryside, Folk, Folk Culture and Ethnography during the World War II” by Blanka Soukupová (research fellows from the Department of European Ethnology of the Faculty of Arts, Masaryk University)</i>	98
--	----

Materials

Martina Dašková, <i>Disappeared Buildings in the Region of Podorlicko and Their Documentation in the Chronicle by Alois Beer</i>	102
Věra Kovářů, <i>Vernacular Architecture in South-East Moravia and Its Place in the Legacy of Antonín Kurial</i>	112

Personalia

A Congratulation for Marta Toncrová (<i>Jana Pospíšilová</i>).....	118
The Birthday Is When..... A Significant Birthday of Jaroslava Zastávková (<i>Jiřina Veselská – Marie Brandstetterová</i>).....	127
Věra Frolová Celebrating Her Significant Birthday (<i>Ludmila Tarcalová</i>).....	131
Birthday Wishes to Vladimíra Jakoubčová (<i>Ilona Vojancová</i>)	137

Books

Peter Salner: Požehnaný spravodlivý sudca. Súčasná formy židovského pohrebu / A Blessed Fair-Minded Judge. Contemporary Forms of Jewish Burials (<i>Jiřina Veselská</i>).....	141
Daniel Drápala (ed.): Dotazníky České národopisné společnosti / Questionnaires of the Czech Ethnological Society (<i>Karel Pavlišťik</i>).....	142
Eva Večerková: O čem vyprávějí rukopisné knihy z etnografických sbírek Moravského zemského muzea / What the Hand-Written Books from Ethnographic Collections of the Moravian Museum Talk about (<i>Markéta Holubová</i>).....	143
Mojmír Benža: Tradičný odev Slovenska / Traditional Clothing in Slovakia (<i>Alena Jeřábková</i>).....	144
Markéta Holubová: Panna Marie Svatohorská. Příspěvek k barokním vazbám jezuitské rezidence a poutního místa / The Virgin Mary of the Holy Mountain. A Contribution about Baroque Ties between a Jesuits' Residence and a Pilgrimage Site (<i>Barbora Valešová</i>).....	146
Daniel Drápala kol.: Výroční obyčej, zvyky a slavnosti / Annual Customs and Festivals (<i>Karel Pavlišťik</i>).....	148

Výstavy

Folk Dress in Moravia 1850–1950 (<i>Ludmila Tarcalová</i>)	149
Tramping in the Příbor Area (<i>Karel Altman</i>).....	152
Death Rites (<i>Markéta Holubová</i>).....	154
A Story Which Is New as well as 120 Years Old (<i>Vít Smrčka</i>).....	156

Konference

The Jubilee General Assembly of the Polish Ethnological Society in Lvov and the Conference: The Polish and the Ukrainian Ethnology Today. Traditions and Perspectives (<i>Miroslav Válka</i>)....	158
---	-----

ČESKÁ
NÁRODOPISNÁ
SPOLEČNOST

1891